

UTRECHT IS OOK MIJN STAD

Cijfers en verhalen over discriminatie en
stigmatisering van moslims in Utrecht.

Een verkennende studie.

Jurriaan Omlo
Ewoud Butter

'Utrecht is ook mijn stad!'

Cijfers en verhalen over discriminatie en stigmatisering van moslims in Utrecht. Een verkennende studie.

Colofon

Auteurs: Jurriaan Omlo & Ewoud Butter

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding:

© Bureau Omlo (Utrecht) & Ewoud Butter (Amsterdam)

Omslagfoto: Jonne Mäkikyrö

De inhoud van deze publicatie is met grote zorg samengesteld. Desondanks zijn Bureau Omlo en Ewoud Butter niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

Juli 2020

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij financiering van de gemeente Utrecht. De realisatie van onderzoek is daarnaast mogelijk gemaakt dankzij de logistieke en inhoudelijke ondersteuning van Art 1 MN, in het bijzonder Alper Alasag (projectleider islamofobie). Verder dank aan de inbreng van de Klankbordgroep:

Yucel Aydemir, voorzitter van Ulumoskee

Karima Rahmani, werkgroep Blijf van mijn Niqaab af

Brahim Ajaarouj, bestuurslid Assoenna moskee

Jalal El Farissi, voorzitter Dawah-Groep

Caroline Sarolea, Relatiebeheer en Communicatie, Stichting Al Amal

Said Bouddouff, Saluti Utrecht.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Verkennend onderzoek	4
1.2 Impact van de corona-crisis	5
1.3 Leeswijzer	6
2. Moslims, moslimdiscriminatie en islamofobie in Utrecht in cijfers	7
2.1 Moslimdiscriminatie/ islamofobie	7
2.2 Registratie van moslimdiscriminatie	10
2.3 Meldingsbereidheid	11
2.4 Ervaren Discriminatie	13
3. Resultaten van de survey	15
3.1 Ter inleiding	15
3.2 Ervaringen met moslimdiscriminatie	17
3.3 Worden moslims in Utrecht gediscrimineerd volgens moslims en niet-moslims?	23
3.4 Ervaring met andere vormen van discriminatie	24
3.5 Beschrijvingen van ervaringen van discriminatie en stigmatisering	25
3.6 Beschrijvingen van ervaringen met vooroordelen	36
3.7 Reageren op stigmatisering en discriminatie	41
4. Portretten van Utrechtse moslims	51
4.1 Marina	51
4.2 Khadija	58
4.3 Musa	62
4.4 Amina	67
4.5 Jamal	72
4.6 Zahra	76
4.7 Sakina	81
4.8 Mounir	87
5. Aanbevelingen	92
5.1 Maak melden van discriminatie toegankelijker en laagdrempeliger	92
5.2 Train vertegenwoordigers van moskeeën en zelforganisaties	93
5.3 Maak meer zichtbaar voor mensen dat melden wél zin heeft	93
5.4 Ondersteun slachtoffers van discriminatie	94
5.5 Geef als gemeente het goede voorbeeld	94
5.6 Werk aan positieve beeldvorming over moslims	95
5.7 Maak samenwerking tussen gemeente en islamitische gemeenschappen zichtbaar	95
5.8 Polarisatie tussen groepen tegengaan	95
5.9 Geef aan dat vrouwen met niqaab ook veilig over straat moeten kunnen	96
5.10 Vervolgonderzoek	96
Literatuurlijst	97

1. Inleiding

Op 5 juni 2019 werd door de gemeente Utrecht een Pop-Up-bijeenkomst¹ georganiseerd over islamofobie. Tijdens deze bijeenkomst gaven vertegenwoordigers van diverse maatschappelijke organisaties aan geen goed zicht te hebben op de omvang, de verschijningsvormen en impact van islamofobie en moslimdiscriminatie in de gemeente Utrecht. Hierop ontstond het idee een verkennend onderzoek te laten uitvoeren met een kwalitatief en kwantitatief onderdeel. Het doel van het onderzoek werd geformuleerd als "een inventariserend beeld te schetsen van de aard en de verschijningsvormen van islamofobie die ervaren wordt door burgers in de gemeente Utrecht" en "de beweegredenen van burgers om discriminatie-incidenten die plaatsvinden op grond van hun islamitisch geloof wel of niet te melden."²

Tijdens de pop-up bijeenkomst is ook besloten om het onderzoek te laten begeleiden door een klankbordgroep, die bestaat uit de deelnemers van de Pop-Upgroep. De klankbordleden zijn vertegenwoordigers van moskeebesturen en van verschillende islamitische belangenorganisaties.

1.1 Verkennend onderzoek

In deze publicatie doen we verslag van de belangrijkste bevindingen van het verkennende onderzoek. Dit bestond uit de volgende onderdelen:

Een enquête

Aan deze enquête hebben in totaal 585 Utrechters deelgenomen. Gezien het onderwerp zijn vooral moslims benaderd deel te nemen, maar ook niet-moslims hebben deelgenomen, waarvan een deel ook ervaringen heeft met moslimdiscriminatie. Van de respondenten beschouwt 87% zichzelf als moslim en 13% niet.

Drie klankbordgroepoverleggen

Gedurende het onderzoek is er drie keer een overleg geweest over de opzet en de voortgang van het onderzoek. De leden van de klankbordgroep hebben onder andere geadviseerd over de opzet van de enquête en ondersteund bij de verspreiding van de enquête. Ze hebben verder suggesties aangedragen voor potentiële deelnemers aan de focusgroep, feedback gegeven op de concepttekst van het onderzoek en aanbevelingen geformuleerd.

¹ Overleg van een van de werkgroepen van 'Utrecht zijn we Samen'

² Projectvoorstel 'Survey ervaren islamofobie in beeld'. Utrecht: Art.1 Midden-Nederland

Een focusgroep

Voor deelname aan de focusgroep zijn diverse sleutelfiguren benaderd met brede netwerken die weten wat er leeft onder hun 'achterban'. Dit stelt hen in staat om generieke kennis te delen, d.w.z. niet alleen individuele ervaringen, maar ook ervaringen van personen uit hun netwerk. Sleutelfiguren worden door de onderzoekers beschouwd als experts die specifieke ervaringskennis en inzichten kunnen inbrengen (vgl. Arts & Butter, 2012; ESS, 2018).

Acht interviews met verschillende Utrechtse moslims

Doel van deze portretten was een kwalitatief en diepgaand inzicht te krijgen in:

- ervaringen van discriminatie en islamofobie
- en hoe mensen hiermee omgaan (copingstrategieën).

Samen met de klankbordgroep, de focusgroep en op grond van de reacties op de enquête hebben we geprobeerd te komen tot een diverse samenstelling van de geportretteerden. De interviews hebben geresulteerd in 8 diepgaande en anonieme portretten om ervaringen van discriminatie en stigmatisering voor de lezer concreet, tastbaar en levendig te maken.

1.2 Impact van de corona-crisis

Het onderzoek vond plaats van eind april 2020 tot begin juni 2020. Het veldwerk was afgerond voordat George Floyd in de Verenigde Staten werd vermoord. Deze moord leidde wereldwijd, waaronder in Utrecht, tot protesten tegen racisme en discriminatie en leidde tot veel aandacht voor deze onderwerpen van de politiek en in de media.

In tegenstelling tot de moord op Floyd had de corona-crisis wel invloed op het onderzoek. Deze crisis was van invloed, omdat hierdoor alle activiteiten online moesten plaatsvinden en het bijvoorbeeld niet mogelijk was respondenten *face to face* te interviewen. Ook kon er geen gelegenheid worden gecreëerd om, bijvoorbeeld bij een islamitische organisatie, enquêtes af te nemen onder mensen die digibeet of laaggeletterd zijn. Mogelijk is de coronacrisis ook op een andere manier van invloed geweest op de resultaten. Zorgen om gezondheid, welzijn en economische vooruitzichten kunnen ertoe geleid hebben dat mensen ervaringen van discriminatie en stigmatisering wat meer gerelativeerd hebben. Voor anderen geldt mogelijk dat zij door de lockdown juist veel tijd hebben gehad om te reflecteren op alle ervaringen die zij hebben meegemaakt. Desalniettemin hebben we het idee dat deze verkenning een goede impressie geeft van de wijze waarop in Utrecht moslimdiscriminatie en islamofobie worden ervaren. Zoals we zullen laten zien, komen bevindingen overeen met diverse andere studies naar discriminatie (van moslims).

1.3 Leeswijzer

Dit conceptrapport bestaat uit de volgende delen:

- In het eerste hoofdstuk komen kort de volgende onderwerpen aan de orde: de samenstelling van de Utrechtse bevolking, ervaren discriminatie, de registratie van moslimdiscriminatie en islamofobie in Utrecht (cijfers van Art1. Midden Nederland en de politie) en de meldingsbereidheid.
- In hoofdstuk 2 presenteren we de belangrijkste resultaten van de survey.
- In hoofdstuk 3 worden de portretten weergegeven.
- In hoofdstuk 4 volgen tot slot de aanbevelingen.

2. Moslims, moslimdiscriminatie en islamofobie in Utrecht in cijfers

Op 1 januari 2020 had Utrecht 357.719 inwoners, waarvan ruim een derde, 36%, een migratieachtergrond heeft.³ De grootste groepen in Utrecht met een migratieachtergrond zijn Utrechters met een Marokkaanse achtergrond (31.000), gevolgd door Utrechters met een Turkse achtergrond (14.000), Surinaamse en Caribische Utrechters⁴ (11.000), Indonesische Utrechters (8.000) en Duitse Utrechters (6.000).

Naar schatting van het CBS (2016) beschouwt bijna één op de 10 Utrechters zichzelf als moslim.⁵ Recente cijfers over de samenstelling van de Utrechtse moslimpopulatie zijn niet beschikbaar. Op grond van eerder landelijk onderzoek (Butter & Van Oordt, 2018) is het reëel te veronderstellen dat minimaal de helft van de Utrechtse moslims van Marokkaanse herkomst is en 15 tot 20% van Turkse herkomst. De Utrechtse moslimpopulatie zal verder bestaan uit mensen afkomstig uit Syrië, Afghanistan, Somalië, Irak, Suriname en Iran. Verder hebben kleine percentages van de Utrechtse moslims een westerse migratieachtergrond, geen migratieachtergrond en een overige niet-westerse achtergrond.⁶

2.1 Moslimdiscriminatie/ islamofobie

Er worden in de literatuur en in de politiek-maatschappelijke praktijk verschillende omschrijvingen en definities gebruikt om het uitsluiten van moslims te omschrijven, zoals: moslimdiscriminatie, islamofobie, moslimhaat en antimoslim-racisme. In dit onderzoek gebruiken we vooral de term moslimdiscriminatie en soms islamofobie.

Voor **moslimdiscriminatie** nemen we de definitie over die in de rapportage 'Racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland' van de Anne Frank Stichting en het Verwey-Jonker Instituut wordt gehanteerd⁷:

³ <http://www.utrecht-monitor.nl/bevolking-bestuur/bevolking/samenstelling-naar-groepen>

⁴ Op de website Utrecht Monitor worden Surinaamse en Caribische Nederlanders als één groep gepresenteerd. Volgens gegevens van het CBS gaat het om ongeveer 8000 Surinaamse Nederlanders en 3000 Caribische Nederlanders. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37713/table?ts=1591951298332>

⁵ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/51/helft-nederlanders-is-kerkelijk-of-religieus>

⁶ De Nederlandse moslimpopulatie bestaat volgens Butter en Van Oordt (2018) voor tweederde uit Turkse- en Marokkaanse Nederlanders en verder uit mensen afkomstig uit Syrië (ongeveer 6% van de Nederlandse moslims), gevolgd door mensen van Afghaanse (4%), Somalische (4%), Irakese (4%), Surinaamse (3%) en Iraanse herkomst (1%). Verder heeft ongeveer 5% van de Nederlandse moslims een westerse migratieachtergrond, 3% geen migratieachtergrond en 3% een overige niet-westerse achtergrond.

⁷ <https://www.verwey-jonker.nl/publicaties/2018/zevende-rapportage-racisme-antisemitisme-en-extreemrechts-geweld-in-nederland>

"Moslimdiscriminatie is het beledigen, haat zaaien tegen en het discrimineren van personen of groepen op grond van hun godsdienst, de islam. Ook het (systematisch) ongelijk behandelen of buitensluiten van moslims, en geweld tegen moslims vanwege hun geloof vallen onder de noemer moslimdiscriminatie. Het gaat hierbij dus om discriminatie van personen vanwege hun godsdienst (moslims), en niet om beledigingen van de godsdienst zelf (islam)."

Het begrip **islamofobie** is de afgelopen jaren onderwerp geweest van maatschappelijk en wetenschappelijk debat⁸. Er zijn er uiteenlopende definities van islamofobie in omloop. Onderzoekster Ineke van der Valk, in Nederland een pionier op dit terrein, noemt islamofobie een vorm van racisme. Ze schrijft:

"In een islamofobe benadering wordt met beelden, teksten en gedragingen systematisch en consistent een negatieve betekenis gegeven aan 'de islam' en/of aan 'moslims'. Zo worden houding en gedrag van mensen beïnvloed ten gunste van sociale uitsluiting van moslims en hun ongelijke behandeling, cultureel, sociaal, economisch en politiek. Moslims worden niet alleen gediscrimineerd op de (discriminatie)grond van religie, maar vaak ook op grond van hun (etnische) afkomst. Discriminatie op grond van de islamitische religie richt zich soms ook op niet-moslims die (ten onrechte) als moslim gezien worden op basis van uiterlijke kenmerken zoals naam, taalgebruik, fysiek voorkomen en kleding" (Van der Valk, 2017).

Antropoloog Martijn de Koning (2019) omschrijft het begrip in een Europese context als volgt:

"...islamofobie is het maken van een hiërarchisch onderscheid tussen Europeanen en moslims op basis van een historisch gegroeide stigmatiserende, generaliserende en essentialistische definitie van islam, waarbij moslims op basis van die definitie over hun religie geproblematiseerd worden. Dit laatste kan betekenen dat ze als minderwaardig worden gezien, als onverenigbaar met 'onze' cultuur, als een bedreiging voor de sociale cohesie, enzovoort."⁹

Volgens De Koning komt islamofobie voor op drie niveaus:

1. *Alledaags*: Alle vormen van discriminatie in het dagelijks verkeer (zoals op het werk, op straat en op school); vijandige sentimenten; verbale en fysieke agres-

⁸ <https://dekanthekening.nl/samenleving/islamofobie-wetenschappelijk-begrip-of-propagandaterm/>

⁹ M. de Koning (2019), Vijf mythen over islamofobie, Yunus Publishing; KifKif is hier online te lezen: https://kifkif.be/sites/default/files/2019-11/islamofobie-martijn_20190523.pdf

sie door individuen tegen moslims en individuen die als moslim gezien worden; verbale en fysieke agressie tegen de instituties, religieuze faciliteiten, en/of eigendommen van moslims en moslimgemeenschappen.

2. *Institutioneel*: Alle vormen van discriminatie tegen moslims ten gevolge van of door middel van een beleid door overheden en het bedrijfsleven. Hierin past ook het verminderen en ontnemen van de grondrechten van moslims. De meest extreme variant betreft staatsbeleid om moslims angst aan te jagen, ze te interneren en/of te verdrijven en/of te doden.
3. *Politiek*: Alle vormen van discriminerende retoriek die zich expliciet of impliciet op moslims richt, inclusief het uitzonderen van moslims van andere bevolkingsgroepen, en/of het mobiliseren van andere burgers tegen moslims. Hieronder vallen ook oproepen tot geweld tegen moslims of tegen mensen die worden aangezien voor moslims. In de meest extreme gevallen gaat het hier om vormen van collectief geweld om moslims angst aan te jagen en/of te verdrijven en/of te doden.¹⁰

Bovenstaande definities laten zien dat er overlap bestaat tussen de betekenis van islamofobie en moslimdiscriminatie. In de enquête hebben we de term moslimdiscriminatie gebruikt, omdat dit waarschijnlijk breder bekend is bij respondenten dan islamofobie.

In dit onderzoek staan de gebeurtenissen die mensen zelf als discriminerend ervaren centraal. Dit betekent dat sociaalwetenschappelijke definities of juridische benaderingen van discriminatie niet leidend zijn. Dat heeft een aantal consequenties. Mensen kunnen bepaalde situaties als discriminerend ervaren die vanuit een juridisch of sociaalwetenschappelijk perspectief niet als zodanig opgevat worden. Omgekeerd is ook mogelijk: mensen kunnen bepaalde gebeurtenissen niet als discriminerend ervaren, terwijl er in sociaalwetenschappelijke of juridische zin juist wel sprake is van discriminatie (Andriessen e.a. (2014).

We hebben ervoor gekozen om ons niet te beperken tot ervaringen van moslimdiscriminatie. Zoals in hoofdstuk 3 wordt toegelicht, ervaren mensen met een migratieachtergrond uiteenlopende vormen van uitsluiting (vgl. Omlo, 2020a). Het is belangrijk om hier alert op te zijn aangezien onderzoek aantoonde dat mensen geregeld terughoudend zijn om bepaalde ervaringen als discriminerend aan te duiden (vgl. Verkuyten, 2003; Omlo, 2011). We vragen daarom ook aandacht voor stigmatisering en vooroordelen die mensen ervaren.

¹⁰Tussen deze drie niveaus bestaat volgens De Koning voortdurend uitwisseling.

2.2 Registratie van moslimdiscriminatie

Wanneer iemand zich gediscrimineerd voelt en hiervan melding wil maken, kan hij of zij in Nederland op verschillende plekken terecht waaronder de politie, een antidiscriminatievoorziening, het Meldpunt Internetdiscriminatie (MiND), het College voor de Rechten van de Mens of bij een initiatief dat zich richt op een specifieke vorm van discriminatie. Voor specifiek moslimdiscriminatie is de in 2015 opgerichte stichting Meld Islamofobie waarschijnlijk het bekendste initiatief.

In Nederland is al decennia sprake van de discriminatie van moslims, maar moslimdiscriminatie wordt nog maar sinds kort apart geregistreerd als discriminatiegrond. Daarvoor werd moslimdiscriminatie geregistreerd als discriminatie op religieuze gronden of soms als antisemitisme.¹¹ Vanaf ongeveer 2010 ontstond de roep om moslimdiscriminatie apart te registreren zoals dat ook met antisemitisme het geval is. Het waren vooral jongeren, migrantenorganisaties, blogs en onderzoekers die moslimdiscriminatie en moslimhaat gingen agenderen (Butter, 2019)

Vanaf ongeveer 2015 werd moslimdiscriminatie door politie en Antidiscriminatievoorzieningen apart geregistreerd. Dat gebeurde ook in de provincie Utrecht. In 2015 werden door Art. 1 Midden Nederland voor het eerst cijfers apart geregistreerd.¹² Bij het bureau kwamen dat jaar 34 meldingen van moslimdiscriminatie uit de provincie binnen. Uit onderstaande tabel blijkt dat dit meteen het hoogste aantal was van de afgelopen vijf jaar. Dit komt overeen met het landelijke beeld: 2015 was het jaar waarin ook landelijk de meeste incidenten tegen moslims zijn geregistreerd. Dit was waarschijnlijk het gevolg van de oorlog in Syrië, terroristische aanslagen dat jaar in onder andere Parijs en de toename van het aantal vluchtelingen in Europa.¹³ Vanaf 2016 vermeldt Art.1 Midden Nederland ook het aantal meldingen van moslimdiscriminatie per gemeente, waaronder de gemeente Utrecht.

Aantal meldingen moslimdiscriminatie bij Art.1 Midden Nederland (2015-2019)

	2015	2016	2017	2018	2019
Provincie Utrecht	34	12	5	5	12
Gemeente Utrecht		3	2	2	8

¹¹ Wanneer bijvoorbeeld moskeeën werden beklad met hakenkruizen werd dit als antisemitisme geregistreerd. Bron: I. van der Valk, Monitor moslimdiscriminatie, derde rapportage (2017)

¹² <https://art1middennederland.nl/over-ons/publicaties>

¹³ Meer hierover in de Vierde monitor moslimdiscriminatie van Butter, Oordt en Van der Valk (2020)

De meldingen die Art.1 Midden Nederland de afgelopen twee jaar van moslimdiscriminatie ontving varieerden. Zo was er bijvoorbeeld een bekeerling die zich op basis van zijn islamitische geloof gediscrimineerd voelde door een ambtenaar van de gemeente. Een ander persoon meldt uitgescholden te zijn voor 'kankermoslim'. Ook was er een melding van een christelijke onderwijsinstelling die het dragen van hoofddoeken voor haar leerlingen verbiedt. Verder werd er melding gemaakt van een dreigbrief die een moskee had ontvangen waarop een persoon aan een galg getekend was.

Het blog Republiek Allochtonië registreert incidenten gericht tegen moskeeën. Op de laatste versie van dit overzicht (november 2019) staat onder andere een dreigbrief vermeld die de Utrechtse Ulu moskee in juni 2019 ontving.¹⁴

Ook de politie registreerde moslimdiscriminatie apart. Deze cijfers zijn te vinden in de jaarlijkse rapporten op discriminatie.nl. Hierin worden niet de cijfers van de gemeente Utrecht, maar wel van de politie-eenheid Midden Nederland vermeld. Ook uit dit overzicht blijkt dat er in 2015 de meeste meldingen van moslimdiscriminatie waren.

Aantal meldingen moslimdiscriminatie bij Politie Midden Nederland (2015-2019)

	2015	2016	2017	2018	2019
Midden Nederland	66	65	27	36	?

Wat opvalt is dat de cijfers over 2019 ontbreken. De politie geeft over dit jaar namelijk, zonder nadere toelichting, geen cijfers meer over moslimdiscriminatie. Dit geldt niet alleen voor de Politie-eenheid Midden Nederland, maar alle eenheden in het land hebben geen cijfers bekendgemaakt over de registratie van moslimdiscriminatie.¹⁵ Er is hierdoor minder zicht op het aantal meldingen van moslimdiscriminatie, zowel landelijk als regionaal.

2.3 Meldingsbereidheid

De cijfers van het aantal meldingen bij discriminatie registratiepunten geven maar in zeer beperkte mate inzicht in de mate waarin discriminatie wordt ervaren. Deze cijfers vertellen niet hoe vaak er gediscrimineerd wordt, maar wel hoe vaak mensen bij deze instellingen melding hebben gedaan van discriminatie.

¹⁴ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/haatincidenten-gericht-tegen-moskeeen-historisch-overzicht-en-update-van-de-lijst-november-2019>

¹⁵ De politie is ook gestopt met het maken van een onderscheid tussen reguliere meldingen van discriminatie en meldingen van *incidenten tegen werknemers met een publieke taak*, waaronder voor een belangrijk deel ook politieagenten. Zie voor meer: Butter, E. (2020), Politie verstrekt geen cijfers meer over moslimdiscriminatie, op Republiek Allochtonië: <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/politie-verstrekt-geen-cijfers-meer-over-moslimdiscriminatie>

We weten al jaren dat de meldingsbereidheid laag is. Weinig mensen gaan na een discriminatie-ervaring naar de politie of een meldpunt. De cijfers van deze instanties geven daarom niet veel meer dan het spreekwoordelijke 'topje van de ijsberg'.

Uit *Ervaren Discriminatie 2*, een studie die het Sociaal Cultureel Planbureau in april van dit jaar publiceerde bleek ook dat naar schatting slechts 3% van de mensen die discriminatie heeft ervaren hiervan melding hiervan doet bij een discriminatievoorziening of de politie (Andriessen, e.a., 2020). Een grotere groep, ongeveer 20%, doet wel een melding bij een andere vorm van gezag als een leidinggevende of een vertrouwenspersoon.

Ens (2016) deed in opdracht van de Nationale Politie onderzoek naar de meldingsbereidheid van slachtoffers van moslimdiscriminatie. Hij concludeerde onder andere:

"Uit de resultaten blijkt dat slachtoffers om diverse redenen verwachten dat melden geen baten oplevert. De belangrijkste hiervan is dat men verwacht dat de politie de melding zal ontmoedigen of weigeren, of de zaak niet zal onderzoeken."

Daarnaast worden volgens Ens weinig baten verwacht omdat mensen vaak het idee hebben dat hun discriminatie-ervaring slecht bewijsbaar is, dat het fenomeen zich niet laat stoppen door de politie en dat slachtoffers voldoende baten halen uit alternatieve manieren van reageren. Bij dit laatste kan gedacht worden aan bijvoorbeeld het gesprek aangaan met de dader of steun zoeken bij familie en vrienden. Daar komt volgens Ens bij dat melden slachtoffers ook iets kost:

"Zo is het pijnlijk om discriminatie te herleven, wordt melden als tijdrovend gezien en vinden slachtoffers het intimiderend om zich kwetsbaar op te stellen tegenover politieagenten. Bovendien zijn slachtoffers bang dat een melding leidt tot negatieve gevolgen zoals ontslag of schorsing en vreest men dat het stereotype van melders als kleinzerige klagers hen ook in de toekomst zal belemmeren. Tot slot zeggen deskundigen dat steeds meer moslims de registratie van geloofs- en persoonsgegevens wantrouwen, omdat zij het gevoel hebben dat zij zich daarmee tot potentieel doelwit maken van de overheid en diens focus op radicalisering."

Ens signaleert verder een aantal "normatieve afwegingen". Zo raken slachtoffers volgens Ens gewend aan discriminatie en proberen zij zich zo min mogelijk te laten beïnvloeden door incidenten. Ook willen zij vanuit hun geloof vergevingsgezind zijn. De politie is verder slecht in beeld als organisatie waar discriminatie gemeld kan worden. Bovendien zien

sommige slachtoffers volgens Ens “de politie niet als neutrale organisatie en vermijden zij het contact omdat zij vinden dat politieagenten zelf discrimineren.” Andere studies laten vergelijkbare afwegingen zien waarom mensen vaak weinig bereid zijn om discriminatie ervaringen te melden (vgl. Michon e.a., 2017; Butter, van Oordt en Van der Valk, 2020; Omlo, 2020a).

2.4 Ervaren Discriminatie

Uit Ervaren Discriminatie 2, de eerdergenoemde studie van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt dat ruim een kwart van de Nederlanders (27%) in 2018 discriminatie had ervaren (Andriessen, e.a., 2020). Onder Nederlanders met een migratieachtergrond lag dit hoger: ongeveer de helft van hen ervaarde in 2018 discriminatie. Inclusief twijfel gaat het om bijna tweederde van de Nederlanders met een migratieachtergrond. Marokkaanse Nederlanders, Turkse Nederlanders en moslims ervaarden de meeste discriminatie, maar ervaarden wel minder discriminatie dan in 2013.

Onder moslims lag dit percentage ook hoog: 69% van de Nederlandse moslims had discriminatie ervaren, inclusief twijfel. Van de Nederlandse moslims had 55% zonder twijfel discriminatie ervaren op grond van hun geloof.

De gemeente Utrecht peilt door middel van de jaarlijkse inwonersenquête ook ervaren discriminatie. Uit de laatste inwonersenquête (2019) blijkt dat 16% van de Utrechters zich in de afgelopen 12 maanden gediscrimineerd heeft gevoeld.¹⁶ Dat gold voor 10% van de Utrechters zonder migratieachtergrond, 16% van de Utrechters met een westerse migratieachtergrond en 33% van de Utrechters met een niet-westerse migratieachtergrond. Onder Turks- en Marokkaans-Nederlandse Utrechters lagen deze percentages op respectievelijk 32% en 34%.¹⁷

Discriminatie komt in Utrecht het vaakst voor op straat (9%) en op werk, stage of tijdens een sollicitatie (6%). Inwoners uit Overvecht (26%) en Zuidwest (19%) hebben vaker dan gemiddeld te maken met discriminatie.

Urechters voelden zich vooral gediscrimineerd op grond van huidskleur, etniciteit of afkomst (9%), geslacht (3%) en geloof (3%). Discriminatie op grond van geloof komt relatief vaker voor in Overvecht (9%), Noordwest (5%), Leidsche Rijn (5%) en Zuidwest (4%).¹⁸ In de

¹⁶ <https://www.utrecht-monitor.nl/sociale-leefomgeving/sociale-kracht/sociale-cohesie>

¹⁷ Dit blijkt uit aanvullende gegevens die door de gemeente Utrecht zijn verstrekt.

¹⁸ https://utrecht.incijfers.nl/jive?cat_open=bevolking

Binnenstad (0%), Noordoost (1%) en Oost (1%) hebben de bewoners amper last van discriminatie op grond van geloof.

Van de Utrechters met een niet-westerse migratieachtergrond ervaart 12% discriminatie op grond van geloof; onder Utrechters met een Marokkaanse en Turkse migratieachtergrond ligt het aandeel dat zich gediscrimineerd heeft gevoeld op basis van geloof op respectievelijk 21% en 16%.¹⁹

¹⁹ Dit blijkt uit aanvullende gegevens die door de gemeente Utrecht zijn verstrekt.

3. Resultaten van de survey

3.1 Ter inleiding

De survey is in de periode van 6 april tot en met 28 april uitgezet. De survey is verspreid via mail en whatsapp door leden van de klankbordgroep, sleutelfiguren, ambtenaren, migrantenorganisaties en moskeebesturen. De survey werd op deze manier vooral verspreid onder moslims, maar ook niet-moslims hebben deelgenomen.

Het is belangrijk te benadrukken dat deze peiling niet representatief is. Ouderen en lager opgeleiden hebben bijvoorbeeld relatief weinig deelgenomen. De kans is verder groot dat de survey vooral is ingevuld door mensen die het belangrijk vonden deel te nemen aan dit onderzoek.²⁰ Daarnaast vereiste deelname aan de survey toegang tot het internet.

Om zoveel mogelijk mensen aan dit onderzoek deel te laten nemen, waren we van plan vragenlijsten af te nemen bij islamitische organisaties, waaronder moskeeën. Omdat dit onderzoek echter tijdens de coronacrisis plaatsvond, was dit niet mogelijk. In overleg met de klankbordgroep is wel een oproep gedaan aan jongeren om de enquête samen met minder digitaal vaardige ouderen in te vullen, maar dat had beperkt effect. Toch denken we dat het panel respondenten in meerdere opzichten voldoende divers was om een indruk te krijgen van de wijze waarop moslimdiscriminatie en islamofobie in Utrecht wordt ervaren.

Respondenten

In totaal hebben 585 respondenten de survey ingevuld die op enigerlei wijze zijn verbonden aan de stad Utrecht. Het merendeel van hen (85%) woont in Utrecht, de overige respondenten gaan in Utrecht naar school en werken betaald of als vrijwilliger in Utrecht. Een paar respondenten geeft aan dat ze zijn geboren en getogen in de stad en net zijn vertrokken, of dat ze zich verbonden voelen met de stad omdat ze vlakbij de stad wonen of er familie hebben wonen en er geregeld komen. Er hebben meer mannen (55%) dan vrouwen (44%) aan de survey deelgenomen.²¹ Bijna drie kwart van de respondenten was hoger opgeleid (HBO of universiteit). Deze groepen zijn daarom in deze enquête oververtegenwoordigd.

²⁰ De ervaring leert dat hoger opgeleiden vaker deelnemen aan onderzoek naar politieke kwesties. Vergelijk: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/50/hoger-opgeleiden-meest-betrokken-bij-politiek>

²¹ De resterende 1% beschouwt zich niet als man of vrouw of wilde het geslacht niet aangeven.

Bijna de helft van de respondenten (48%) geeft aan zich als Nederlander met een Marokkaanse achtergrond te beschouwen, 21% heeft een Turkse achtergrond en 18% omschrijft zichzelf als Nederlander zonder migratieachtergrond. Verder omschrijven respondenten op tal van andere manieren hun herkomst.²²

Moslims

De survey is voornamelijk ingevuld door respondenten die zichzelf als moslim beschouwen: dit geldt voor 87% van de respondenten. Dit onderzoek gaat vooral om de ervaringen van deze respondenten. Van de islamitische respondenten is een meerderheid (59%) man en 41% vrouw. Tweederde van de respondenten is tussen de 20 en de 40 jaar.

Leeftijdsofbouw islamitische respondenten

Leeftijdsgroep	Aantal respondenten
10-20 jaar	7%
20-30 jaar	28%
30-40 jaar	39%
40-50 jaar	18%
50-60 jaar	7%
60 plus	1%

De respondenten die zichzelf als moslim beschouwen zijn voornamelijk van Marokkaanse herkomst (57%) en Turkse herkomst (25%). Verder heeft van deze groep 8% geen migratieachtergrond en is er een aantal moslims van Surinaamse, Bosnische, Somalische en Indonesische herkomst die aan de enquête heeft deelgenomen. Daarnaast geven islamitische respondenten aan van Oezbeekse, Pakistaanse, Jemenitische, Bengaalse, Dominicaanse, Iraanse, Iraakse, Koerdische, Marokkaans-Belgische en Chinees-Turkse herkomst te zijn.

²² Genoemd worden: Somaliër, Somalische Nederlander, Palestijnse Nederlander, Nederlander geboren in Suriname, Bosnisch, Bosnische Nederlander, Joegoslavische Nederlander, Indonesische, Nederlander met migratieachtergrond Indonesië, Nederlandse Marokkaan, Marokkaan, Nederlander met ouders uit Marokko, Oezbeek, Pakistaanse Nederlander, Indonesische Nederlander, Bengaalse Nederlander, Jemeniet, Dominicaanse Nederlander, Iraanse Nederlander, Koerdische Nederlander, Chinees/Turkse-Nederlander, Iraakse Nederlander, Riffijns, Marokkaanse Belg, Nederlander met internationale achtergrond, Antilliaanse Nederlander. Tot slot wil iemand met een migratieachtergrond nadrukkelijk als Nederlander zonder migratieachtergrond geregistreerd staan. Deze respondent schrijft: "Ik wil dit graag toelichten. Ik wil graag als volwaardig Nederlands staatsburger worden gezien. Dat gaat helaas niet als de vermelding van de migratieachtergrond wordt gedaan. Frappant vind ik het: de politiek neemt moslims kwalijk niet te participeren, terwijl de maatschappij en de politiek continu een andere identiteit (namelijk migratie) aan mij koppelen."

Herkomst respondenten		
	Moslim (87% van de respondenten)	Niet-moslim (13% van de respondenten)
Zonder migratieachtergrond	8%	79%
Turkse herkomst	25%	0%
Marokkaanse herkomst	57%	0%
Surinaamse herkomst	2%	2%
Bosnische herkomst	1%	0%
Somalische herkomst	1%	0%
Indonesische herkomst	1%	0%
Overig	5%	19%

Niet-moslims

Van de respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwen heeft 21 % een migratieachtergrond: zij zijn afkomstig uit verschillende landen waaronder de Antillen en landen met een islamitische meerderheid als Marokko, Irak, Pakistan en Indonesië.

Van de niet-islamitische respondenten geeft een zesde deel, 16%, aan wel eens door anderen als moslim te worden beschouwd. Dit gebeurt, denken zij, meestal op grond van uiterlijke kenmerken (50%), hun naam (41%), omdat zij familie of een partner hebben die moslim is (40%) of omdat zij afkomstig zijn uit een land waar moslims in de meerderheid zijn (30%). Onder de respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwt is juist een meerderheid (56%) vrouw en 44% man.

3.2 Ervaringen met moslimdiscriminatie

Van de respondenten die zichzelf als moslim beschouwen heeft 72% wel eens te maken gehad met discriminatie op grond van hun geloof. Dit percentage is vergelijkbaar met het cijfer uit het onlangs gepubliceerde onderzoek naar Ervaren Discriminatie door het SCP (Andriessen e.a, 2020). Hieruit bleek dat, inclusief twijfel, 69% van de Nederlandse moslims aangeeft zich het voorgaande jaar gediscrimineerd te hebben gevoeld op grond van hun geloof. Zonder twijfel heeft 55% van de Nederlandse moslims deze vorm van discriminatie ervaren (Andriessen, e.a., 2020).

Moslimdiscriminatie kan ook worden ervaren door mensen die zichzelf niet als moslim beschouwen. Ongeveer 14% van de respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwen, geeft aan ervaring te hebben met discriminatie op grond van hun vermeende islamiti-

sche geloof. Van alle respondenten die ervaring hebben met moslimdiscriminatie geeft ruim 97% aan zichzelf als moslim te beschouwen en drie procent niet.

Gender

Uit de meeste onderzoeken, zoals dat van Meld Islamofobie (Abaâziz, 2016; Abaâziz, 2019) blijkt dat vrouwen vaker last hebben van moslimdiscriminatie. In deze peiling is dat ook zo, zij het dat het verschil klein is: 66% van de islamitische vrouwen geeft aan last te hebben van discriminatie tegen 64% van de islamitische mannen. Onder niet-moslims die te maken hebben met moslimdiscriminatie gaat het ook iets vaker om vrouwen.

Heeft u wel eens te maken gehad met discriminatie op grond van uw (vermeende) geloof (islam)?

	Ja	Nee
Moslims	72%	18%
Niet-Moslims	14%	86%
Vrouwen	66%	34%
Mannen	64%	36%
Marokkaanse Utrechtse moslims	70%	30%
Turkse Utrechtse moslims	48%	52%
Utrechtse moslims zonder migratieachtergrond	60%	40%

Verschil tussen herkomst

Ruim 70% van de Marokkaans-Nederlandse islamitische respondenten geeft aan wel eens te maken te hebben gehad met discriminatie of ongelijke behandeling vanwege het geloof. Dit is vergelijkbaar met resultaten uit het onlangs gepubliceerde onderzoek naar 'Ervaren Discriminatie' door het SCP waaruit bleek dat, inclusief twijfel, ongeveer tweederde van de Marokkaanse Nederlanders aangeeft zich het voorgaande jaar gediscrimineerd te hebben gevoeld op grond van hun geloof (Andriessen, e.a., 2020). Er wordt in dit geval niet aangegeven hoe hoog dit percentage exclusief twijfel is.

Uit het SCP-onderzoek bleek verder dat ongeveer de helft van de Turkse Nederlanders het voorgaande jaar ervaring heeft gehad met discriminatie vanwege het geloof. Uit ons onderzoek komt een vergelijkbaar percentage: 48% van de Turks-Nederlandse moslims geeft aan ervaring te hebben met moslimdiscriminatie.

Van de moslims zonder migratieachtergrond geeft ruim 60% aan ervaring te hebben met moslimdiscriminatie en 50% van de Surinaams-Nederlandse moslims.

Hoe vaak wordt discriminatie ervaren?

Wanneer mensen discriminatie hebben ervaren op grond van hun geloof is dit vaak meerdere keren gebeurd. Ruim 60% geeft aan de afgelopen twee jaar drie keer of vaker deze vorm van discriminatie te hebben ervaren. Dit geldt voor alle groepen, ongeacht hun gender of herkomst.

Waar hebben Utrechtse moslims ervaring met moslimdiscriminatie?

Moslimdiscriminatie of uitsluiting op grond van het geloof wordt in Utrecht door tweederde van de respondenten ervaren op straat of in de publieke ruimte. Ook wordt vaak discriminatie ervaren op de arbeidsmarkt (52%), op het internet (51%), in winkels en op de markt (40%), in het openbaar vervoer (32%), in het onderwijs (24%), het uitgaansleven (18%), door overheidsinstellingen (21%) en tijdens het sporten en fitnessen (12%). Daarnaast worden door meerdere respondenten moslimdiscriminatie op de woningmarkt (3%), door bureaus (3%) en door de media en politiek (2%) genoemd.

In vergelijking met mannen geven islamitische vrouwen vaker aan discriminatie te ervaren in de familie- of vriendenkring. Ook ervaren ze vaker moslimdiscriminatie in het openbaar vervoer en in winkels en op de markt. Mannen geven juist vaker aan discriminatie te ervaren in het uitgaansleven, op het internet en in de sportschool. Ook ervaren mannen vaker moslimdiscriminatie op de arbeidsmarkt. Dit laatste wijkt af van een nog lopend onderzoek naar moslimdiscriminatie op de arbeidsmarkt waaruit naar voren komt dat islamitische vrouwen iets vaker discriminatie op de arbeidsmarkt ervaren (Butter, Van Oordt en Van der Valk, 2020).

In vergelijking met geloofsgenoten met een migratieachtergrond hebben autochtone moslims in Utrecht vaker te maken met discriminatie of uitsluiting in de familie- en vriendenkring. Dit geldt voor ruim een kwart van de autochtone moslims tegenover ongeveer 5% van de moslims met een migratieachtergrond. Ook ervaren autochtone moslims relatief vaker uitsluiting in het openbaar vervoer, de publieke ruimte en op het werk. In vergelijking met andere groepen hebben autochtone moslims relatief minder last van moslimdiscriminatie op het internet.

Turks-Nederlandse moslims hebben relatief vaker een discriminatie-ervaring op grond van hun geloof bij overheidsinstellingen als het gemeentehuis of het UWV. Marokkaans-Nederlandse moslims tot slot ervaren in vergelijking met andere groepen vaker discriminatie op school, op het internet, in winkels en tijdens het sporten.

Waar heeft u te maken gehad met discriminatie of ongelijke behandeling op grond van uw (vermeende) geloof (islam)? (Meerdere antwoorden mogelijk)?

	Arbeidsmarkt	School/Opleiding	Familie/Vrienden	Uitgaan	Openbaar vervoer	Publieke ruimte	Internet/sociale media	Overheid	Winkels/markt	Sporten	Eigens anders
Vrouw	45%	20%	14%	5%	43%	55%	43%	18%	43%	8%	11%
Man	61%	28%	4%	27%	26%	68%	60%	25%	38%	14%	14%
Autochtoon	57%	21%	29%	14%	43%	79%	29%	21%	36%	7%	7%
Turkse Nederlander	52%	18%	3%	24%	30%	52%	48%	36%	39%	9%	9%
Marokkaanse Nederlander	55%	26%	5%	17%	32%	67%	56%	17%	42%	13%	15%
Total	55%	24%	7%	18%	32%	64%	51%	21%	40%	12%	13%

Moslims die geen moslimdiscriminatie hebben ervaren

Van de respondenten die zichzelf als moslim beschouwen, heeft 28% geen discriminatie op grond van hun geloof in Utrecht ervaren. Deze groep bestaat voornamelijk uit respondenten van Marokkaanse herkomst (43%), respondenten van Turkse herkomst (36%) en autochtone moslims (9%). Verder zijn er meer mannen (60%) dan vrouwen (40%) die aangeven geen discriminatie op grond van hun geloof te hebben ervaren.

Vooraf onder de Turks-Nederlandse moslims is er een relatief grote groep, ongeveer de helft, die aangeeft zelf geen moslimdiscriminatie te hebben ervaren. Dit komt overeen met het onderzoek van het SCP naar Ervaren Discriminatie (Andriessen, 2020). Een deel van hen ervaart wel discriminatie op grond van hun herkomst en er is ook een relatief grote groep Turks-Nederlandse respondenten (22%) die discriminatie op grond van politieke voorkeur ervaart.

Discriminatie mogelijk gemist of vergeten

Een aantal respondenten die zelf geen ervaring heeft met moslimdiscriminatie geeft aan dat dit mogelijk wel gebeurd is, maar dat ze het gemist hebben of het zich niet kunnen herinneren.

"Misschien word ik wel gediscrimineerd, maar ik heb het dan niet als discriminatie ervaren."

"Er zullen vast gevallen geweest zijn van discriminatie, wat ik mij niet direct kan herinneren. Ik heb dit dan waarschijnlijk ook niet als discriminatie ervaren."

Ook zijn er respondenten die schrijven een incident minder snel als persoonlijke discriminatie te ervaren.

"Ik hoor van anderen wel ervaringen, soms ook heftig, maar soms ook denk ik: dat zou ik niet als discriminatie ervaren. Misschien ben ik er minder gevoelig voor of ga ik er anders mee om."

Twijfel of er sprake was van discriminatie (op grond van geloof)

Een paar respondenten twijfelt of er in sommige gevallen sprake was van discriminatie. Dat kan het geval zijn geweest naar aanleiding van een opmerking, een blik of juist wanneer ze genegeerd werden. Een moslima geeft aan bij dit soort twijfelgevallen ervoor te kiezen om het niet als discriminatie te ervaren. Ze schrijft:

"Als moslim leef ik optimistisch en zie altijd het goede in mensen."

Ook zijn er respondenten die aangeven dat dat ze twijfelen of de ervaren ongelijke behandeling op grond van hun geloof of hun etnische achtergrond plaatsvond.

Niet 'herkend' als moslim

Sommige respondenten denken dat ze geen moslimdiscriminatie ervaren vanwege hun uiterlijk. Zo schrijft een respondent:

"De belangrijkste reden dat ik geen moslimdiscriminatie ervaar, is dat ik er niet uitzie als een 'standaard' moslim."

Voor de bekeerlinge hieronder geldt dit mechanisme misschien nog wel sterker:

"Ik heb mijn Nederlandse naam niet veranderd en draag geen hoofddoek. Ik ben daardoor ook niet herkenbaar als moslim."

Een ander denkt dat hij geen last heeft van discriminatie, omdat hij zich niet als moslim profileert. Hij benadrukt niet publiekelijk dat hij moslim is en denkt dat het ook een voordeel is dat hij hoogopgeleid is.

Geen moslimdiscriminatie in Utrecht, wel daarbuiten

Een paar respondenten die zelf geen moslimdiscriminatie heeft ervaren, benadrukt hier geen last van te hebben gehad in Utrecht (of andere grote steden), maar wel daarbuiten.

"Ik vind dat discriminatie ontzettend meevalt tegenwoordig. Ik ben zelf een gesluisde vrouw en wordt goed behandeld als ik in Utrecht of Amsterdam werk. Als ik soms werk in Amstelveen of Naarden of Rijswijk, daar gaat het er wel anders aan toe en voel ik me vaak misbruikt door de collega's. Ik moet dan alle extra taken doen. Ze schrikken van me als ik binnen kom. Ze communiceren niet met me en negeren mij."

"Ik denk dat Utrecht wel gewend is aan andere culturen. Zo ervaar ik het. Ik ben wel eens voor stage naar Landgraaf geweest en ik merkte meteen dat het heel anders is dan in Utrecht."

Niet persoonlijk discriminatie ervaren, maar wel mensen in omgeving of via media

Ook zijn er verschillende respondenten die benadrukken dat ze weliswaar persoonlijk geen moslimdiscriminatie hebben ervaren, maar dat ze in hun omgeving wel mensen kennen die deze vorm van discriminatie ervaren hebben. Ook is er een paar respondenten dat aangeeft zich zorgen te maken over de beeldvorming over moslims in de media.

"Ik ben persoonlijk nooit direct gediscrimineerd. Natuurlijk wel indirect door mensen die het één en ander te zeggen hebben over de islam via de mediakanalen. Daar krijg ik een ongemakkelijk gevoel van en het zorgt bij mij ook voor angsten en vraagtekens voor in de toekomst."

Moslimdiscriminatie door moslims

Tot slot is er een paar respondenten, moslims en niet-moslims, dat aangeeft dat zij zich eerder gediscrimineerd voelt op grond van hun (on)geloof door andere moslims.

"Ik heb meer last van moslims die mij buitensluiten, omdat ik een andere invulling geef aan mijn geloof dan zij. Sommige, vooral orthodoxe groepen, kunnen heel intolerant zijn."

"Discriminatie onder moslims valt mij meer op. Vooral culturele aspecten spelen hierbij een rol. Ik heb daar meer mee te maken dan met niet-moslims die iets zeggen over moslims"

3.3 Worden moslims in Utrecht gediscrimineerd volgens moslims en niet-moslims?

Naast persoonlijke ervaringen hebben we ook gevraagd naar de mate waarin respondenten vinden dat moslims in Utrecht worden gediscrimineerd. Het merendeel van de respondenten (57%) vindt dat moslims in Utrecht soms worden gediscrimineerd en 36% vindt dat moslims vaak (29%) tot heel vaak (7%) worden gediscrimineerd. Ongeveer 7% vindt dat moslims in Utrecht niet worden gediscrimineerd.

Islamitische respondenten ervaren iets sterker dat moslims in Utrecht gediscrimineerd worden: 39% van de moslims vinden dat moslims vaak (31%) tot heel vaak (8%) gediscrimineerd worden en 55% vindt dat er soms sprake is van moslimdiscriminatie. Onder niet-moslims is die laatste groep groter: twee derde (66%) vindt dat moslims soms worden gediscrimineerd en 20% vindt dat moslims vaak (18%) tot heel vaak (2%) gediscrimineerd worden. Een kleine minderheid onder zowel moslims (6%) als onder niet-moslims (14%) meent dat moslims niet gediscrimineerd worden in Utrecht.

Worden moslims in Utrecht gediscrimineerd op grond van hun geloof?

	Heel vaak	Vaak	Soms	Niet
Moslims	8%	31%	55%	6%
Niet-Moslims	2%	18%	66%	14%

Ruim driekwart van de moslims die zelf geen persoonlijke ervaring heeft met moslimdiscriminatie, vindt wel dat moslims in Utrecht soms gediscrimineerd worden en 11% vindt dat moslims vaak gediscrimineerd worden. Dat komt overeen met ander onderzoek.

In het SCP Jaarrapport Integratie (2007) werd geconcludeerd dat de mate van waargenomen groepsdiscriminatie vaak hoger is dan de mate van waargenomen persoonlijke discriminatie (vgl. Verkuyten, 1999). Dinsbach en Van Bon (2012) noemen dat responden-

ten het maatschappelijk klimaat voor hun groep vaak negatiever beoordelen dan de situatie voor hen persoonlijk.²³

3.4 Ervaring met andere vormen van discriminatie

Mensen combineren een breed palet aan sociale identiteiten (bijvoorbeeld vrouw, lesbisch, Turkse-Nederlander en moslim). Op grond van elk van deze identiteiten kunnen ze discriminatie ervaren. Uit onderzoeken van SCP naar 'Ervaren Discriminatie' (Andriessen, 2014; 2020) blijkt dat er vaak sprake is van een combinatie van discriminatiegronden. Zo noemen Surinaamse en Caribische Nederlanders vaak etnische achtergrond en huidskleur als combinatie en bij Turkse- en Marokkaanse Nederlanders komen vaak de combinatie etnische achtergrond en geloof voor. We hebben in dit onderzoek ook gevraagd of respondenten ervaring hebben gehad met andere discriminatiegronden dan discriminatie op grond van geloof.

Van de respondenten die zichzelf als moslim beschouwen, heeft tweederde (ook) te maken gehad met discriminatie op grond van herkomst. Het gaat hierbij voornamelijk om moslims van Turkse en Marokkaanse herkomst. Dit is vergelijkbaar met het onlangs gepubliceerde onderzoek van het SCP naar Ervaren Discriminatie, waaruit bleek dat ruim twee op de drie Turkse Nederlanders (69%) en Marokkaanse Nederlanders (72%) zich (inclusief twijfel) vooral gediscrimineerd voelde op grond van hun etnische achtergrond. Van de respondenten geeft een groter deel van de mannen (75%) dan de vrouwen (53%) aan discriminatie op grond van herkomst te hebben ervaren.

Daarnaast geeft 13% van de moslims aan te maken te hebben met discriminatie op grond van politieke voorkeur. Vooral respondenten van Turkse herkomst (22%) geven aan met deze vorm van discriminatie te maken te hebben gehad. Verder hebben islamitische respondenten vooral discriminatie op basis van de volgende gronden ervaren: geslacht (8%, voornamelijk vrouwen), leeftijd (5%) en een beperking (3%).

Respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwen, geven aan te maken te hebben gehad met vooral discriminatie op grond van geslacht (33%), herkomst (23%), politieke voorkeur (22%), leeftijd (19%) en seksuele oriëntatie (10%).

²³ Een andere verklaring voor het verschil tussen ervaren persoonlijke- en groepsdiscriminatie is dat mensen om verschillende redenen vaak voorzichtig zijn om een negatieve persoonlijke ervaringen als discriminatie aan te merken. Erkenning van persoonlijke ervaringen met discriminatie is psychologisch belastend, omdat mensen daarmee mogelijk hun gevoel van persoonlijke controle en zelfbepaling ondermijnen. Naast dit psychologische nadeel is er ook een sociaal nadeel waarom mensen discriminatie niet snel in de mond nemen. Zo is het bedreigend om discriminatie te benoemen, omdat dit een beschuldiging impliceert en dit kan tot sociale relaties ondermijnen (vgl. Verkuyten, 2010; Omlo, 2011, 2015).

3.5 Beschrijvingen van ervaringen van discriminatie en stigmatisering

In onderzoek, beleid en debat gaat veel aandacht uit naar discriminatie en in het bijzonder naar harde en expliciete vormen daarvan. Dat is een begrijpelijke reflex aangezien dergelijke vormen van discriminatie vaak verstrekkende gevolgen hebben voor slachtoffers. Tegelijkertijd is dit een te beperkt perspectief, want er bestaan uiteenlopende vormen van uitsluiting op basis van religie, cultuur en/of afkomst (Omlo, 2020b). Bouw & Nelissen (1988) concludeerden bijvoorbeeld dat mensen allerlei andere ongewenste en onrechtvaardige ervaringen hebben vanwege hun 'anders-zijn', die niet onder de strikt juridische interpretatie van discriminatie te brengen zijn. Een eenzijdige nadruk op bijvoorbeeld een strikt juridische benadering van discriminatie en expliciete vormen brengt als risico met zich mee dat meer impliciete vormen van uitsluiting en afwijzing over het hoofd worden gezien. Denk onder meer aan minachting, subtiele vooroordelen, genegeerd en overgeslagen worden, (goedbedoelde) complimenten die doordrenkt zijn van stigmatiserende opvattingen, treiterende opmerkingen en vervelende grappen (vgl. Abaaziz, 2019; Butter, Van Oordt & Van der Valk, 2020; Omlo, 2020a).

We hebben de respondenten gevraagd hun ervaringen met discriminatie te delen en dat leidde tot honderden beschrijvingen van impliciete tot zeer expliciete vormen van discriminatie en stigmatisering. In dit hoofdstuk hebben we voor beide vormen van uitsluiting aandacht. Het gaat overigens om graduele verschillen van meer of minder expliciete stigmatisering en discriminatie. Het is dus geen absoluut verschil (vgl. Omlo, 2020a). Verder laten we zien dat mensen deze ervaringen opdoen in uiteenlopende domeinen, situaties en plekken.

We hebben de respondenten ook gevraagd naar ervaringen met vooroordelen. Uit de antwoorden blijkt dat het onderscheid tussen discriminatie en vooroordelen soms moeilijk te maken is. De begrippen worden verschillend geïnterpreteerd: wat voor de ene respondent een discriminatie-ervaring is, is voor de ander een voorbeeld van een vooroordeel en vice versa. Dat is niet vreemd aangezien discriminerend handelen het gevolg kan zijn van vooroordelen. Als mensen ervaringen delen, vertellen ze soms tegelijkertijd over een discriminerende handeling als over het vooroordeel dat eraan ten grondslag zou liggen.

In deze paragraaf bespreken we alle reacties die respondenten gegeven hebben op de vraag naar ervaringen van discriminatie, ook als daar soms vooroordelen aan de orde komen. In paragraaf 3.6 beperken we ons tot de reacties op de vraag naar ervaren vooroordelen, ook als er soms strikt genomen sprake is van discriminatie. Zoals eerderge-

noemd, de ervaringen en perspectieven van mensen zelf staan steeds voorop. Wetenschappelijke en juridische definities zijn dus niet leidend in de presentatie van de bevindingen. Dat neemt niet weg dat we soms wel wetenschappelijke noties gebruiken en verwijzen naar ander onderzoek om de bevindingen nader te duiden of in een breder perspectief te plaatsen.

Stigmatisering en discriminatie lijkt voor veel moslims in Utrecht een alledaags karakter te hebben die zich in allerlei verschillende situaties, domeinen en plekken voordoet. We hebben de respondenten gevraagd op welke terreinen ze precies discriminatie en uitsluiting meemaken. Dat is in de publieke ruimte, online, op de arbeidsmarkt, in het onderwijs, winkels en horeca, openbaar vervoer, in familie- en vriendenkring en door politiek en media. Hieronder bespreken we deze ervaringen. Tot slot geven we aan het eind van deze paragraaf de ervaringen van niet-moslims met moslimdiscriminatie.

In de publieke ruimte

Bijna tweederde (64%) van de respondenten ervaart moslimdiscriminatie in de publieke ruimte. Het gaat dan vaak om scheldpartijen op straat. De respondenten geven vele voorbeelden van scheldpartijen. Dat schelden gebeurt vaak in de 'Nederlandse scheldtraditie' waarin het gebruikelijk is om te schelden met ziektes (kankermoslim, tyfusmoslim) of geslachtsdelen (kutmoslim, klote moslim). Ook kan de omgeving vanwege moslims 'kut' zijn. Een vrouw schrijft:

"Iemand (een vader met vrouw en drie kinderen) liep door de stad keek naar mij en mijn moeder en zei: "Wat een kutstad, alles is moslim hier".

Geregeld wordt in een scheldpartij ook de (vermeende) etnische herkomst van respondenten erbij gehaald of wordt geroepen dat iemand "terug moet gaan naar zijn eigen land". Zo schrijft een man dat hij een meneer aansprak die zijn hond los liet lopen in een park waar dit niet mag. "Ik vroeg hem of hij zijn hond wilde aanlijnen, omdat er veel kinderen speelden in het park. Hij werd meteen kwaad en siste me toe dat hij niks aanneemt van moslims en dat wij niks te zoeken hebben in Nederland." Met deze zogenaamde 'terugkeerboodschap' krijgen respondenten hiermee de expliciete mededeling dat ze er niet bij horen en niet welkom zijn in Nederland (vgl. Omlo, 2020a).

Diverse malen wordt aangegeven dat men voor 'terrorist' wordt uitgemaakt of dat er pestig "Allahu Akbar" wordt geroepen. Meerdere respondenten maken melding van beledigende opmerkingen over het geloof of "gemene, ongepaste grappen". Soms gaat het

om ronduit (be)dreigende taal, zoals een man die te horen kreeg dat moslims "een nek-schot mogen krijgen en als er oorlog uit zou breken het hen tegen ons zou zijn."

Vrouwelijke respondenten laten weten te maken te hebben met scheldpartijen, nare opmerkingen of vervelende grappen, vaak wanneer ze traditioneel zijn gekleed of omdat ze een hoofddoek dragen (vgl. Abaâziz, 2016; Abaâziz, 2019). Door de sleutelfiguren die deelnamen aan de focusgroep is benadrukt dat het voor vrouwen met gezichtsbedekkende kleding zwaarder is geworden sinds de invoering van het niqaabverbod. Vrouwen met een niqaab krijgen vaker te maken met agressie in de vorm van scheldpartijen. Sommige vrouwen met niqaab durven nog maar amper de straat op of naar het ziekenhuis.²⁴

We hebben in de survey niet naar de daders gevraagd, maar diverse respondenten geven expliciet aan dat het om een onbekende gaat. Soms niet, dan is het bijvoorbeeld iemand uit de buurt. Zo vertelt een man (41):

"Bij een discussie met een buurvrouw van een paar huizen verder op over een parkeerplaats begon ze over Allah opmerkingen te maken en over hoe ze vindt dat Wilders gelijk heeft. Verder ging ze raar brabbelen alsof dat Arabisch was."

Online discriminatie en stigmatisering

Van onze respondenten horen we dat online discriminatie en stigmatisering vaak ervaren wordt. Dit geldt voor ruim de helft (51%) van de respondenten met een discriminatie-ervaring. Daarbij kan het er soms hard, grof en intimiderend aan toegaan. Veel respondenten laten weten, meestal meerdere keren in discussies te maken hebben gehad met scheldpartijen en beledigende opmerkingen. Een man (29) schrijft:

"Als ik mijn mening geef op sociale media, word ik uitgemaakt voor een geitenneuker, en moet ik volgens die mensen dood en terug naar mijn eigen land."

Sommige respondenten geven aan zich gediscrimineerd te voelen door uitspraken van politici. Een man (35) zegt hierover het volgende (35):

²⁴ Een niqaabdragende expert heeft de indruk dat niqaabdragende vrouwen sinds het begin van de coronacrisis vriendelijker bejegend worden, maar het is volgens haar nog onduidelijk of dit een trend is.

"Op twitter word ik dagelijks geconfronteerd met islamofobie en discriminatie. Naast beledigende uitspraken van onder andere politici zijn het ook normale burgers die zich discriminerend uiten jegens de islam."

De indruk bestaat bij sommige respondenten dat het woord moslim als een katalysator fungeert om te gaan schelden. Een man (45) noemt in dit verband dat het lijkt alsof 'moslim' een scheldwoord is geworden.

Ook onderzoek van het SCP laat zien dat 10% van de Turkse, 13% van de Marokkaanse, 9% van de Surinaamse en 8% van de Antilliaanse Nederlanders online discriminatie heeft ervaren (Andriessen, e.a., 2020).

Werk

Van de respondenten die ervaring hebben met moslimdiscriminatie, heeft 55% dit (onder andere) ervaren op de arbeidsmarkt. Die ervaring hadden ze tijdens de werving en selectie of op de werkvloer.

Ook uit eerder onderzoek is bekend dat discriminatie op de arbeidsmarkt een urgent probleem is in Nederland (vgl. Andriessen, e.a., 2010; 2014; 2020; Omlo, 2020a; Thijssen, e.a. 2019; Van Bon & Fiere, 2020). Dit blijkt ook uit de vierde monitor moslimdiscriminatie waarin specifiek aandacht is voor arbeidsmarktdiscriminatie van moslims (vgl. Butter, Van Oordt & Van der Valk, 2020). In een andere studie komt naar voren dat autochtone sollicitanten met een geweldsdelict op hun naam drie keer meer kans maken op een positieve reactie dan islamitische sollicitanten zónder strafblad. Westerse sollicitanten met een vermogens- of zedendelict krijgen daarnaast vier keer vaker een positieve reactie dan eenzelfde sollicitant met een Arabische naam (Berg, e.a., 2017).

Sollicitatie/ werving en selectie

Ook in deze studie geven respondenten aan ervaring te hebben met moslimdiscriminatie tijdens een sollicitatieprocedure. Bij vrouwen heeft dit geregeld te maken met het dragen van een hoofddoek. Zo vertellen twee vrouwen over ervaringen waarbij ze zijn afgewezen op basis van hun hoofddoek:

"Tijdens een sollicitatie werd ik er op gewezen dat ik solliciteerde in een witte wijk op een witte school en dat "dat ding" (de hoofddoek) nieuw voor vele studenten zou zijn. Ik kreeg vragen hoe ik dacht over terreuraanslagen en hoe ik met de studenten hierover in gesprek zou gaan."

"Het ergste geval, wat er voor mij toe leidde dat ik zelfs in een depressie raakte en mijn hoofddoek heb afgedaan, was bij Mercedes. Ik heb daar ooit

stage gelopen. De manager van die afdeling zag mijn CV bij het uitzendbureau en wilde mij terug. Ik zou donderdagmiddag op gesprek komen, pasje ophalen etc. en vrijdag kunnen beginnen. Het was donderdag en ik kwam op gesprek. Het hele gesprek ging alleen over mijn hoofddoek, een uur lang. Met opmerkingen zoals waarom ik er mee te koop liep en mensen lastigviel met mijn idealen. Aan het einde van het gesprek zei hij dat hij me zou bellen in plaats van dat ik de volgende dag kon beginnen. Ik ben huilend naar huis gelopen vanaf Papendrecht naar Kanaleneiland. Die man heeft nooit meer gebeld. Vervolgens kreeg ik geen uitkering, want "ik moest maar mijn hoofddoek afdoen, dan kreeg ik wel werk."

Een andere vrouw (26) schrijft dat ze op grond van eerdere ervaringen tijdens het sollicitatiegesprek bewust geen hoofddoek had gedragen. Alles was goed verlopen. Toen ze bij het ondertekenen van het contract vertelde normaal gesproken een hoofddoek te dragen, werd haar verteld "dat dit uit den boze was en ik kon vertrekken."

Behalve om een hoofddoek kan ook andere kleding, zoals de *khimar* een rol spelen. Een vrouw solliciteerde bij een farmaceutisch bedrijf. Ze schrijft:

"Ik draag een khimar en mij werd toen de vraag gesteld in hoeverre ik mijn geloof beleid. Er werd gevraagd of ik een hand geef aan mensen van het andere geslacht en toen ik daar antwoord op gaf, werd er een streep achter mijn naam gezet."

Andere respondenten geven aan dat het vermoeden dat er sprake was van orthodoxie voor werkgevers reden was de baan te weigeren. Een respondent maakte bij zijn werkgever bijvoorbeeld mee dat de selectie van een kandidaat collega niet plaatsvond, omdat deze een "praktiserend voorkomen" had. Een andere vrouw (36) vertelt dat ze niet was aangenomen, omdat de potentiële werkgever bang was dat ze strenggelovig zou zijn. Soms loopt een sollicitatie ook stuk op een verzoek om te kunnen bidden. Een man (18) vertelt hierover:

"Ik solliciteerde ergens via een uitzendbureau. Alles was oké. ik was aangenomen na het gesprek. Ik was nog vergeten om te vragen of ik kon bidden, dus ik mail achteraf of ze het goed vinden als ik 2 minuten ergens in een hoekje kon bidden en dan ik die 2 minuten best wel door wil werken na mijn werktijd als ze dat per se zouden willen. Na een paar dagen werd ik gebeld

door het uitzendbureau met de mededeling dat het bedrijf had gezegd geen interesse meer in mij te hebben."

Daarnaast zijn er verschillende respondenten die een discriminatie-ervaring hadden, maar waarbij het – op grond van hun voorbeeld – minder expliciet duidelijk is of het om hun geloof of bijvoorbeeld afkomst ging, zoals in onderstaand voorbeeld van een man (33) die discriminatie heeft ervaren in de sollicitatieprocedure:

"Ik heb gesolliciteerd bij Randstad op een functie die ik heel graag wilde. Ik heb in een paar maanden tijd dat de functie een aantal keer verscheen meerdere malen gesolliciteerd. Ik werd of afgewezen of ik kreeg geen reactie. (...) Ik heb vervolgens gesolliciteerd met een Nederlandse cv en motivatiebrief. Zelf ben ik moslim en Marokkaan. In de "Nederlandse" sollicitatie was de kandidaat minder gekwalificeerd dan ik en voor de rest hadden wij dezelfde achtergrond qua werk, woonplaats en opleiding. Een dag daarna is de Nederlandse kandidaat gebeld, ik zelf dus. Ik kreeg een enorm enthousiaste medewerkster van Randstad aan de lijn die mij graag wilde uitnodigen. Met heel veel frustratie, ergernis en woede heb ik een e-mail gestuurd naar de directieleden van Randstad waarin ik hen vertelde dat ze verplicht waren hier iets aan te doen. Hierop kreeg ik de volgende ochtend een telefoontje van een medewerkster van het hoofdkantoor en een e-mail van een directielid dat ze het wilden uitzoeken. Vervolgens ging ik op gesprek om mijn verhaal te doen en volgens hen berustte dit allemaal op miscommunicatie en hebben ze mij vooralsnog de baan aangeboden. Omdat ik de baan en geld nodig had, heb ik het ook aangenomen. Maar ik heb dit nooit kunnen afsluiten. En het doet me tot de dag van vandaag echt veel pijn."

Discriminatie wordt ook ervaren onder studenten die een stageplek zoeken (vgl. Andriessen e.a., 2014; Klooster, e.a., 2016; Omlo, 2020a)²⁵. Dit geldt in het bijzonder voor stagiaires die een hoofddoek dragen (Klooster, e.a., 2016). Ook in Utrecht zijn er vergelijkbare ervaringen. Een vrouw (27) vertelt bijvoorbeeld dat ze werd uitgenodigd voor een intake voor een stage, omdat ze prima bij het profiel paste. Ze schrijft:

"Toen ik aankwam merkte ik al een teleurstelling, omdat ik een hoofddoek draag en op mijn cv geen foto heb. Ik kreeg later antwoord dat ik niet bij 'het profiel' paste."

²⁵ De onderzoekers concluderen dat er in bepaalde sectoren duidelijke signalen zijn van stagediscriminatie van mbo studenten.

Op de werkvloer

Verschillende respondenten delen ook stigmatiserende, beledigende en discriminerende ervaringen met moslimdiscriminatie op de werkvloer. Deze ervaringen kunnen zowel met collega's als met cliënten, klanten of consumenten zijn geweest. Geregeld hebben deze ervaringen te maken met kleding, meestal een hoofddoek. Een vrouw vertelt dat ze toen ze besloot een hoofddoek te gaan dragen direct de vraag van een collega kreeg of ze nu ook naar Syrië wilde vertrekken. Een andere vrouw (22) had een baantje via een uitzendbureau waar ze na twee dagen werd weggestuurd, omdat haar kleding te islamitisch en daarom niet gepast was. Ze schrijft:

"Het was een kantoorbaan waar ik geen klantcontact heb, ik begrijp dus niet waarom kleding op een bepaalde manier noodzakelijk is."

Diverse ervaringen hebben te maken met vooroordelen die collega's over de islam hebben. Een man (32) kreeg de vraag of hij vanwege zijn achtergrond een vrouw als leidinggevende niet zou kunnen accepteren. Een Turks-Nederlandse man (24) werd op de werkvloer met andere vooroordelen geconfronteerd:

"Er wordt gedacht dat ik bepaalde competenties niet in mij heb door mijn geloofsovertuiging. Dingen zoals empathie, socializing en samenwerken in groepsverband."

Verschillende respondenten vertellen dat ze door collega's geassocieerd werden met terrorisme. Een respondent noemt bijvoorbeeld dat een collega haar vroeg of ze een bom in haar tas had en andere collega's maakten opmerkingen of ze op jihad ging.

Mensen noemen dat ze soms ook beledigd worden, terwijl de persoon die zich stigmatiserend uitlaat dan aangeeft dat het een grapje was. Tot slot zijn er enkele vrouwelijke respondenten die aangeven dat ze te maken hebben gehad met cliënten die niet door een vrouw met een hoofddoek geholpen wilden worden.

Winkels en horeca

Ongeveer 4 op de 10 respondenten die ervaringen hebben met moslimdiscriminatie geven aan deze ervaring te hebben in winkels, horeca en uitgaansleven. Soms vindt dat op heel expliciete wijze plaats. Zo is er een vrouw (31) die bij een drogist agressief en intimiderend werd behandeld waarbij verwezen werd naar haar geloof, een vrouw (23) die met haar hoofddoek geen toegang kreeg tot een koffiezaak of een man (36) die in een winkel werd geweigerd, omdat hij Marokkaan en moslim is. Een andere man (43) kreeg in

een bouwwinkel een antwoord in gebroken Nederlands van de manager. De manager lichtte vervolgens toe dat moslims "altijd zo praten."

Enkelen geven aan dat ze het gevoel hebben dat ze extra in de gaten gehouden worden en achterna gelopen worden, omdat het personeel denkt dat ze dieven zijn. Ze voelen zich argwanend bejegend.

Anderen vermoeden dat ze niet geholpen maar genegeerd worden in winkels vanwege hun islamitische achtergrond. Overgeslagen, vergeten of genegeerd worden is volgens Lamont e.a. (2016) niet per definitie een agressieve daad, maar het kan wel beschouwd worden als een stigmatiserende ervaring. Mensen hebben namelijk de indruk dat zij minder of geen aandacht krijgen vanwege hun etnische of religieuze achtergrond. Tegelijkertijd twifelen mensen bij dit type ervaringen soms wel of er sprake is van opzet en kwade intenties (Omlo, 2020a). Dergelijke twijfels kunnen belastend zijn vanwege de onzekerheid die het met zich meebrengt. Het zijn ervaringen die de vanzelfsprekendheid van het alledaagse leven ondermijnt en extra negatieve energie kost (Verkuyten, 2010).

Onderwijs

Een kwart van de respondenten die ervaring heeft met moslimdiscriminatie, geeft aan deze ervaring in het onderwijs te hebben. Ze geven vooral voorbeelden hoe ze als professional of ouders ervaringen hebben met moslimdiscriminatie. Een vrouw (30) solliciteerde na een opleiding theologie en met een lesbevoegdheid op een christelijke school. Ze schrijft:

"In mijn brief had ik duidelijk aangegeven een andere religieuze visie te hebben dan de christelijke, maar met liefde de christelijke normen en waarden wil overdragen. Immers geloof ik ook in de normen en waarden die Jezus als belangrijk acht. Ik werd uitgenodigd op een gesprek. Tijdens het gesprek is mij aangegeven dat ik niet op de school pas en juist zo zou opvallen op een 'witte' school."

Een andere vrouw (34) werd gevraagd als schoolmaatschappelijk werkster te werken op een middelbare school in Utrecht. Ze werd na twee weken weer uit haar functie ontheven nadat een docent had "geklaagd over een moslima met een hoofddoek als maatschappelijk werkster". De respondent vond het erg jammer en "vooral kwetsend, omdat dingen verdraaid werden."

Enkele ouders geven aan ervaringen te hebben met andere ouders die hen uitschelden. Een vrouw (34) was klassenouder en stelde voor met het kerstdiner vlaggetjes te plaatsen op het eten met allergieën en vleesproducten:

"De directeur vond het een super idee en trok het gelijk door over de hele school. Eén ouder was het er niet mee eens. Ik moest oprotten naar een ander land en een andere school met moslims. Islam is haat, bla bla bla."

Openbaar vervoer

Eén op de drie respondenten met ervaring met moslimdiscriminatie heeft deze ervaring in het openbaar vervoer. Het gaat dan vaak om scheldpartijen of hatelijke opmerkingen die gemaakt worden over uiterlijke zaken als een hoofddoek, een baard of een lang gewaad. In vergelijking met andere plekken worden er vaker verwijzingen gemaakt naar terrorisme ("kijk uit, ze haalt die bom zo onder haar jurk vandaan"). Een respondent vertelt dat een medepassagier in de bus stiekem op haar *hijab* probeerde te spugen. Een paar respondenten geeft expliciet aan dat ze dit soort ervaringen vooral hadden na de tramaanslag in 2019. Zo vertelt een vrouw (24):

"Ik liep met m'n vriendin op straat die een hoofddoek droeg, en dit was net na de terroristische aanslag in de tram. Mijn vriendin werd uitgescholden, omdat zij een hoofddoek droeg. Die persoon zei verder dat door haar "pedoprofeet" het land naar de klote ging."

Van de genoemde discriminerende ervaringen in openbaar vervoer betreft het diverse keren een buschauffeur die anderen wel binnen liet, maar een respondent de toegang ontzegde. In een enkel geval stond iemand al half tussen de deur. Genoemd wordt dat buschauffeurs soms niet teruggroeten. Ook melden enkele respondenten dat ze het gevoel hebben gehad dat ze van andere reizigers geen zitplaats kregen vanwege hun islamitische achtergrond. Een respondent die we ook geïnterviewd hebben, een bekeerling, geeft aan dat hij wanneer hij geen islamitische kledij draagt, er vaker mensen naast hem komen zitten in de bus.²⁶ Een andere man (26) schrijft dat hij geregeld meemaakt dat in een trein een zitplaats bezet wordt gehouden met een tas, terwijl het duidelijk is dat hij wil zitten:

"Ik kreeg geen plek om te zitten in de trein, omdat ik een moslim was".

²⁶ Ook melden twee respondenten ervaringen op het vliegveld, buiten Utrecht. Een van hen: "Het betreft niet een situatie in Utrecht, maar wel een op Aiport Eindhoven. Ik heb sterk het gevoel dat er aan etnisch profileren wordt gedaan. Ik word er bij de controlepost bij terugkomst van een reis vaak uitgekikt. Ook als ik aangeef dat ik geen voedsel bij me heb of niets te declareren heb als antwoord op de vraag. Er zit wat vernederends in de wijze waarop ze dat doen. Ze kiezen vaak de donkerste mensen eruit en 1 wit persoon. Naar mijn beleving om het niet op te laten vallen. Maar het valt wel op. Ik reis liever via Schiphol. Daar heb ik dat gevoel niet."

In familie- en vriendenkring

Van alle respondenten die moslimdiscriminatie hebben ervaren, heeft 7% dit in de familie- en vriendenkring ervaren. Onder bekeerlingen ligt dit percentage beduidend hoger (29%). Hun ervaringen variëren van 'vervelende' vragen, opmerkingen en grappen die als kwetsend worden ervaren tot wantrouwen en regelrechte uitsluiting. Zo vertelt een respondent dat hij meemaakt dat hij niet wordt uitgenodigd voor familiefeestjes. In een paar gevallen is er sprake van haat en zijn de familieverbanden zelfs verbroken.

"Mijn stiefvader haat moslims. Hij uit zich heel vaak naar over hen. Helaas kunnen wij niets doen volgens Veilig Thuis. Mijn moeder is ook anti-islam."

"90 procent van mijn familie wil niets meer met me te maken hebben, omdat ik ben bekeerd."

Media en politiek

Een klein deel van de respondenten (4%) geeft ook aan zich op grond van het geloof gediscrimineerd te voelen door uitlatingen in media en politiek. Enkele respondenten hebben daarom in het verleden aangifte gedaan tegen een politicus.

"Het woord moslim is een scheldwoord geworden. Vooral bij politici en in de media. Ik voel me vaker door hen gediscrimineerd."

"In de politiek en in de media wordt bijna dagelijks negatief over moslims gesproken. Vooral door hen voel ik me weggezet als tweederangsburger."

Anderen geven aan zich door dit soort uitingen niet persoonlijk gediscrimineerd te voelen, maar ze maken zich wel zorgen (zie ook hoofdstuk 5).

Uit een literatuurstudie van 30 jaar onderzoek naar berichtgeving over moslims, blijkt dat moslims in de Nederlandse media vaak worden geportretteerd als een culturele of politieke bedreiging van de Nederlandse/westerse waarden.²⁷ Historicus Balcik analyseerde gedurende drie maanden de berichtgeving over moslims in de vier grootste Nederlandse kranten (Telegraaf, Volkskrant, Algemeen Dagblad en NRC) en concludeerde dat er voornamelijk negatief over moslims wordt geschreven. Met name in de Telegraaf en het AD worden moslims vaker met terreur geassocieerd, is het wij/zij denken sterker, wordt moslimmigratie naar Nederland vaker ongewenst beschouwd en komt het stereotype beeld van de onderdrukte moslima vaker aan bod.

²⁷ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/dertig-jaar-onderzoek-naar-de-berichtgeving-over-moslims-in-de-nederlandse-media-deel-iii>

Bouabid (2018) onderzocht de stigmatisering van Marokkaanse Nederlanders en concludeert in zijn proefschrift in dit verband eveneens dat 'de Marokkaan' zowel in de media als in alledaagse interacties geregeld geassocieerd wordt met criminaliteit en terrorisme. 'De Marokkaan' geldt als een dreiging en een veiligheidsprobleem. Ook ander onderzoek laat zien dat mensen ervaren dat anderen moslims benaderen vanuit een 'onveiligheidsbril' (Omlo, 2020a; Butter, Van Oordt & Van der Valk, 2020).

Zulke negatieve en stigmatiserende berichtgeving is niet onschuldig. Zo blijkt uit onderzoek dat negatieve berichtgeving in de media een belangrijker triggerfactor is voor moslimdiscriminatie (Van Wonderen & Kapel, 2017).

Ervaringen van niet-moslims met discriminatie

Ook enkele respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwen hebben hun ervaring gedeeld. De meesten hebben een kort voorbeeld genoemd van een ervaring die ze hadden en die vergelijkbaar is met de hierboven genoemde ervaringen: scheldpartijen, alle moslims (en vermeende moslims) over één kam scheren en vragen afstand te doen van de daden van terroristen. Eén respondent beschreef uitgebreid hoe hij moslimdiscriminatie, door niet-moslims en door moslims, ervaart:

"Ik ben een man met een baard. Ik ben afkomstig uit Palestina en heb een "Arabisch uiterlijk". Op grond hiervan overkomt het me geregeld dat ik word aangesproken op mijn islamitische achtergrond. Maar, ik ben geen moslim en ook nooit moslim geweest. Toch denken niet-moslims en moslims op grond van mijn naam, herkomst en uiterlijke kenmerken geregeld dat ik wel moslim ben. Dat kan zich uiten in een vorm van positieve discriminatie (door moslims en niet-moslims), maar ook door negatieve bejegening. Ik word aangesproken op mijn vermeende islamitische identiteit en mijn vermeende loyaliteit met de islamitische wereld. Er is me al geregeld gevraagd afstand te doen van islamitische aanslagen. Ik word niet uitgenodigd voor een borrel, want ik zou niet drinken. Mij wordt gevraagd wat ik van vrouwenrechten vind en of ik vrouwen wel een hand geef. Ik ervaar echter ook moslimdiscriminatie door moslims. Ik word ook door hen geregeld aangesproken op mijn gedrag (alcohol, eten en drinken tijdens de ramadan) of uitingen, zeker wanneer ik kritisch ben over de islam of islamitische landen. Ik krijg het verwijt een verrader te zijn of een 'nestbevuiler' te zijn."

3.6 Beschrijvingen van ervaringen met vooroordelen

Behalve naar discriminatie-ervaringen hebben we respondenten gevraagd of ze ook met vooroordelen te maken hebben gehad vanwege hun (vermeende) islamitische achtergrond. Van alle respondenten die zichzelf als moslim beschouwt, gaf 64% aan een dergelijke ervaring te hebben gehad. Van de respondenten die eerder aangaf een ervaring te hebben gehad met discriminatie, gaf een grotere groep, 81%, ook op deze vraag een bevestigend antwoord. Van de moslims die geen ervaring had met moslimdiscriminatie gaf een derde aan wel ervaring te hebben met vooroordelen. Van de respondenten die zichzelf niet als moslim beschouwen had 11% een dergelijke ervaring.

Op de open vraag om één voorbeeld te geven van een vooroordeel over moslims gaven een kleine 200 respondenten een antwoord. De meeste vooroordelen hebben te maken met terrorisme, de positie van de vrouw in de islam en criminaliteit. Een groot deel van deze vooroordelen valt sterk in een wij-zij perspectief, vaak in de sfeer van Huntingtons *Clash of Civilizations*, waarin de 'de islam' of 'de moslims' en onze Nederlandse samenleving als tegenpolen worden voorgesteld (vgl. Butter & Van Oordt, 2018; Butter, Van Oordt en Van der Valk, 2020). Moslims worden dan niet beschouwd als Nederlandse burgers, maar als 'De Ander', die niet bij ons of 'onze manier van leven' hoort en soms zelfs als een bedreiging daarvan wordt ervaren.

De verschillende voorbeelden van vooroordelen komen ook in andere studies naar voren. Daarin komt naar voren dat mensen het gevoel hebben dat anderen erachter proberen te komen in hoeverre de betrokken moslim ruimdenkende opvattingen heeft. Dit geeft mensen het gevoel dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen 'goede' en 'foute' moslims en dat dit type vragen gesteld worden om in te kunnen schatten of ze te maken hebben met een 'redelijke' (lees: liberale moslim) en/of een 'veilige' moslim (vgl. Abaaziz, 2019; Butter, van Oordt, van der Valk 2020; Omlo, 2020a).

a. Moslims zijn terroristen

Ruim een derde van de respondenten gaf een voorbeeld van uitspraken of gedrag waaruit bleek dat moslims geassocieerd worden met terrorisme. Enkele respondenten gaven aan na de tramaanslag in 2019 vaker met dit soort uitingen te maken te hebben gehad. Dat ervaren ze op verschillende manieren:

1. Moslims of de islam worden geassocieerd met terreur of met terroristische organisaties

Respondenten ervaren dit vooroordeel om te beginnen als er algemene, ongenueanceerde uitspraken over moslims of de islam worden gedaan door politici, of door personen in de media of op sociale media. Het gaat dan over uitspraken waarin 'de moslims' of 'de islam' of de profeet Mohammed gelijkgesteld worden aan terreur.

Daarnaast geven respondenten aan persoonlijk te worden geassocieerd met terrorisme ("sommigen gaan er van uit dat als je moslim bent, je terrorisme oké vindt"), dat ze de positieve uitzondering zijn ("dat alle moslims geweld verheerlijken, maar dat ik 'een van de goeden ben") of ze werden zelf voor terrorist uitgemaakt.

2. Moslims vragen afstand te nemen van terroristische organisaties

Diverse respondenten geven aan dat hen geregeld wordt gevraagd expliciet of impliciet stelling te nemen tegen terrorisme of afstand te nemen van terroristische organisaties als IS of Al Qaida.

"Men ging ervan uit dat ik achter bepaalde aanslagen stond. Het is volgens hen "mijn islam" dus ook ik heb er een aandeel in."

"Ik ben meerdere keren ter verantwoording geroepen voor de (terroristische) daden van groepen waar ik zelf helemaal niets mee heb. Of mensen vragen me daar openlijk afstand van te nemen."

"Domme naïeve vragen over hoe ik denk over IS. Om zeker te zijn dan ik geen IS aanhanger ben, ook al ken je de mensen die dit vragen al jaren."

Ook ander onderzoek laat zien dat mensen zich storen aan en gekwetst voelen door de verantwoordingscultuur waarin ze voortdurend impliciet of expliciet worden gevraagd afstand te nemen van terreur uit naam van de islam of van misstanden binnen islamitische gemeenschappen, ook als dit gemeenschappen zijn waartoe zij niet behoren (vgl. Abaaziz, 2019; Butter, van Oordt, van der Valk 2020; Omlo, 2011).

3. Moslims anders behandelen vanwege angst voor terreur

Verder zijn er respondenten die aangeven een andere behandeling te hebben gehad, op de werkvloer of in het openbaar vervoer, op grond van een mogelijke verdenking van terreur.

"Ja, ik had mijn gereedschapskist vergeten op te ruimen. Ik zei tegen mijn collega dat ik hem vergeten was en toen dacht hij dat ik daar een bom heb laten liggen."

"Je wordt al bij voorbaat gezien als iemand die iets met terreur te maken heeft. Alle moslims zijn terroristen. De behandeling die ik dan krijg is anders dan die anderen krijgen."

4. Moslims treiteren met flauwe en vervelende grappen over terreur

Tot slot zijn er respondenten die aangeven te maken te hebben gehad met mogelijk grappige bedoelde opmerkingen die gerelateerd zijn aan terrorisme en vaak als kwetsend worden ervaren.

"Flauwe grappen dat ik een bomgordel draag."

"Het was als 'grap' bedoeld, maar ik kreeg de vraag wanneer ik van plan was om bij IS aan te sluiten, omdat dat iets is wat we allemaal doen..."

"We gingen met het teamuitje naar een schietvereniging. Het lukte me aardig om goed te richten. De volgende dag dat ik naar een collega liep om te vragen of hij het ook leuk vond, zei hij nog voordat ik iets zei "hey kijk, daar heb je Al Qaida."

b. "Moslims onderdrukken vrouwen"

Eén op de acht respondenten geeft een voorbeeld van een vooroordeel waarmee ze te maken hebben gehad dat betrekking had op de man-vrouw verhouding. Vrouwen krijgen de vraag of ze uitgehuwelijkt zijn ("Debiele vragen als: 'jij wordt zeker ook uitgehuwelijkt?'") en of ze thuis zelfstandig zijn en hun eigen beslissingen nemen. Meerdere respondenten geven aan dat ze in dat verband vragen krijgen of ze van hun man wel naar buiten mogen, of ze mogen werken of dat ze zelfstandig een besluit hebben genomen over het dragen van een hoofddoek.

"Het feit dat mensen mij vertellen dat ik onderdrukt ben vanwege mijn hijab. En dat terwijl ik een ongetrouwde, Nederlandse bekeerling ben. Ik vraag me nog steeds af door wie ik dan precies onderdrukt zou worden."

"Ik heb heel vaak dat mensen aan mij vragen op welke leeftijd ik een hoofddoek begon te dragen. Ik was ongeveer 13/14. Dan krijg ik meestal de vraag: moest je het van je ouders dragen? Of dan kreeg ik wel eens de vraag: doen jouw ouders ook aan uithuwelijken?"

Behalve vrouwen, geven ook mannen aan dat zij dergelijke vooroordelen ervaren. Dat gebeurt impliciet, wanneer ze verbaasde reacties krijgen wanneer ze aangeven dat ze thuis helpen in het huishouden of dat hun vrouw werkt. Soms gebeurt het ook expliciet:

"Ik kreeg te horen dat ik vrouwonvriendelijk ben vanwege mijn religie" en "een vrouwelijke collega die mij niet kende, wist me wel te vertellen dat moslimmannen slecht zijn voor hun vrouwen".

c. "Moslims zijn dommer of achterlijk"

Een deel van de respondenten geeft voorbeelden van het vooroordeel dat moslims dom zouden zijn. Respondenten geven aan dat er bij voorbaat van wordt uitgegaan dat ze analfabeet zijn, dat er in overdreven simpel Nederlands tegen hen gesproken wordt, dat er wordt gevraagd of ze iets (simpels) wel begrijpen of dat er verbaasd wordt gereageerd wanneer blijkt dat ze gestudeerd hebben.

"Mensen vragen mij zonder iets vooraf te vragen op welke mbo-school ik zit en feliciteren mij uitbundig als ik aangeef dat ik op de universiteit zit."

"Ik heb heel vaak het gevoel dat mensen denken dat ik dom ben en geen eigen mening heb. Ik voel me vaak als object beschouwd en niet als mens."

Ook zijn er praktiserende moslims die aangeven verbaasde reacties te krijgen van collega's die het moeilijk te bevatten vinden dat iemand hoogopgeleid is en tegelijkertijd religieus is.

"Als je hoogopgeleid bent en een goede baan hebt, dan bestaat bij sommige mensen het idee dat je niet praktiseert als moslim"

Verder zijn er voornamelijk vrouwelijke respondenten die de ervaring delen dat mensen op grond van hun uiterlijk (bijvoorbeeld een hoofddoek) dachten dat ze de schoonmaker zou zijn.

d. "Moslims zijn criminel of gewelddadiger"

Ongeveer één op de tien vooroordelen die worden genoemd hebben te maken met het associëren van moslims met vormen van criminaliteit, variërend van diefstal, (huiselijk) geweld tot aan slecht rijgedrag. Hieronder een aantal voorbeelden:

"Ik moest ergens zijn en sprak een mevrouw aan om de weg te vragen. Zij greep meteen naar haar tas en liep snel weg."

"Een kinderrechtster die zegt: 'Huiselijk geweld zou me niks verbazen, dat is normaal in jullie cultuur toch?'"

"Moslims worden als gewelddadig gezien waardoor men zich gewelddadig tegenover je opstelt. Dit kan eigenlijk op alle plekken in de samenleving voorkomen, maar dit merkte ik het hevigst in de periode toen ik bij de politie stage liep."

"Zelfs slecht rijgedrag zou te maken hebben met de islamitische cultuur."

e. Andere voorbeelden van 'wij-zij' vooroordelen

Hieronder volgen nog enkele andere voorbeelden van andere ervaringen met vooroordelen van moslims en niet-moslims die vallen in een frame waarin sprake is van de eerder geschetste 'Clash of Civilizations'. Het gaat dan bijvoorbeeld om vooroordelen dat moslims een hekel aan LHBTI'ers zouden hebben:

"Men ging er automatisch van uit dat ik een hekel had aan homoseksualiteit, omdat ik moslim ben."

Anderen noemen het beeld dat alle moslims geen handen schudden, dat moslims niet democratisch zouden zijn ("Jij bent moslim dus jij snapt de democratie niet") of dat moslims om andere redenen 'hier' niet thuishoren:

"De buurman die roept dat wij hier zijn land komen inpikken en dat we de boel hier leegroven en dat het 'hun land' is en niet het land van kutmoslims. Ga terug naar je moslimland."

"Laatst nog in de supermarkt. Ik vroeg of meneer in de rij stond en ik kreeg als opmerking dat Nederlanders hun handen vol hebben aan corona en moslims er niet bij kunnen hebben."

f. Overige voorbeelden van vooroordelen

Tot slot geven de respondenten voorbeelden van andere vooroordelen, die bijvoorbeeld te maken hebben met hun uiterlijk. Dat gaat bij mannen dan vaak over hun baard of juist het ontbreken daarvan:

"Op basis van mijn uiterlijk, ik heb een baard, hebben mensen al een beeld van je. Maar zodra ze je leren kennen, zie je dat ze verbaasd zijn."

"Wanneer ik me eens niet geschoren heb, omdat ik er niet van houd om me iedere dag te scheren, krijg ik opvallend vaak de opmerking of ik een 'moslimbaard' ga laten groeien. Dit moet dan grappig bedoeld zijn, maar dat zie ik anders."

Verder geven respondenten diverse voorbeelden van nare kwalificaties, generalisaties, raar aangekeken worden, genegeerd worden en lacherig reageren:

"Het ligt veel subtieler. Het gaat via micro agressie dynamieken. Daar hebben we allen dagelijks mee te maken in alle delen van de samenleving. Van lacherig doen over je accent tot op het werk je als té emotioneel bestempen als je gewoon een ander temperament hebt dan je Hollandse collega."

"Dat je raar wordt aangekeken. Of mensen groeten je niet in een supermarkt, maar de Nederlander naast je wel."

3.7 Reageren op stigmatisering en discriminatie

Uit onderzoek is bekend dat stigmatisering en discriminatie negatieve gevolgen heeft voor de gezondheid, het welzijn en de participatiemogelijkheden van mensen (Andriessen, e.a. 2014; 2020; Pascoe & Smart Richmans, 2009; Rispens, e.a. 2014). Discriminatie geeft mensen het signaal dat er iets mis is met ze, dat ze niet gewenst zijn en/of er niet helemaal bij horen (Verkuyten, 2010). Het resulteert in gevoelens van verdriet, onbegrip, frustraties, verontwaardiging en soms ook in gevoelens van vernedering, afwijzing, wantrouwen, schaamte, onmacht, angst en onveiligheid (Omlo, 2020a).

Discriminatie-ervaringen kunnen gepaard gaan met gevoelens van stress. Mensen gebruiken verschillende zogenoemde copingstrategieën om stress en de negatieve gevolgen van discriminatie te verlichten, draaglijker maken of misschien in sommige situaties zelfs overwinnen (vgl. Lazarus & Folkman, 1984; Omlo, 2017; 2020a)

In dit hoofdstuk zetten we uiteen hoe moslims in Utrecht reageren op stigmatisering en discriminatie. We bespreken eerst de emotionele impact van dergelijke ervaringen. Welke gevoelens en emoties ervaren of uiten mensen? Daarna vragen we aandacht voor verschillende copingstrategieën die mensen inzetten. Hierbij kijken we in het bijzonder ook naar de mate waarin mensen bereid zijn om formele meldingen te doen van discriminatie en welke beweegredenen mensen hebben om te melden dan wel dit juist na te laten.

Emotionele impact

We hebben de respondenten gevraagd wat voor emotie ze voelden na een ervaring met discriminatie of uitsluiting vanwege hun islamitisch geloof. Bijna alle respondenten gaven aan in meer of mindere mate een emotionele reactie te hebben gehad. De emotie die het vaakst genoemd werd was 'kwaad'. Ruim 84% van de respondenten met een discriminatie-ervaring gaf een beetje (37%) tot heel erg (47%) kwaad te zijn geweest.

"Ik was boos, omdat ik hier ben geboren en opgegroeid. Ik ben hier naar school gegaan en werk nu al 23 jaar, draag bij aan deze samenleving en dan komen mensen met opmerkingen als: 'jij bent toch anders als moslim' Je hoort er niet bij..."

"Voornamelijk boos. Ik vind het zo laf als mannen jou als vrouw met hun gedrag proberen te bedreigen of intimideren. Walgelijk."

Na 'kwaad' was 'vernederd' de sterkst gevoelde emotie, gevolgd door 'verdrietig', 'machteloos', 'ongelukkig' en 'onveilig'. Hieronder volgen enkele citaten waarin één of meer van deze emoties worden toegelicht.

"Machteloosheid, omdat je weet dat niemand je kan helpen ermee. En je moet zwijgen en incasseren. En die plek mijden voortaan."

"Moe, je raakt er uitgeblust van, machteloos, geen energie, burnout, omdat het niet de 1e keer is."

"Voor het eerst was ik bang om mijn kinderen naar school te sturen."

"Je voelt je in de steek gelaten. Ze praten je dingen aan waarvan je weet dat het niet klopt. Ik heb er echt paniekaanvallen aan overgehouden."

"Dit was voor mij de druppel waardoor ik in een depressie raakte. Daar zit ik nu nog in."

Een kleinere groep respondenten voelde zich juist sterker na de discriminatie-ervaring.

"Ik was blij dat ik de islam in mijn hart heb en realiseerde mij maar weer welke gunst ik heb gekregen. En ik dacht alleen: wat zijn mensen onwetend en mag God hen ook leiden naar het goede."

"Ik kon mijn gevoelens controleren. Daardoor voelde ik me sterker."

'Onzeker' was de emotie die het minst genoemd werd. Toch gaf nog 45% van de respondenten aan een beetje of heel erg onzeker te zijn geworden van de discriminatie-ervaring. Een paar respondenten gaf aan geen emoties te voelen. Een persoon noemt bijvoorbeeld er zelf weinig last van te hebben, maar zich wel zorgen te maken over anderen. Een ander legt uit de situatie te accepteren zoals deze is en weer een ander vertelt de eigen emoties "in te slikken".

De verschillen tussen mannen en vrouwen zijn niet erg groot. Over het algemeen geven mannen iets vaker aan zich machteloos en ongelukkig te voelen en vrouwen geven vaker aan verdrietig te zijn en zich onveilig te voelen. Tegelijkertijd geven iets meer vrouwen ook aan zich juist sterker te voelen na een ervaring met moslimdiscriminatie.

De verschillen tussen diverse herkomstgroepen lopen eveneens niet sterk uiteen. Utrechters met Turkse roots geven wat vaker aan een sterke emotie te voelen na een discriminatie-ervaring. Ze voelen zich iets vaker ongelukkig, onzeker, vernederd en onzeker. Marokkaans-Nederlandse Utrechters geven vaker aan kwaad en verdrietig te zijn, maar voelen zich ook relatief vaker sterker na een discriminatie-ervaring.

Respondenten die aangeven zelf niet (meer) te geloven, ervaren over het algemeen minder sterke emoties op een dergelijke ervaring dan personen die wel geloven. Uitzondering hierop is dat zij wel vaker aangeven zich onveilig te voelen. Eén van hen geeft aan zich door deze discriminatie-ervaringen juist gesterkt te voelen in de keuze om niet meer te geloven.

Copingstrategieën

We hebben de respondenten gevraagd hoe ze op de discriminatie-ervaring reageerden. Bijna op iedereen na had de ervaring impact. Slechts 1% geeft aan 'het niet erg' te hebben gevonden.

Dialogoog of discussie aangaan

Hoewel de grootste groep op de vorige vraag aangaf 'kwaad' te zijn, is 'emotioneel of boos' worden niet de meest voorkomende reactie op discriminatie-ervaringen. De grootste groep respondenten (38%) geeft aan na een discriminatie-ervaring te proberen het gesprek aan te gaan. Zij spreken onder meer over het aangaan van een dialoog of een discussie (vgl. Omlo, 2020a).

"Ik weerleg de foutieve redenering en bijbehorende 'grap'."

"Het is een combinatie, de moslimgemeenschap heeft al jaren flink de wind tegen in de publieke opinie. Dit is nog een understatement. Daarom probeer ik heel bewust rationeel te blijven en het gesprek aan te gaan. Achteraf besef ik me dat het geen eerlijk gesprek is, omdat de gesprekspartner wil kwetsen en vernederen. Als ik op zijn golflengte (emotie) wil komen, ben ik bang voor het klassieke verwijt: lange tenen."

Vermijdende copingstrategie

Ruim een kwart (28%) geeft aan te doen alsof er niets gebeurd is en niet te reageren. Soms is dat een bewuste keuze en hebben mensen een bepaald motief voor ogen (vgl. Omlo, 2020a). Maar mensen die een vermijdende copingstrategie toepassen kunnen het ook ingewikkeld vinden om zich assertief op te stellen, onzeker zijn en zich veiliger voelen bij conflictvermijding. Ook kunnen de confrontatie niet aan durven gaan, omdat de situatie te intimiderend is en er weinig ondersteuning is van anderen. Een andere genoemde reden is dat het geen zin heeft om er iets van te zeggen.

"Je wil niet steeds dezelfde discussie aangaan en uitleggen dat iedereen gelijk is en vrijheid van keuze heeft om te geloven".

"Ik negeer het. Dat wil niet zeggen dat ik dat de juiste reactie van mijzelf vind. Ik ben conflictvermijdend en vind het moeilijk op te komen voor mezelf in zo'n situatie."

"Ik reageerde niet. In een normale omgeving had ik wel het gesprek aangegaan, maar deze omgeving was erg intimiderend en er was ook niemand die te hulp zou kunnen schieten."

"Wat moet ik doen? Ze luisteren toch niet naar ons."

Bevriezen

In andere gevallen is niet reageren helemaal geen bewuste keuze. Soms is een stigmatiserende of discriminerende ervaring zo onverwachts en schokkend dat mensen in figuurlijke zin 'bevriezen' en niet of nauwelijks in staat zijn om (ad rem) te reageren. (vgl. Omlo,

2020a). Respondenten noemen dat ze “stomverbaasd”, “overdonderd” of “in shock” zijn. Een enkeling geeft aan achteraf spijt te hebben van de eigen vermijdende reactie.

“Ik keek en reageerde geschrokken; bevroor eigenlijk. Ik zei wel iets als: Hal-looooo?! Ik besepte mij naderhand pas wat hij zei.”

“Ik heb het er vaker met andere mensen in mijn omgeving over gehad. Maar ik heb niet leidinggevenden of anderen op het werk ermee geconfronteerd. Had ik wel moeten doen.”

18% geeft aan emotioneel of boos te worden. Een respondent verwoordt de eigen emoties als volgt:

“Sowieso emotioneel, niet boos. Ik voel mij dan niet begrepen en genegeerd. Dat is voor een betrokken burger ontzettend pijnlijk.”

15% geeft ten slotte aan anders te reageren. Hierbij worden onder andere de volgende voorbeelden van reacties gegeven: een grap maken of glimlachen, reageren met een denigrerende opmerking, een werkopdracht weigeren, huilen en overwegen om te emigreren. Ook zijn er een paar mensen die aangeeft dat zij zich na zo’n ervaring vooral gesteerd voelen in hun geloof en daarin steun zoeken.

Copingstrategieën combineren

Ander onderzoek laat zien dat mensen in de praktijk allerlei copingstrategieën combineren. Zo ontstaan er allerlei mengvormen. Naast het combineren van strategieën, kunnen mensen in één en dezelfde interactie ook strategieën afwisselen (2020a). Ook in dit onderzoek kwamen we dit mechanisme tegen. Zo geeft een respondent in een enquête bijvoorbeeld het volgende aan:

“Ik ga een dialoog aan met diegene en daarna negeer ik die persoon.”

Onduidelijk is waarom deze persoon start met een verbindende copingstrategie en vervolgens overgaat tot een vermijdende strategie. Een mogelijke reden is dat mensen overschakelen op een andere strategie als ze merken dat hun aanvankelijke reactie weinig soelaas biedt (zie Omlo, 2020a).

Verschillende auteurs laten zien dat mensen op verschillende momenten copingstrategieën kunnen inzetten (Beehr & McGrath, 1996; Bouabid, 2018; Omlo, 2020a):

- Preventief: reageren ver voordat discriminatie en/of stigmatisering plaatsvindt;
- Anticiperend: reageren vlak voordat discriminatie en/of stigmatisering plaatsvindt;
- Dynamisch: reageren op het moment dat discriminatie en/of stigmatisering plaatsvindt;
- Reactief: reageren vlak na de discriminerende en/of stigmatiserende ervaring;
- Retrospectief: reageren lange tijd na de discriminerende en/of stigmatiserende ervaring.

Hierboven zijn vooralsnog alleen reacties besproken die als dynamisch of reactief opgevat kunnen worden. We zijn ook preventieve strategieën tegengekomen. Een vrouw (41) geeft in dit verband aan in verschillende cafés en restaurants in Utrecht vervelende ervaringen te hebben gehad, variërend van nare grappen over haar geloof tot de mededeling bij binnenkomst in een restaurant dat er toch geen halal eten werd geserveerd. Dat dit soort ervaringen niet onschuldig zijn is duidelijk. Ze hebben ook impact. Deze vrouw voelt zich niet langer thuis in de Utrechtse horeca. Uit angst voor nieuwe stigmatiserende en discriminerende ervaringen vermijdt ze nu deze plekken.

"De vernedering wil je niet nog eens doormaken. Je laat het erbij en gaat door. Het resultaat is dat ik niet meer de Utrechtse horeca bezoek, omdat ik angst heb voor een nieuwe nare ervaring met betrekking tot uitsluiting en discriminatie."

Deze respondent zet de strategie van vermijding dus preventief in door specifieke plekken te mijden vanwege de verwachting dat de kans op discriminatie en stigmatisering groot is (Major & Eccleston, 2005; Omlo, 2020a; Waters, 2014). Het vermijden van plekken is vaak een reactie op eerdere negatieve ervaringen (Omlo, 2020a). Dat geldt ook voor de reactie van de Marokkaans-Nederlandse vrouw hierboven. Haar vermijdende copingstrategie is daarmee zowel preventief als retrospectief te noemen.

[Informeel steun zoeken](#)

We hebben eveneens gevraagd of mensen na gebeurtenissen informele steun zoeken bij familie, vrienden en kennissen door de ervaringen te delen en of ze formele steun zoeken bij meldpunten, politie, leerkrachten etc. Daarbij hebben we overigens niet specifiek gevraagd of zij dit direct na een gebeurtenis hebben gedaan (reactief) of pas na een lagere tijd (retrospectief). Wel is er hierbij gevraagd naar de overwegingen van mensen om wel of geen steun te zoeken. Bijna 60% blijkt het besproken te hebben met vrienden of familie. Daarnaast zijn er enkelen die het hebben gemeld bij hun opleiding:

"Ik heb mijn docenten ingelicht over de situatie, omdat ik echt niet wist hoe ik het een plaats kon geven. Het belemmerde mijn moed om te solliciteren op andere vacatures. Mijn docenten hebben het voor mij opgenomen en contact opgenomen met de school."

22% heeft een reactie gegeven aan de persoon of de instelling door wie men zich gediscrimineerd voelde.

*"Ik gaf gewoon mijn mening terug en kaatste de bal sarcastisch terug."
"Een keer las ik op Facebook tijdens de ramadan in 2019 dat iemand schreef dat hij hoopte dat iemand met een AK47 naar de moskee zou gaan. Via zijn bedrijf vond ik zijn thuisadres. Ik heb hem opgezocht en een tijdje gezellig staan kletsen. We zouden nog eens samen naar de moskee gaan, maar daar is het niet meer van gekomen."*

Wat heeft u gedaan nadat u werd gediscrimineerd op grond van uw geloof?	
Ik besprak het met familie of vrienden	60%
Ik heb geen actie ondernomen	32%
Ik heb een reactie gegeven aan de persoon of instelling die discrimineerde	22%
Ik maakte melding bij de leidinggevende van degene die discrimineerde	11%
Ik ging naar de politie	4%
Ik maakte melding bij een anti discriminatievoorziening	2%
Ik maakte melding bij het Meld Islamofobie of een ander specifiek meldpunt voor moslimdiscriminatie	1%

Geen actie ondernemen

Bijna een derde (31%) heeft na de ervaring van discriminatie op grond van het geloof, verder geen actie ondernomen. Vaak omdat ze denken dat het geen zin heeft, maar ook geregeld omdat het praktisch niet mogelijk was.

"Ik kon er niks mee doen, omdat meneer doorfietste en het erg druk was door andere fietsen in tegengestelde richting."

Melding maken

Tot slot geeft een deel van de respondenten aan dat zij van het voorval ergens melding hebben gemaakt. Dat kan zijn geweest bij een leidinggevende van degene die discrimi-

neerde (11%), bij de politie (4%), een antidiscriminatievoorziening (2%) of een meldpunt islamofobie (1%). Geen van de deelnemers aan deze survey is naar het College voor de Rechten van de Mens gegaan.

Enkelen gaven aan het besproken te hebben met collega's of het gedeeld te hebben op sociale media. Verder werden genoemd Veilig Thuis genoemd, slachtofferhulp, een uitzendbureau en een website van het uitgaansleven.

[Ervaring met melding maken of aangifte doen](#)

De respondenten die een melding maakten bij een ADV, meldpunt islamofobie of bij de politie, hebben we naar hun ervaringen gevraagd. Hierop hebben enkele respondenten een antwoord gegeven. Een paar van hen gaf aan dat het doen van een melding voldoende gaf, omdat er naar hen geluisterd werd. Een paar anderen was niet tevreden met het resultaat, onder andere omdat er niet werd teruggekoppeld wat er met de melding is gedaan.

[Waarom geen melding of aangifte?](#)

De respondenten die geen melding of aangifte bij een registratie meldpunt hebben gedaan, hebben we gevraagd naar de reden hiervoor. Soms zijn mensen niet bekend met de mogelijkheid om te melden:

"Ik wist niet wat ik moest doen. Ik wist niet dat de organisatie Artikel 1 bestond anders had ik er wel een melding van gemaakt."

"Ik weet niet waar ik dit [melding maken] moet doen."

De grootste groep respondenten geeft aan te denken dat melden geen zin heeft. Hiervoor worden verschillende argumenten gegeven. Sommige respondenten verwachten dat er niet serieus naar hen wordt geluisterd of denken dat moslimdiscriminatie niet wordt geregistreerd. Anderen denken dat niets met de meldingen wordt gedaan en dat de ervaring van discriminatie wordt ontkend en afgedaan als onzin:

"Islamofobie wordt nauwelijks erkend, zeker als je het vergelijkt met de aandacht voor antisemitisme."

"Ik heb weinig vertrouwen dat er iets mee gedaan zal worden of dat ik serieus word genomen."

"Er gebeurt toch niks met de melding. En als er wel iets gedaan wordt, dan zal het de manier van denken bij bepaalde mensen toch niet veranderen."

"Uit ervaring weet ik dat er gewoonweg niets aan gedaan wordt."

"Omdat ik niet het gevoel had dat er iets mee gedaan zou worden. Alles valt tegenwoordig onder de vrijheid van meningsuiting."

"Omdat je als buitenlander al direct met 1-0 achterstaat. Mocht je voor jezelf opkomen, dan wordt dit gezien als flauwekul en wordt het ontkend."

Anderen vinden om verschillende redenen het niet de moeite om te melden. Soms zijn dat principiële redenen, in andere gevallen zijn het meer praktische bezwaren.

"Soms moet je dingen aan je voorbij laten gaan. Niet iedere situatie is een reactie waard."

"Er is niet tegenop te boksen. Je moet ermee leren leven. "

"Ik denk dat het niet zo veel zin heeft, maar ik zie ook op tegen het gedoe."

"Ik heb een hekel aan bureaucratische handelingen (naar een kantoor gaan, formulieren invullen, procedures starten) waarvan ik niet direct het nut zie."

Een volgende reden om niet te melden, is dat mensen inschatten dat het bewijsmateriaal onvoldoende is.

"Ik kon niets, omdat ik niet het nummer van de bus en tijd had genoteerd."

"Het is te vluchtig geworden; op sociale media gebeurt het meestal via anonieme accounts. Op straat moet je maar aan getuigen zien te geraken. Het wordt dan al gauw jouw woord tegenover dat van de ander."

"Het is hun woord tegen dat van ons. Uiteindelijk zeggen ze dat het niet waar is dat het discriminatie was. Ze verzinnen dan 1000 andere smoesjes en dus valt het niet te bewijzen"

Melden wordt niet altijd als het geëigende middel gezien. Een aantal respondenten geeft aan bewust te willen kiezen voor een ander instrument dan het maken van een melding. Dat kan zijn omdat ze verwachten dat een ander type reactie effectiever is of omdat een andere reactie beter aansluit bij hun morele of religieuze overtuigingen (vgl. Omlo, 2020a).

"Ik denk dat het effectiever is als je het gesprek met iemand kunt aangaan, dan een procedure tegen iemand te starten. Alleen in sommige, heftige gevallen of bij personen of instellingen met veel macht, zou ik een aangifte overwegen."

"Het belangrijkste is om mensen niet te beoordelen. Hoe moeilijk dit ook is en ook al zijn ze soms grof. Je kan alleen aan God vragen om hen ook naar het licht te leiden."

Een paar respondenten denkt dat een melding mogelijk averechts kan werken:

*"Een melding helpt niet, integendeel: Het wordt alleen maar erger en erger."
"Ik 'voed' dan alleen maar de polarisatie: aan de ene kant de daders, zij krijgen aandacht door ophef te maken. Aan de andere kant maak ik andere moslims ook eerder boos of juist bang."*

Tot slot zijn er enkele respondenten die aangeven liever hun energie te willen steken in mensen die wel met hen willen samenleven.

"Er zijn veel niet-moslims die een hekel aan de islam hebben, maar er zijn er gelukkig een hoop die dat niet hebben. Liever stop ik mijn energie in een prettige omgang met die laatste groep."

Ook was er een sollicitante die na een discriminatie-ervaring zich direct wilde richten op een bedrijf dat haar wel wilde aannemen.

"Ik heb de week daarna gesolliciteerd bij een ander farmaceutisch bedrijf, een concurrent. Ik ben daar meteen aangenomen (qadr Allaah). Verdrietig was ik niet, omdat ik ervan overtuigd was dat dit bij het plan van Allaah hoorde, maar het zat me gewoon heel erg dwars hoe dit in deze tijd nog steeds plaatsvindt. "

4. Portretten van Utrechtse moslims

Op basis van individuele interviews met in Utrecht wonende moslims geven we in de vorm van portretten een verdiepend beeld van de ervaringen van betrokkenen met discriminatie en stigmatisering. Opnieuw staat ook hier het perspectief en de ervaringen van mensen zelf centraal. Ter illustratie zijn de portretten ook voorzien van enkele citaten uit de interviews.

Soms is duidelijk dat de respondenten zich ongelijk behandeld voelen vanwege hun islamitische identiteit. Maar het komt ook voor dat het voor mensen onduidelijk is waarom anderen hun onrechtvaardig behandelen. Is dat vanwege hun islamitische identiteit, hun etnische identiteit of allebei? We presenteren acht portretten van Utrechtse moslims met diverse achtergronden. Het zijn mannen en vrouwen, ze wonen in verschillende wijken, hebben uiteenlopende etnische achtergronden en komen op verschillende manieren in aanraking met discriminatie en stigmatisering. Dat betekent niet dat deze portretten representatief zijn voor alle Utrechtse moslims. In grote lijnen komen steeds dezelfde onderwerpen aan de orde. Op verzoek van de respondenten zijn hun namen gefingeerd.

4.1 Marina

Marina (32 jaar) is geboren in Utrecht en woont in de wijk Overvecht. Ze is van huis uit rooms-katholiek en heeft in haar jeugd ook een actieve rol gehad in de kerk als misdienares. Marina heeft Bosnische en Kroatische roots. Op haar vijftiende bekeerde ze tot de islam. Haar docenten vonden dit een vreemde beslissing en ook van haar moeder kreeg ze geen steun. Inmiddels is ze getrouwd en moeder van drie kinderen. Daarnaast is Marina leerkracht op een basisschool. Ze draagt een hoofddoek. Marina heeft hier lang mee gewacht, omdat ze bang was voor negatieve reacties uit de samenleving.

Discriminatie als vanzelfsprekend onderdeel van het leven

Marina merkte al snel een groot verschil tussen haar leven als katholiek toen ze nog "respect" genoot en haar leven als moslima. De periode dat ze nog katholiek was, omschrijft ze als een tijd waarin ze "witte privileges" heeft mogen ervaren. Als moslima zijn discriminatie en vooroordelen daarentegen een normaal en vanzelfsprekend onderdeel van haar leven geworden doordat ze het zo vaak meemaakt.

Arbeidsmarktdiscriminatie

Marina heeft discriminatie op de arbeidsmarkt ervaren. Zo geeft ze aan dat ze geen hoofddoek durfde te dragen, omdat ze bang was voor negatieve consequenties. Toen ze eenmaal een hoofddoek is gaan dragen, lukte het haar niet om een baan te vinden. Marina kreeg dan te horen dat ze niet helemaal in het team past. In de periode dat ze geen hoofddoek droeg, slaagde ze er meerdere keren in om eenvoudig een baan te vinden. Om toch een baan te kunnen vinden, heeft ze daarom haar hoofddoek afgedaan. Door deze aanpassing kreeg ze ook daadwerkelijk eenvoudig weer een baan.

Discriminatie op de woningmarkt

Op de huizenmarkt heeft Marina eveneens discriminatie ervaren. Vanwege hun islamitische geloof wilden zij en haar man geen huis kopen. In hun zoektocht naar een particuliere huurwoning werden ze geconfronteerd met verhuurders die geen huis wilden verhuren vanwege hun islamitische geloof. Een makelaar liet ontvallen dat de verhuurders een voorkeur hebben voor een "leuk Nederlands gezin". Daarnaast kreeg Marina geen reacties op e-mails. Als ze met een Nederlandse naam interesse toonde in een woning kregen ze snel een reactie. Verder kregen ze te horen dat de papieren niet in orde waren, terwijl dezelfde papieren van Nederlandse gezinnen wel geaccepteerd werden. Doordat het niet lukte om een woning te vinden, is het gezin noodgedwongen bij hun (schoon)moe-der in huis gaan wonen. Ze hebben 8 jaar geprobeerd een woning te vinden en ze hebben per maand 8 tot 10 keer gereageerd op huizen. Uiteindelijk hebben ze bij een Turks-Nederlands gezin kunnen huren. Vanuit zelfrespect heeft ze deze ervaringen nooit gemeld bij een instantie. Ze geeft daarbij aan:

"Als jij mij niet wil, dan wil ik jou ook niet en dan pak je je leven weer op".

Discriminatie op straat

Marina ervaart dagelijks discriminatie op straat. Als ze een lange jurk draagt, wordt ze uitgescholden voor 'pinguïn', 'spook' of 'kankermoslim'. Ook krijgt ze te horen dat ze terug moet naar haar 'eigen land'. Mensen zijn geregeld verbaasd als ik ze vertel dat ik in Nederland ben geboren en getogen. Verder zouden mensen haar met een 'vieze' blik aanstaren. Marina benadrukt dat ze zich niets inbeeldt. Doordat ze ook weet hoe het is om geen hoofddoek te dragen, is ze zich heel sterk bewust van het verschil in hoe mensen haar bejegenen.

Vooroordelen

Ze ervaart ook vooroordelen. Doordat ze uit de Balkan komt, denken mensen direct dat ze gevlucht is. Dat is niet het geval. Ook hebben mensen vaak (onbewust) lage verwachtingen van haar. Zo krijgt ze het compliment te horen dat ze de Nederlandse taal zo goed spreekt. Vooral oudere mensen realiseren zich niet dat ze hier geboren zou kunnen zijn. Andere vooroordelen hebben hangen nadrukkelijker samen met negatieve stigmatiserende beelden over moslims.

"Ik krijg ook vervelende vragen als: moet je die hoofddoek van je man dragen? Ben je uitgehuwelijkt? Ga je je dochter dwingen om een hoofddoek te dragen? Ben je moslim geworden voor je man? Heb je een bom onder je jurk? Vooral sinds de aanslagen en IS werd het extreem. Er werd aan mij gevraagd: waarom sta je achter die groeperingen? Je draagt toch een hoofddoek? Ik vroeg dan: zie je mij zo? Ja, zeggen ze dan. Je draagt toch die kleding? Ik sta achter mijn geloof, maar niet achter de mensen die dat doen. Zij hebben een hele andere kijk op het geloof".

Onderscheid tussen 'goede' en 'foute' moslims

Marina vertelt ook over een voorbeeld dat een buurman aangaf dat zij wel een leuk, gezellig islamitisch gezin zijn. Hij vroeg naar hun afkomst. Dat ze niet Marokkaans waren, vormde voor hem een verklaring waarom hij dit gezin wel positief waardeerde. Marina en haar man hebben deze opmerking echter ook als discriminerend en stigmatiserend ervaren. Het is weliswaar geen persoonlijke kwetsing, maar het echtpaar ziet Marokkaanse Nederlanders als hun moslimbroeders en zusters. Zij zijn eveneens 'goede' moslims en zouden niet wezenlijk anders zijn dan Marina en haar man. De buurman zou volgens Marina net zo positief over hen oordelen als hij hen zou leren kennen. Ze stoort zich eraan dat haar buurman en anderen een hiërarchie aanbrengen tussen zogenaamde 'goede' en 'foute' moslims.

"Ik merkt dat er onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende moslims. Als er een keuze gemaakt moet worden tussen een moslima met hoofddoek en een niqaab dan kiezen mensen voor het eerste. Hoe meer je je geloof uitdraagt, hoe heftiger de reacties. Hoe donkerder de kleding hoe meer je wordt uitgescholden."

Moslims als tweederangsburgers

Marina legt uit dat ze slechts een beperkt aantal ervaringen heeft gedeeld in het interview. Ze heeft zoveel ervaringen opgedaan dat ze deze lang niet allemaal kan onthou-

den. Marina vertelt dat ze het dagelijks meemaakt. Ze vindt het heftig dat het zoveel ervaringen zijn, dat ze het niet eens meer allemaal kan opnoemen. De ervaringen hebben een grote impact op haar. Ze voelt dat ze tweederangsburger is. Het doet haar veel pijn dat ze zo moeilijk een huis konden vinden, dat ze vanwege haar hoofddoek als mogelijke werknemer niet gewenst was op sommige basisscholen en dat ze zo vaak op straat is uitgescholden. Ze voelt zich minder veilig en sociaal geaccepteerd als ze donkere kleding en lange jurken draagt. Hierdoor heeft Marina het gevoel dat ze niet zichzelf kan zijn.

'Vreemdeling' in eigen stad

Soms verlangt ze terug naar de tijd toen ze nog "witte privileges" had en onopvallend door het leven kon gaan. Toen ze nog lekker kon fietsen zonder dat een wildvreemd persoon haar uit het niets aansprak. Met haar hoofddoek valt ze nu op voor mensen en dat wil ze niet. De ervaringen maken haar heel onzeker. Marina ervaart dat ze niet wordt geaccepteerd in de samenleving, terwijl ze Nederland wel als haar thuis beschouwt. Vooral met Utrecht heeft ze een sterke binding. Dat maakt het extra pijnlijk voor haar dat anderen haar niet als Utrechter zien. Hier wordt ze vooral verdrietig van, maar soms ook boos. Verder ervaart ze gevoelens van machteloosheid. Marina heeft het gevoel dat ze geen invloed heeft op de situatie. Het enige wat ze volgens haar kan doen is haar hoofddoek afdoen, maar dat voelt voor haar hetzelfde als in een onderbroek naar buiten lopen. Acceptatie is voor Marina het belangrijkste doel wat zij wil realiseren. Zij wil zich geaccepteerd voelen en bevestiging van de ander krijgen dat deze haar accepteert en ziet als gelijke. Kortom, het is alsof ze een vreemdeling is in haar eigen stad. Overigens ervaart Marina niet alleen discriminatie binnen Utrecht. Ook in andere steden heeft ze vergelijkbare ervaringen gehad.

Hoofddoek afdoen en kledingstijl aanpassen

Discriminatie en stigmatisering zijn zo normaal en vanzelfsprekend onderdeel van haar leven geworden dat ze naar eigen zeggen heeft geleerd om ermee te leven. Marina past verschillende copingstrategieën toe. In sommige gevallen past zij zich aan. Doordat het niet lukte om een huis te vinden, heeft ze voor een afspraak haar hoofddoek afgedaan in de hoop dat ze dan wel de woning zou krijgen, net zoals ze dat eerder deed bij een sollicitatiegesprek. Ze kreeg het huis alsnog niet. Marina denkt dat dit komt doordat haar man een licht getinte huid heeft. Om te voorkomen dat ze nageroepen en uitgescholden wordt op straat past ze soms haar kledingstijl aan. In plaats van zwarte lange jurken draagt ze dan tuniekjes en spijkerbroeken. Haar belangrijkste overweging is dat ze niet wil dat haar kinderen moeten aanhoren hoe hun moeder wordt uitgescholden. Marina wil haar kinderen pedagogisch beschermen.

Cultureel aanpassen en extra gezellig doen

Ook schudt ze wel eens handen zodat mensen milder over haar oordelen. Maar het liefst zou ze vanwege haar geloof geen hand geven. Een laatste voorbeeld waarin ze zich aanpaste is toen ze in een jurk en glitter hoofddoek naar een K3 voorstelling ging. Mensen staarden naar haar. Marina ging extra leuk en gezellig doen in de hoop dat ze zo niet veroordeeld zou worden. Dan past ze zich aan door contact te maken met mensen die ze niet kende. Dat is haar strategie, omdat ze het heel erg vindt als mensen haar veroordelen zonder dat ze iets verkeerd heeft gedaan. Marina heeft het gevoel dat ze zich niet kan afzonderen, omdat mensen haar anders niet vertrouwen. Ze loopt anders met het gevoel rond dat mensen vermoeden dat ze "iets van plan is" en dat ze "achter IS staat".

Dialogoog starten en humor toepassen

Op straat reageert ze anders. In plaats van aanpassing, kiest ze er hiervoor om de dialoog aan te gaan. Hoewel ze wel eens denkt aan terugschelden, merkt ze dat het beter is om het gesprek aan te gaan. Volgens Marina weten mensen vaak niet beter, omdat ze door media stereotype beelden krijgen van moslims. Soms maakt ze wel eens grapjes. Dat kunnen Utrechters vaak wel waarderen. Vooral lichte humor zou volgens Marina goed werken. Dat gaan mensen reflecteren op hun uitspraken en worden ze zich bewust dat ze een "domme" opmerking hebben gemaakt.

Ook als ze vragen krijgt waarin vooroordelen schuilgaan, gaat ze met mensen in gesprek. Als ze door een willekeurige voorbijganger op straat de vraag krijgt of ze haar hoofddoek van haar man moet dragen, legt ze uit dat haar man twee weken niet met haar heeft gesproken vanwege haar keuze om een hoofddoek te dragen. In plaats van dat ze 'onderdrukt' zou zijn, is ze dus juist tegen haar man in gegaan. Dan vinden diezelfde mensen de hoofddoek ineens niet meer interessant. Wat voor hen telt, is dat ze een krachtige en sterke vrouw is. Marina vindt het vervelend dat ze voortdurend dit soort gesprekken moet aangaan en zichzelf moet bewijzen tegenover mensen die ze niet kent. Soms lachen zij en haar man dit soort opmerkingen weg. Mensen hebben vaak het idee dat haar man streng is en haar van alles verplicht, terwijl in werkelijkheid hij "Hollands" en "open" is en Marina juist meer praktiserend is.

Confrontaties aangaan

Andere keren gaat ze de confrontatie aan en spreekt ze de ander aan op zijn gedrag als het hoog oploopt. Dan komt haar Utrechtse karakter in haar naar boven en wordt ze net zo fel als de ander. Als Marina haar boosheid dan uit, zijn mensen vaak stil. "Dan ben je een van hen." Ze moeten volgens Marina weten wat het met je doet. Soms laat ze daarbij

ook haar boosheid zien en pakt ze mensen terug met woorden zonder de ander naar beneden te halen.

Conflicten en buurten vermijden

Een andere strategie die ze soms kiest, is vermijding. Als Marina loopt of fietst is ze zichtbaar voor anderen. Het stelt anderen in staat om haar te stigmatiseren of te discrimineren. Ze probeert deze conflicten te vermijden door vaker de auto te nemen. Ook doet Marina boodschappen in een andere buurt om te voorkomen dat ze allerlei gesprekken moet aangaan over haar geloof. Steeds vaker kiest ze ervoor om ervaringen te negeren. Nu ze ouder is, ligt Marina er ook minder wakker van. Vroeger was ze fanatieker. Wat meespeelt hierbij is dat Marina een goed voorbeeld wil zijn voor haar kinderen.

Zichzelf moeten verkopen omwille van de beeldvorming

Marina vertelt dat ze zich soms gaat gedragen naar de vooroordelen die er leven. Dan stelt ze zich dommer op en maakt ze geen praatje, omdat in haar beleving anderen haar toch al als dom beschouwen. In andere gevallen voelt ze juist de behoefte om te laten zien wat ze in huis heeft en mensen zo te verbazen. In sommige gevallen gaat Marina bij voorbaat het gesprek aan met mensen in de hoop dat dit sympathie oproept. Daarbij anticipeert ze op stigmatiserende en discriminerende opmerkingen. Vriendelijk een gesprek aanknopen is dan een preventieve techniek om de ander op andere gedachten te brengen. Ze doet dit ook, omdat ze een "goed" beeld van de gemeenschap wil achterlaten. Haar verantwoordelijkheidsgevoel om een positieve bijdrage te leveren aan de beeldvorming over moslims ervaart ze als een last. Wat daarbij een rol speelt is dat ze al zo vaak op deze manier overcompenseert. Dit vraagt veel energie en ze vindt het vervelend dat ze zichzelf moet "verkopen." Met het ouder worden is ze wel minder waarde gaan hechten aan wat anderen van haar denken.

Verbinden

Verder wil Marina graag een brugfunctie vervullen door met beide "fronten" in gesprek te gaan. Dit is voor haar ook de reden dat ze leerkracht is geworden. Sommige ouders zagen haar eerst uitsluitend als 'een vrouw met hoofddoek'. Nu noemen sommige ouders haar de "liefste juf die hun kind ooit heeft gehad".

Formele en informele steun zoeken

Marina heeft een keer aangifte gedaan nadat zij was uitgescholden. Er is een proces-verbaal opgesteld, maar er is niets mee gedaan. Ze heeft het gevoel dat het weinig zin heeft om discriminatie te melden, omdat niemand er iets mee doet. Marina kan niet rekenen op sociale steun bij haar moeder. Die vindt dat ze haar hoofddoek af moet doen.

Sterker nog, ze vindt dat ze het zelf opzoekt door het dragen van een hoofddoek. Met vriendinnen kan ze ervaringen wel delen.

Maar niet iedereen staat ervoor open om dit aan te horen. Vooral niet-moslims maken haar duidelijk dat ze zich niet zo druk moet maken, dat ze zich aanstelt en dat anderen het niet zo bedoeld hebben. Marina vindt het storend dat ze ook in haar reactie op stigmatisering en discriminatie rekening moet houden met anderen. Ze ervaart dat ze niet de ruimte heeft om zichzelf te zijn, omdat ze altijd moet opletten hoe ze iets verwoord. Dat vindt ze onrechtvaardig:

"Het is niet eerlijk dat als een ander een nare opmerking maakt, het slachtoffer erop aangekeken wordt als deze gaat schreeuwen. Dan is het slachtoffer ineens een moslim met extreme uitspraken."

Discriminatie (g)een gespreksthema in de opvoeding

Discriminatie was geen gespreksthema in de opvoeding van Marina. Als kind heeft ze ook nooit discriminatie meegemaakt. Ze geeft aan dat ze werd geaccepteerd en dat anderen haar als een "Hollandse meid" zagen. Anderen vroegen nooit naar haar afkomst. Marina heeft haar kinderen nog niet voorbereid op hoe ze om kunnen gaan met discriminatie.

"Mijn oudste zit nu op een witte school. Zij is gewoon haarzelf. Ik heb haar niet voorbereid op discriminatie. Ze gaat er wel goed mee om. We hebben haar wel geleerd dat ze aan anderen kan uitleggen wat haar geloof inhoudt zodat zij het kunnen begrijpen. Andere kinderen in haar klas mogen verkering en ze heeft al uitgelegd dat dit niet mag van haar geloof. De kinderen stellen allerlei vragen. Onze dochter gaat dan de dialoog aan. De kinderen hebben begrip voor haar geloof. Niet bij iedereen is dat zo. Nu heeft zij ook Nederlandse vriendinnen."

Ervaringen van insluiting

Soms krijgt Marina ook positieve reacties als ze grapjes maakt of uitlegt aan oudere mensen dat ze geboren is in Utrecht. Een Nederlandse basisschooldirecteur gaf een keer aan dat hij juist wilde dat ze een hoofddoek zou dragen. Daar was ze heel blij mee. Een andere keer vertelde Marina aan haar leidinggevende dat ze een hoofddoek wil gaan dragen. Ze was bang dat ze ontslagen zou worden, maar ze kreeg juist alle steun. De leidinggevende was zelfs verwonderd en vroeg haar waarom ze dit aan haar voorlegde en maakte duidelijk dat ze dit helemaal zelf moet bepalen. Ook veel ouders zien haar niet langer meer als 'de moslima' doordat ze zien hoe de kinderen uit haar klas zo dol op haar zijn. In

gesprekken op straat zijn er soms "omaatjes" die tegen haar zeggen dat ze een mooie jurk en hoofddoek draagt:

"Dat zeggen ze ook om mij een positief gevoel te geven. Dan zeggen ze: meissie we zijn niet allemaal zo. Als je eenmaal met de mensen in gesprek gaat, zijn heel veel ook lief. Maar je moet wel gesprek aangaan. Dat is wel de cultuur."

4.2 Khadija

Khadija (31 jaar) woont in de Utrechtse wijk Overvecht, is getrouwd en moeder van drie kinderen. Ze heeft een mbo-studie gevolgd. Khadija is van Marokkaanse afkomst en draagt inmiddels 11 jaar een niqaab. Op dit moment werkt ze niet en kiest ze er bewust voor om er te zijn voor haar kinderen. Ze beschouwt zichzelf als een moslima.

Doodschieten

Khadija ervaart vaak discriminatie op basis van haar geloof. Ze denkt dat dit te maken heeft met het dragen van een niqaab. Ze heeft het gevoel dat dit de afgelopen 10 jaar is toegenomen. Daar waar mensen zich in het verleden beperkten tot staren, omkijken en wijzen, krijgt ze nu ook commentaar en laten mensen blijken dat ze niet welkom is. Soms klinkt er zelfs ernstig dreigende taal:

"Het meest ernstige commentaar heb ik twee keer meegemaakt. Waar ik het meest geschrokken van was, was op een braderie in Utrecht, die jaarlijks plaatsvindt op de Amsterdamsestraatweg. Daar lopen ook mensen rond van de Eerste Hulp. Ik liep langs en toen zei die persoon tegen zijn collega: 'die moet je doodschieten'. Ik was woedend. 'Jij bent iemand die mensenlevens moet redden', zei ik. Ik stond er versteld van. Hij durfde niks meer te zeggen. Eerder heb ik meegemaakt in de supermarkt dat ik doodgeschoten moest worden. Toen heb ik niet kunnen reageren jammer genoeg, want zij liepen gelijk door. En ik was meer in shock. Ik dacht: heb ik het goed gehoord, was het voor mij? Met zulke mensen wil ik niet in aanraking komen. Ik liep door."

Ze denkt dat discriminatie in haar geval op religieuze gronden plaatsvindt en niet zozeer op basis van haar Marokkaanse afkomst. Door haar gezichtsbedekkende kleding herkennen mensen haar als moslima, maar niet als Marokkaanse. Sterker nog, als mensen opmerkingen maken als 'ga terug naar je eigen land' denken mensen soms dat ze uit Sau-

di-Arabië komt. Als mensen zulke opmerkingen maken, laat ze duidelijk merken dat ze nergens naar toe gaat:

"Ik ben Nederlander. Net zo Nederlands als jij. Zolang ik leef, blijf ik hier. Ik ben hier geboren."

Overgeslagen en genegeerd worden

Een andere keer reed een bus door zonder te stoppen voor Khadija. In winkels en op de markt wordt ze soms genegeerd. Khadija vertelt dat ze niet geholpen wordt, terwijl ze netjes op haar beurt staat te wachten. Ondertussen dringen andere mensen voor. Ze vraagt zich af: "moet ik dan brutaal zijn om geholpen te worden?"

Agressie

Nadat het verbod van het dragen van een niqaab in was gegaan, was Khadija een keer met haar dochter op de markt. Op dat moment reed een oudere vrouw met haar scooter recht op haar in. De vrouw reed over de voet van Khadija's dochter heen. Khadija voelde zich op dat moment machteloos. Zij laat merken dat het in zo'n situatie ook niet eenvoudig is om de juiste manier van reageren te bepalen. Verschillende afwegingen en belangen spelen een rol, zoals ze zelf hieronder uitlegt:

"Je wil een goed voorbeeld zijn voor je kinderen. Maar wat kun je doen als je kinderen erbij zijn? Je bent op je hoede. Ze hebben je kind bewust pijn gedaan. Je bent een moeder, je wil van alles doen, maar je houdt je in omdat je je kind niet wil laten schrikken. Je wil je dochter ook niet laten zien dat het haar tegenover mij is doordat ik een gezichtsluier draag. Ik wil niet dat ze dat meekrijgt. Ze was net 3. Ze is nog zo jong. Je wil dat de wereld nog mooi is voor haar. Ik probeerde haar op te vrolijken met snoepjes. Ik deed alsof het een ongeluk was. Als mijn kinderen erbij zijn, probeer ik altijd conflicten te vermijden. Ik heb die mevrouw erop aangesproken, duidelijk gemaakt dat het niet goed was. Tussendoor was ik wel bezig met mijn dochter en probeerde ik haar te overtuigen dat het per ongeluk was."

Negeren

Khadija reageert op verschillende manieren op discriminatie en stigmatisering. Ze negeert discriminerende opmerkingen als ze bang is dat het anders gaat escaleren. Vooral als ze alleen is en bang is dat de ander mogelijk in staat is om geweld te gebruiken, kiest ze liever voor de strategie van vermijding. Het liefst zou Khadija in zulke gevallen wel iets willen zeggen, maar haar angst weerhoudt haar hiervan.

Ook als er sprake is van subtiele en impliciete boodschappen die haar anders-zijn benadrukken, kiest ze ervoor om het te negeren, omdat ze veronderstelt dat het weinig oplevert om een gesprek aan te gaan. Opvallend is dat ze vervolgens als voorbeeld noemt een opmerking als "ga terug naar je eigen land". Dat rekent ze tot "kleine dingen". Hieronder licht ze toe waarom ze met deze mensen niet in gesprek gaat:

"Met zulke mensen praat ik vrij vaak niet, omdat ik weet dat die mensen wat roepen en dan gelijk doorlopen. Die willen geen gesprek voeren."

Als ze merkt dat mensen er wel open voor staan, dan probeert ze overigens wel een gesprek te voeren. Dan maakt Khadija duidelijk dat ze net zo Nederlands is als haar gesprekspartner.

Vriendelijk blijven

Toen ze een ziek familielid bezocht, werd Khadija op een onvriendelijke en commanderende manier bejegend door een verpleegster in een ziekenhuis. Ze heeft er wel iets van gezegd, maar koos er wel voor om vriendelijk te blijven. Khadija zei het volgende tegen de verpleegster:

"Waarom kies je voor zo'n beroep, terwijl je met zoveel verschillende mensen in contact komt? Je boodschap is aangekomen, zei ze. We leven in crisistijd en een beetje vriendelijkheid is gewenst, zei ik. Komt wel goed, zei ze. Ik bleef vriendelijk, want je blijft een moslim. Je probeert met wijsheid te praten in ons geloof."

Overcompenseren en conformeren

Khadija heeft soms de neiging om te laten zien dat ze goed Nederlands spreekt vanwege de negatieve beeldvorming die er heerst. Ze past zich ook op andere manieren aan:

"In mijn jongere jaren paste ik mij aan. Ik schudde een man de hand, terwijl ik dat vanwege mijn geloof niet kan doen. Maar ik dacht: straks krijg ik geen stageplek. Ik heb bij een intake mijn mentor een hand gegeven. Normaal doe ik dat niet, zei ik. De mentor vroeg: 'waarom voorheen wel en nu niet?' Dan schaam je je."

Politiek-maatschappelijk invloed uitoefenen

Khadija is politiek-maatschappelijk betrokken. Ze probeert zich met anderen in te spannen voor een toleranter klimaat. Khadija zet zich bijvoorbeeld in voor de positie van vrou-

wen die een niqaab dragen. Ze voert gesprekken met politie en burgemeester om zorgen te uiten, maar ook om samen te zoeken naar oplossingen. Ook neemt ze soms deel aan debatten.

Steun zoeken

Khadija zoekt soms steun bij anderen. Ze wil dan haar hart luchten. Meestal krijgt ze dan ook adviezen en wordt haar moed in gesproken.

"Je lucht je hart en dan voel je je lichter. Soms krijg je een luisterend oor en dan is dat ook al genoeg."

Ook in haar islamitische geloof vindt zij steun. Bij nare ervaringen denkt ze aan de profeet die ook onrechtvaardig werd behandeld, maar niet opgaf. Het lezen geeft haar rust, houvast, steun en troost:

"Ik lees de Koran dan even op. Ik voel dat dit mijn hart verzacht en dat het dan minder pijn doet. Ik vertrouw op mijn heer. Ik haal meer de inspiratie uit de levenswijze van de profeet in de manier waarop hij omging met onrecht. De Koran biedt voor mij meer rust in mijn hart. Het zijn troostende woorden zoals: heb geduld. Zulke verzen bieden troost en steun."

Effectief reageren

In zijn algemeenheid denkt Khadija dat het in veel situaties loont om de eigen gevoelens te uiten en te laten zien dat bepaalde opmerkingen of handelingen als kwetsend worden ervaren. Wat niet werkt, is boos reageren. Het risico van boze reacties is dat stereotype beelden van mensen bevestigd worden:

"Ik laat mijzelf niet gaan, dat komt nauwelijks voor. Ik heb wel eens met anderen meegemaakt dat mijn zus fel reageerde. Dan kijken ze elkaar aan met van die blikken: zie je wel, het zijn gewelddadige mensen. Soms zijn het blikken, soms roepen ze het: 'zie je wel'. Het voelt soms deels ook wel als een rem dat je niet boos kunt reageren om het vooroordeel maar niet te bevestigen. Als ik boos zou reageren, dan hebben ze zoiets van: 'de islam is slecht' en dan bevestig je dat idee."

Nooit een melding gedaan

Khadija heeft nog nooit een melding gedaan bij een persoonlijke ervaring van discriminatie, omdat ze een keer een negatieve ervaring had toen ze met een vriendin mee ging om aangifte te doen. Dat leverde toen niets op. Op bepaalde momenten zou ze wel aan-

gifte doen, maar ze twijfelt omdat ze bang is dat de politie tot een ander oordeel komt. Dat houdt haar tegen. In veel gevallen is het volgens Khadija ook onduidelijk. Een melding bij Art. 1 Midden Nederland heeft ze nog niet gedaan, omdat ze pas sinds kort weet dat ze bestaan en gevestigd zijn in Utrecht.

Discriminatie geen gesprekstema in de opvoeding

Discriminatie vormde geen gesprekstema in de opvoeding. Ze praat er zelf wel over met haar oudste dochter en legt haar uit dat iedereen verschillend is, maar dat het belangrijk is om elkaar te accepteren. Verder dan dat gaat ze voorsnog niet. Khadija legt uit dat als haar kinderen een keer iets meemaken ze er dan daarover met haar kunnen praten. Als ze ermee komen, zou ze hen advies geven hoe ze ermee kunnen omgaan. Ze vindt het belangrijk dat haar kinderen het gevoel hebben dat ze altijd terecht kunnen bij hun moeder voor steun.

Thuis voelen in Overvecht

Ondanks de genoemde negatieve ervaringen voelt Khadija ze zich thuis in Utrecht en voelt ze zich niet sterk buitengesloten. Ze heeft goed contact met haar autochtone buren en andere mensen uit de buurt. Er wordt elkaar gedag gezegd, praatjes gemaakt en mensen tonen interesse in haar. Khadija vertelt dat het in haar aard ligt om altijd mensen te groeten, ook als ze mensen niet kent. Sommige mensen reageren, anderen niet. Haar woonplezier en vriendelijke bejegening door andere bewoners hangt volgens haar mogelijk samen met de multiculturele samenstelling van haar buurt.

4.3 Musa

Musa (31 jaar) woont al zijn hele leven in Utrecht. Hij woont in de wijk Kanaleneiland. Musa heeft een universitaire studie in zijn geboortestad gevolgd en heeft ook altijd in Utrecht gewerkt. Op dit moment heeft hij een aanstelling in loondienst. Daarnaast verricht hij vrijwilligerswerk in Utrecht. Hij is getrouwd en heeft een kind. Musa beschouwt zichzelf als een moslim. Hij heeft Turkse roots, maar ziet Turkije vooral als een vakantieland.

Genegeerd en overgeslagen worden

Musa maakt regelmatig mee dat hij anders wordt behandeld vanwege zijn islamitische geloof. Dat hij en zijn vrouw moslims zijn, is vooral door zijn vrouw zichtbaar aangezien zij een hoofddoek draagt. In een woonwinkel aan de woonboulevard voelden Musa en zijn vrouw zich genegeerd en overgeslagen, omdat ze niet werden geholpen door het personeel. Het was voor hen een pijnlijke, stigmatiserende ervaring.

"We hadden het gevoel dat we genegeerd werden. Als mensen je overslaan, dan tel je niet mee. Ondanks dat je keihard meedoet in de samenleving. Dat is heel pijnlijk. Het is nog pijnlijker dan dat iemand mij kwetst. Dan kan ik het nog plaatsen. In een winkel, een neutrale plek en dan overgeslagen worden. Het deed veel met mij."

Klantonvriendelijke behandeling

Ook in het vervolg werden ze klantonvriendelijk bejegend. Omdat niemand het stel kwam helpen, besloot Musa er zelf op af te gaan om te vragen of iemand hem kon helpen. Er verscheen toen een vrouw met tegenzin. Zij stigmatiseerde Musa en zijn vrouw door te veronderstellen dat zij weinig geld hebben:

"We vroegen om een specifiek kussen. De medewerker zei toen: 'oh die zijn best duur, weet je het zeker?' Als je iets wil verkopen, maak je niet zo'n opmerking, vooral niet als iemand er specifiek om vraagt."

Musa legt uit dat hij en zijn vrouw zulke ervaringen bij alle winkels aan de woonboulevard ervaren. Volgens hem stelt het personeel zich minder klantvriendelijk op naar hen vergeleken bij andere consumenten. Het geeft hem het gevoel dat hij heel ongewenst is in deze winkels. Op het moment dat iemand zich wel professioneel opstelt en vriendelijk bejegent, dan is Musa daar heel blij en tevreden over. Tegelijkertijd vindt hij dit de omgekeerde wereld, want klantvriendelijkheid zou de norm moeten zijn.

(On)duidelijkheid over discriminatiegrond

Het is niet altijd duidelijk op welke gronden mensen discrimineren of stigmatiseren. Zo kreeg Musa in het verkeer tijdens het fietsen een keer te horen dat hij terug moest naar zijn eigen land. Het was voor hem onduidelijk dit werd gezegd vanwege zijn islamitische of Turkse achtergrond. Met een klein baardje, licht getint uiterlijk en donkere haren voldoet hij volgens hem wel aan het stereotype beeld van een moslim.

Maar Musa ervaart ook situaties waarbij zijn geloof wel duidelijk de aanleiding vormt voor onrechtvaardig handelen. Zo heeft hij het gevoel dat hij een keer is afgewezen vanwege zijn opvattingen en normen met betrekking tot het schudden van handen. Hij ervaart bij sommige collega's ook in zijn huidige baan weinig begrip en acceptatie voor zijn wens om liever geen handen te schudden met vrouwen. Sterker nog, het wordt hem kwalijk genomen. Musa voelt zich hierdoor aangetast in zijn vrijheid om te handelen zoals zijn geloof dat voorschrijft. Hij vindt het teleurstellend dat hij geen begrip krijgt, terwijl er volgens

hem genoeg alternatieve manieren bestaan om elkaar te begroeten. Overigens vertelt Musa dat er ook veel collega's zijn die wel rekening houden met zijn wens.

Boosheid, verdriet en machteloosheid

Dit soort ervaringen laten emotionele sporen na. Hij vindt het ook teleurstellend en pijnlijk dat discriminatie zo lang blijft voortbestaan. Discriminatie is onrechtvaardig en dit maakt Musa boos, verdrietig en hij voelt zich soms ook machteloos. Zijn boosheid probeert hij te temperen om te voorkomen dat hij het verwijt krijgt dat hij lange tenen heeft. Musa noemt verder dat er op gegeven moment een soort gewenning optreedt en daar leert hij steeds beter mee omgaan.

Empathie tonen

Musa gaat op verschillende manieren om met stigmatisering en discriminatie. Soms wil hij vooral empathie tonen. Als collega's bijvoorbeeld onterecht onderscheid maken, probeert Musa zich in te leven in zijn collega's.

"Collega's komen uit dorpen. Ik heb het idee dat daar niet veel moslims leven. Vooral bij hen probeer ik mij in te leven en de reden te begrijpen. Ik ga uit van onschuldige onwetendheid. Hun enige bron is de media en social media. Dat is het laatste waar je moet zijn voor een juist beeld."

Vervolgens probeert hij op een constructieve manier naar oplossingen te zoeken. Hij ziet dit als een offer die hij en anderen uit zijn generatie maken in de hoop dat dit bijdraagt aan een gelijkwaardigere positie voor de volgende generatie. Musa doet dit liever dan de confrontatie aangaan en emotioneel te reageren, want hij wil de ander liever niet in een ongemakkelijke positie brengen. De islam leert hem om anderen niet tot last te zijn, maar juist kalm in gesprek te gaan. Dit geldt met name bij subtiele, impliciete vormen van stigmatisering en discriminatie:

"Je hoort vaak: jij bent een goede. Welk beeld heb je? Op basis van wat? Hoe beoordeel je dat? Je kent mij net. Met zo'n quasi compliment zet je een hele bevolkingsgroep weg als niet goed."

Musa houdt er rekening mee dat sommige opmerkingen ook goed bedoeld of onschuldig kunnen zijn en dat mensen zich misschien niet bewust zijn dat een compliment soms tegelijkertijd stigmatiserende boodschappen kan bevatten over etnische groepen. Hij hoopt met zijn houding ook bestaande vooroordelen en stigma's weg te kunnen nemen bij mensen.

Confrontatie aangaan

Als de ander heel duidelijk over de schreef gaat - zoals toen hij in het verkeer te horen kreeg dat hij 'terug' zou moeten gaan naar zijn 'eigen land' - heeft Musa de neiging om eerder de confrontatie aan te gaan door hem of haar aan te spreken op zijn gedrag. Hij hoopt hiermee te bereiken dat de ander inziet dat hij of zij te ver is gegaan. Het hangt voor een belangrijk deel af van de positie die iemand inneemt. Bij collega's of burens is het eenvoudiger om een empathische houding aan te nemen, dan bij een politicus. In het eerste geval geeft hij mensen het voordeel van de twijfel en gaat hij ervan uit dat er sprake is van "onschuldige onwetendheid". Bij politici ligt dat anders. Toen een gemeenteraadslid vertelde dat hij graag zou zien dat er een moskee in brand wordt gestoken, werd hij boos dat zo'n persoon een podium krijgt voor zulke opruiende teksten. Dit gemeenteraadslid was er duidelijk op uit om moslims te kwetsen. Daar kan Musa geen enkel begrip voor opbrengen. Hij benaderde vervolgens de werkgever van het gemeenteraadslid of hij - hij vervulde een management HR-functie) - wel onafhankelijk en objectief zou zijn ten aanzien van de selectie van kandidaten, aangezien hij een duidelijk negatief oordeel had over de islam en moslims. De werkgever reageerde onverschillig en zei geen actie te ondernemen.

Extra vriendelijk gedragen

Musa staat positief in het leven en wil altijd het beste uit zichzelf halen. Hij vindt dat de islam perfect is en doet zijn best om dit te vertalen naar zijn dagelijks leven, bijvoorbeeld in zijn omgang met andere mensen. Onbewust gedraagt Musa zich wel eens extra vriendelijk in de hoop zo minder snel geconfronteerd te worden met discriminatie en vooroordelen. Soms stelt hij zich "activistisch" op door actief te proberen maatschappelijke verbeteringen te realiseren en discriminatie via maatschappelijke acties ter discussie te stellen. Een keer was Musa bijvoorbeeld boos over een stigmatiserend artikel over moslims in de krant. De geïnterviewde had zich in het artikel kritisch uitgelaten. Musa heeft contact gezocht met de desbetreffende persoon en uitgelegd dat wat er gezegd is feitelijk onjuist is, stigmatiserend en kwetsend. Deze persoon erkende dat het kwetsende woorden waren en bood haar excuses aan.

Negeren

In enkele gevallen negeert Musa stigmatiserende of discriminerende opmerkingen. Hij legt hieronder uit waarom er niet altijd ruimte is om te reageren.

"De sociale druk speelt mee. Er is dan minder ruimte om het gesprek aan te gaan. Dat gaat gewoon niet en dan wil je erover heen stappen. Er wordt je

al snel verweten dat je lange tenen hebt. Zo word je bij voorbaat mond-dood gemaakt. Na afloop gaat je dat dan wel dwars zitten. In andere gevallen word je overvallen. Je bent er niet op voorbereid en wil niet ter plekke improviseren. Je wil gelijk een inhoudelijk sterk en correcte reactie geven. Vanuit je islamitische identiteit wil je het perfecte antwoord geven. Dat is ook een reden om niet altijd de confrontatie aan te gaan. Soms heb je niet de juiste reactie gelijk paraat om iets perfect te kunnen wegleggen. Vooroorde-len wegnemen is mijn belangrijkste doel.”

Geen meldingen

Musa heeft nog nooit een melding gedaan bij Art. 1 Midden Nederland of bij het College voor de Rechten van de Mens. Hij heeft dit niet gedaan, omdat hij twijfelt of het wel iets oplevert. Ook legt hij uit dat er op gegeven moment een gewenning en berusting optreedt:

“Ik probeer het te accepteren, ermee te leven en het een plekje te geven. Ik probeer het te begrijpen en je gaat zelfs een empathische houding aannemen dat de ander onderscheid maakt op basis van mijn uiterlijke verschijningsvorm. Dat doet pijn als ik erover nadenk.

Tegelijkertijd noemt Musa dat melden toch wel belangrijk is. Om het bespreekbaar te kunnen maken, is het van belang dat er teruggegrepen kan worden op cijfers.

Steun vinden in de islam en bij vrienden en familie

Meer steun vindt Musa in zijn geloof. Hij legt uit dat de profeet ook is gediscrimineerd. Zijn geloof moedigt hem aan om geduldig te zijn. Ook geeft het hem houvast, rust en troost dat er een hiernamaals is, dat God rechtvaardig is en er nog een afrekening plaats gaat vinden. Dit betekent niet dat hij discriminatie in het aardse leven zomaar accepteert. Hij blijft zich ertegen verzetten, want niemand heeft het recht om zomaar een ander te kwetsen. Geregeld zoekt Musa ook steun bij vrienden of zijn vrouw door ervaringen met elkaar uit te wisselen. Dat helpt om emoties te uiten en biedt de mogelijkheid om elkaar adviezen te geven hoe ermee om te gaan.

Discriminatie als gespreksonderwerp in de opvoeding

In de opvoeding werd wel gesproken over discriminatie. In het onderwijs heeft Musa van niet-islamitische leerkrachten en van zijn ouders meegekregen dat hij twee keer zo hard zijn best moet doen om succesvol te kunnen worden. Hij kreeg te horen dat discriminatie een gegeven is en dat het belangrijk is een manier te vinden om ermee om te gaan. Bij

zijn eigen kinderen wil Musa in de toekomst ze ook voorbereiden op discriminatie door erover te praten met ze.

4.4 Amina

Amina (28 jaar) woont sinds haar 6^e jaar in Utrecht. Ze heeft op verschillende plekken in de stad gewoond en woont nu tijdelijk in Overvecht. Ze heeft een hbo-opleiding gevolgd en studeert nu deeltijd aan de universiteit. Amina doet vrijwilligerswerk en is werkzoekend. Ze is geboren in een familie met roots in verschillende landen in Oost-Afrika.

Zwart, vrouw en moslima

Amina heeft veel vormen van discriminatie ervaren, maar vindt het lastig een onderscheid te maken tussen de verschillende discriminatiegronden.

"Ik ben zwart, vrouw en door mijn hoofddoek zichtbaar moslima. Dat zijn al drie redenen om me uit te schelden. En dan denken mensen vaak ook nog dat ik 'een buitenlander' ben. Dat is reden nummer vier. Als ze me uitschelden of discrimineren dan gaat het vaak om een combinatie. Ik vind het dan moeilijk om te bepalen of het is omdat ik zwart ben, moslima of vrouw."

Amina maakt een onderscheid tussen verschillende vormen van discriminatie: institutionele discriminatie door de overheid en politieke partijen, harde discriminatie door instellingen en organisaties en het uitschelden en softe discriminatie door burgers.

Institutionele discriminatie

Ze wil graag beginnen met haar ervaringen met de institutionele discriminatie. "Die is van een andere orde, een andere impact dan domme scheldpartijen", zegt ze. "Sterker, mensen die schelden voelen zich gelegitimeerd door de houding van de overheid en van politici". Institutionele discriminatie ervaart ze vooral als moslim.

"Kijk naar het niqaabverbod. Ik draag zelf geen niqaab, maar ervaar dat wel als een uitsluiting van mijn islamitische zusters. Of het afnemen van de Nederlandse nationaliteit van jihadisten. Dat gebeurt alleen met moslims met een dubbele nationaliteit. Dat is zuivere discriminatie. Het gaat mij niet persoonlijk aan, maar dat dit soort wetgeving zonder protest mogelijk is geeft wel aan hoe er in dit land over moslims wordt gedacht."

Amina noemt in dit verband ook politici, politieke partijen en de media. Als het om moslims gaat dan lijkt de grondwettelijke vrijheid van godsdienst volgens haar opeens beperkt. "Er wordt heel snel en gemakkelijk geroepen dat een moskee of een school moet worden gesloten of dat de vrijheid van kledingkeuze moet worden beperkt."

Ze ervaart een obsessie met de islam. Ieder maatschappelijk onderwerp of maatschappelijke discussie wordt "geïslamiseerd". De islam wordt overal bijgehaald, ook als het niet relevant is. Als voorbeeld noemt ze criminaliteit onder jongeren, maar ook geeft ze als voorbeeld dat aan het begin van de coronacrisis bij artikelen over corona opvallend vaak foto's van moslima's met hoofddoekjes verschenen; onduidelijk was dan meestal wat het verband was.²⁸ Deze stigmatiserende en discriminerende boodschappen bereiken Amina vooral via de media en social media. Ze wordt van dit soort berichten boos en verdrietig.

"Ja, ik word hier verdrietig van. Ik heb dan het gevoel dat we als moslims tweederangs burgers zijn en voorlopig blijven. Ik word er soms ook wel boos over. Vooral wanneer er wordt gemeten met twee maten. En wanneer dat gebeurt door intelligente mensen die heel goed weten wat ze doen. Dat vind ik de ergste vorm van moslimdiscriminatie. Het gebeurt weloverwogen, het heeft de meeste impact en het is een vorm van discriminatie waar je je als burger je het meest machteloos over voelt."

Melding maken

Amina heeft nooit melding gemaakt van discriminatie. Ze heeft wel eens overwogen aangifte te doen tegen een politicus, maar heeft dat uiteindelijk toch niet gedaan.

"Ik snap dat mensen aangifte doen, ik heb ook getwijfeld om dat te doen, maar ik denk dat het netto resultaat vooral is dat zo'n politicus veel extra aandacht krijgt en voor zijn eigen achterban de martelaar kan zijn. Een straf krijgt hij toch niet. Zijn positie wordt dan alleen maar sterker, en ik ben een illusie rijker."

Wel heeft Amina een keer een klacht ingediend bij een busmaatschappij. Dat was voor haar een geval van "harde discriminatie door een organisatie". Ze was door een buschauffeur uitgescholden ("kankermoslim, rot op") nadat de chauffeur twee vrouwen waarvan één met hoofddoek, voorbij was gereden. Amina was in eerste instantie over-

²⁸ Zie ook: <https://dekanntekening.nl/nieuws/denk-verbaast-zich-over-hoeveelheid-hijabs-op-fotos-bij-corona-artikelen/>

donderd, maar besloot een dag later toch een klacht in te dienen bij de maatschappij. Dat pakte uiteindelijk onbevredigend uit.

"Ze reageerden heel netjes en vertelden dat ze de zaak serieus namen en met de betrokken medewerker een gesprek zouden hebben over zijn kant van het verhaal, maar daarna bleef het stil. Dat vond ik waardeloos. Maar toen vroeg een vriendin aan me: 'Als ze nu geantwoord hadden dat ze deze man op het matje geroepen hadden, was je dan tevreden geweest?' Ik merkte dat ik daar geen 'ja' op kon zeggen. Er zitten dan te veel personen tussen. Ik wil van mens tot mens contact. Ik wil van de man horen waarom hij doorreed en mij uitschold. Ik wil hem vertellen wat het met mij doet en ik wil zijn excuses horen. En daarna misschien over koetjes en kalfjes, het weer of over zijn kinderen praten om goed uit elkaar te gaan."

Het gesprek aangaan

Bij andere vormen van discriminatie gaat Amina soms wel het gesprek aan of dient ze een klacht in. Ze legt uit dat hoe ze reageert afhankelijk is van de situatie. Wanneer daar de gelegenheid voor is, de mensen voor rede vatbaar zijn, dan kiest er bijvoorbeeld voor om het gesprek aan te gaan.

"Dat deed ik bijvoorbeeld toen mijn jongere broertje een te laag schooladvies kreeg. Die leraar dacht dat hij van thuis uit te weinig steun zou krijgen en hij het niet zou redden op een wit Havo/VWO. Hij kon ondanks een goede CITO-toets beter naar het VMBO. Toen ben ik met mijn moeder langs die school gegaan en heb duidelijk gemaakt dat ik het VWO ook kon afmaken. Inmiddels zit hij in 5 VWO en haalt de hoogste cijfers."

Ook toen Amina na een positief sollicitatiegesprek bij een callcenter een afwijzing kreeg omdat ze niet bij de bedrijfscultuur zou passen, liet ze het er niet bij zitten.

"Ik had dat argument wel eens vaker gehoord. Ik had naar een antidiscriminatiebureau kunnen gaan, maar ben gaan bellen met degene die me had afgewezen. Dat was een goed gesprek. Toen bleek dat hij dacht dat ik als moslima 'niet gezellig mee zou doen.' Het bleek vooral te gaan om de borrel die ze soms na afloop van het werk hebben. Ik heb verteld dat moslims zonder alcohol ook gezellig kunnen zijn en werd alsnog aangenomen. Tegenwoordig werken er meer moslims en is het nog steeds gezellig."

Scheldpartijen

De vorm van discriminatie die Amina het meeste tegenkomt zijn scheldpartijen. Dan wordt er van alles door elkaar geroepen. Ze heeft er vooral last van in het verkeer en zag het op sociale media toen ze daar nog gebruik van maakte. Meestal kan ze scheldwoorden gemakkelijk langs zich af laten glijden. De mensen die haar in deze situaties uitschelden zijn meestal onbekenden. Het zijn mensen die Amina een keer tegenkomt en daarna nooit meer.

"Misschien ben ik wat dat betreft een beetje afgestompt. Ik ben het gewend. Het is normaal geworden. Dat is wel triest. Scheldpartijen in het verkeer en op sociale media lijken normale omgangsvormen geworden. Het gaat niet alleen om moslims of zwarten. Er wordt ook gescholden met homo, flikker en jood. Ik zie het als onmacht. Mensen zijn gefrustreerd, hebben misschien wel ruzie met hun vrouw thuis gehad en gaan dan op alles schelden. Ik vind het naar, maar wil er ook boven staan. Ik zie het vooral als onmacht of domheid."

Opvoeding

In dit verband noemt Amina ook haar opvoeding. Voor haar ouders waren 'waardigheid' en 'trots' belangrijke begrippen. Dat betekende dat je niet te snel je emoties moet laten zien. Niet gauw boos worden en zeker niet gaan schelden. Als het kan, zo heeft ze geleerd, moet ze proberen beleefd te reageren.

"Ook als mensen je slecht behandelen moet je goed tegen ze blijven doen. Dus ik glimlach, soms met pijn, maar ik verlaag me niet tot hun niveau. Ik glimlach en ga door."

Ontwijken of een sneer geven

Meestal is Amina een incident na een paar uur weer vergeten. Het wordt lastiger wanneer ze iemand vaker tegenkomt, zoals een man die bij haar in de buurt woont. Als ze hem in de verte ziet lopen, ontwijkt ze hem.

Wanneer ze lekker in haar vel zit, dan reageert ze soms op incidenten op een wijze die ze op straat en op school heeft geleerd. "Dat doe ik dan op zijn Utrechts. Met een grap of een sneer. Dat zouden mijn ouders niet waarderen, maar het is soms wel effectief. Ik heb op straat geleerd wat assertiever te zijn, maar doe het alleen als de situatie het toelaat en ik me goed voel."

De lastigste vormen van discriminatie

Er zijn drie vormen van discriminatie die ze het lastigste vindt om mee om te gaan. Dat zijn allereerst de vragen waarin Amina wordt gevraagd impliciet of expliciet afstand te nemen van bijvoorbeeld extremistisch geweld.

"Ik vind het echt bizar dat ik verantwoording zou moeten afleggen voor de wandaden van iemand die toevallig uit dezelfde regio komt of die claimt hetzelfde geloof aan te hangen. Voor mij zijn dat helemaal geen moslims, maar criminelen of mensen die geestelijk gestoord zijn."

Ze ervaart dergelijke vragen als kwetsend en als een blijk van wantrouwen. Tegelijkertijd heeft Amina er ook begrip voor dat mensen bang zijn.

"Terroristen en radicalen gebruiken de media om een boodschap van angst te verspreiden en op hun beurt geven de media een eenzijdig en negatief beeld van moslims. Wanneer je zelf weinig moslims kent, snap ik dat mensen er bang van worden. Ik probeer daarom meestal wel het gesprek aan te gaan. Dat kost me soms wel heel veel moeite. Ik word er echt moe van. Letterlijk ook. En ik word echt erg verdrietig wanneer mensen die mij echt kennen vragen afstand te nemen van terreur. Dat vind ik enorm pijnlijk en kwetsend."

Een tweede vorm van uitsluiting waarmee ze lastig kan omgaan zijn goedbedoelde opmerkingen van niet-moslims. Ze geeft een aantal voorbeelden: "Wat spreek je goed Nederlands" of "Wat fijn dat je van je man mag werken" of "Wat goed dat je het Nederlandse nieuws volgt". Meer in het algemeen geeft Amina aan zich ook te storen aan uitlatingen waarin ze impliciet niet tot 'Nederlanders' wordt gerekend.

"Dat gebeurt nog vaak in de media. Dan wordt er gesproken over 'Nederlanders en moslims' of 'Nederlanders en mensen met een migrantenachtergrond'. Ik ben ook Nederlander hoor. Vorige week nog zei iemand tegen mij: 'Jullie soort mensen.' Dat vind ik zo erg. Daarmee bedoelde ze in dit geval moslims. Op dit soort opmerkingen reageer ik vaak met een sneer of geprikkeld."

Labels

Amina vertelt dat ze het moeilijk vindt wanneer mensen haar identiteit terugbrengen tot een enkel aspect. Ze wil niet gereduceerd worden tot alleen een moslima, een vrouw, een zwarte Afrikaanse Nederlander. Ze heeft daarom ook lang getwijfeld of ze aan dit onderzoek mee wilde werken. "Voor een onderzoek, beleid, een project of in de media kunnen ze achter mijn naam drie vinkjes zetten: zwart, vrouw, moslima. Ik heb moeite met dit soort labels en vind het vernederend. Ik word dan teruggebracht tot lid van een doelgroep. Ik ben meer dan dat."

Een derde ingewikkelde vorm van discriminatie om op te reageren zijn de gevallen waarin ze zich buitengesloten voelt door personen die haar bondgenoten zouden kunnen zijn. Dat zijn Nederlanders die ook tot een minderheid horen die eveneens met discriminatie en uitsluiting te maken hebben.

"Vrouwen die zich geëmancipeerd noemen maar mij niet de autonomie gunnen om een hoofddoek te dragen, Turkse of Marokkaanse Nederlanders die zwarte Nederlanders discrimineren, mensen die homofob zijn en Surinaamse Nederlanders die islamofob zijn en soms zelfs op de PVV stemmen. Ik vind dat zo pijnlijk en soms ook zo hypocriet. Ik snap dat niet, omdat ik solidariteit verwacht."

4.5 Jamal

Jamal (29) jaar woont in Utrecht, in de wijk Leidsche Rijn. Hij heeft een universitaire studie gedaan. Hij werkt momenteel in loondienst. Jamal is getrouwd en heeft een kind. Hij beschouwt zichzelf als moslim. Jamal is geboren in Marokko, maar migreerde naar Nederland toen hij anderhalf jaar jong was.

Discriminatie lastig te bewijzen

Om te beginnen noemt Jamal dat hij niet vaak meemaakt dat hij wordt uitgescholden. Hij legt uit dat Utrecht vooruitstrevend is en dat er meer tolerantie is dan in andere gemeenten in Nederland. Dat betekent niet dat hij nooit ervaringen van uitsluiting meemaakt. Het is volgens Jamal vaak lastig om te bewijzen dat er sprake is van discriminatie. Geregeld beperken ervaringen zich tot vermoedens. Zo vertelt hij dat zijn vrouw zwanger is van een tweede kind. Hij ervaart dat het heel moeilijk is om een kraamverzorger te vinden. Bij een kraamverzorgingsbedrijf kreeg hij te horen dat er geen plek was, terwijl daar vol-

gens het Zilveren Kruis wel degelijk ruimte was. Jamal twijfelt of hier sprake is geweest van discriminatie.

Discriminatie bij een kinderopvang

Soms doen zich wel duidelijke voorbeelden van discriminatie voor. Hoewel zijn vrouw niet werkt, hadden Jamal en zijn vrouw hun kind ingeschreven bij een kinderopvang. Ze hechten er waarde aan dat hun kind met andere kinderen leert spelen. Hij had zijn kind ingeschreven met zijn eigen Marokkaanse naam. Vervolgens kreeg hij als reactie dat er geen plek meer was. Toen hij het daarna nog een keer probeerde onder de naam 'Kees de Jong', bleek er ineens wel plek te zijn.

Ongelijke behandeling op het voetbalveld

Toen Jamal ongeveer 20 jaar oud was voetbalde hij als aanvoerder in een vriendenteam met overwegend Marokkaanse Nederlanders. Een scheidsrechter zei een keer voorafgaand aan de wedstrijd: 'Ik zie de samenstelling van jullie ploeg, willen jullie je inhouden?' Scheidsrechters handelen ook tijdens wedstrijden onrechtvaardig bij het fluiten voor overtredingen. Wel maakt het uit op welk niveau er gevoetbald wordt:

"Je gaat als aanvoerder steeds naar de scheids: waarom doe je dit? (...) Je verwacht van een scheidsrechter dat hij eerlijk en rechtvaardig is. Hij is een rechter, heeft gezag voor mij en handelt niet op basis van etniciteit. Maar ik merkte dat er minder snel gefloten werd bij overtredingen op Marokkaanse Nederlanders. Dat merk je continu. Zeker op de lagere niveaus. Later op de hogere niveaus is dat wat minder. Hoe hoger het niveau, hoe eerlijker de scheidsrechters zijn".

Ongepaste complimenten en als uitzondering benaderd worden

Jamal krijgt geregeld complimenten over zijn goede Nederlandse taalbeheersing, terwijl hij van jongs af aan in Nederland is opgegroeid en hoogopgeleid is. Hij ervaart dit als een misplaatst compliment, omdat het voor hem vanzelfsprekend is dat hij de taal beheerst. Dat mensen hier hun verbazing over uitspreken, laat zien dat zij in feite lagere verwachtingen van hem hebben. Lagere verwachtingen heeft hij ook ervaren tijdens zijn studie ervaren. Verder krijgt Jamal opmerkingen van anderen dat hij een uitzondering is. Mensen zeggen dan: 'maar jij bent anders'. Ook dit kan als compliment opgevat worden, maar in een dergelijke boodschap ligt ook kritiek en afwijzing besloten op andere moslims of Marokkaanse Nederlanders.

In- en uitsluiting op de werkvloer

"Bij sollicitaties voldoe ik aan alles, zelfs meer, maar ik voldoe niet. Daar loop ik tegen aan."

Hoewel hij bij sollicitaties soms het gevoel heeft dat hij niet rechtvaardig beoordeeld wordt op zijn cv, is Jamal lovend over zijn huidige werkplek in Amsterdam. Daar wordt volgens hem geen onderscheid gemaakt en krijgt hij de kans om zich te ontwikkelen en door te groeien naar hogere functies. Tijdens de ramadan stellen collega's geen vragen waarom hij niet drinkt en er wordt rekening mee gehouden als hij in deze periode later wil beginnen. Ook ervaart hij dat collega's zich begripvol opstellen als hij iets niet wil vieren vanwege zijn religieuze achtergrond. Dat laatste geldt vooral voor collega's die hem kennen. Collega's die hem niet kennen hebben soms andere opvattingen, maar bij sommigen lukt het om die bij te stellen. Verder is Jamal tevreden over het gegeven dat zijn huidige werkgever hem de ruimte biedt om te bidden in een stiltekamer.

Wel noemt hij dat hij studievertraging opliep doordat hij geen stageplek kon vinden. Jamal had veel brieven gestuurd, maar zonder succes. Achteraf vroeg hij zich af waarom er geen plek voor hem was en voor autochtone medestudenten wel. Misschien was er sprake van discriminatie, maar hij denkt dat het ontbreken van relevante netwerken ook meespeelt.

Berusting, maar soms juist in actie komen

Jamal geeft aan dat er bij hem sprake is van berusting over het gegeven dat discriminatie en stigmatisering erbij horen. Hij negeert dergelijke ervaringen meestal, zeker als het subtiele vooroordelen of opmerkingen zijn. Situaties negeren lukt echter niet altijd:

"Normaal negeer ik het. Je legt je erbij neer, je werkt gewoon door. Je weet dat je er niks aan kan doen. Je moet blijven volhouden en niet boos worden, want je hebt het geaccepteerd. Maar op het voetbalveld als een scheidsrechter keuzes maakt op basis van afkomst, dan word ik wel eens boos in een opwelling. Dan komen de emoties wel, maar ik ben een ben redelijk rustig persoon."

In bepaalde gevallen – als er overduidelijk sprake is van onrecht – dan vindt Jamal het belangrijk om er iets aan te doen. De ervaren discriminatie bij de kinderopvang vormde voor hem bijvoorbeeld aanleiding om melding te doen bij de politie. De politie nam zijn melding serieus wat hem verbaasde, omdat hij vaak negatieve verhalen hoorde. De mel-

ding werd aangenomen. Uiteindelijk heeft Jamal het gesprek bij de politie afgezegd, omdat hij in gesprek ging met de manager van de kinderopvang:

"Ik kreeg na het sturen van een mail direct een reactie. In een gesprek met de manager werd mij verteld dat het een miscommunicatie was en dat het niet zo had moeten lopen. Ze boden uiteindelijk toch een plek aan. Omdat ze inzagen dat ze fout zaten, heb ik het hierbij gelaten. Ons zoontje zit er nu. Na gesprekken met de manager kreeg ik een goed gevoel en hebben we ons zoontje naar die opvang gestuurd. Het was wel een moeilijke keuze, maar het is moeilijk om kinderopvang te vinden."

In gesprek gaan en uitleg geven

Jamal gaat soms in gesprek met collega's naar aanleiding van 'vervelende opmerkingen'. Hij probeert mensen bewust te maken van hun uitspraken. Dat kan soms helpen. Zo heeft een vrouwelijke collega een keer haar excuses aangeboden. Jamal voelt ook de behoefte en noodzaak om mensen meer uit te leggen over de islam. Niet om hen te bekeren, maar om misverstanden over zijn religie uit de wereld te helpen. Ook hoop hij op deze manier beter begrepen te worden en voortaan geen 'vermoeiende' vragen meer te krijgen. Jamal benadrukt dat hij dit tegelijkertijd niet veel meemaakt. Het zijn uitzonderingen.

Soms gaat Jamal op een luchtige manier het gesprek aan en maakt hij bijvoorbeeld een grapje:

"Ik krijg de vraag bijvoorbeeld: Mag je dan echt geen water? We zijn hier al vanaf de jaren '60. Weet je het nog niet? Ik vind het niet vervelend. Vaak is het oprecht. Houd je het wel vol, vragen ze. Enkele stellen zo'n vraag bewust, ze weten het antwoord wel. Ze maken grapjes. Als de zon onder is ga je eten, waarom doe je het licht niet uit, dan is het donker? Ze willen je indirect belachelijk maken. Dan probeer je meestal een grapje te maken. Of ik zeg op een luchtige manier: weet je het nog steeds niet?"

Zoekt weinig informele en formele steun

Hij gaat nauwelijks in gesprek met familieleden over zijn ervaringen, ook niet met zijn eigen vrouw. Daar heeft hij geen behoefte aan. Afgezien van de melding bij de politie naar aanleiding van het voorval bij het kinderdagverblijf, heeft hij geen meldingen gedaan bij politie of een antidiscriminatiebureau, omdat zijn ervaringen niet concreet genoeg waren.

Ook noemt hij dat het niet zo snel in hem zou opkomen om melding te doen bij een anti-discriminatievoorziening.

Inspiratie en steun vinden in de islam

Jamal vindt daarentegen wel steun in de islam en hij vindt inspiratie in bepaalde teksten uit de Koran:

"Ik vind zeker steun in mijn geloof. Ik ben geen imam of theoloog, maar er staat een mooie passage in de Koran. Als iemand jou niet goed behandelt, wordt dan niet kwaad maar behandel hem op een betere manier zodat hij je vriend wordt. Als je ook terugscheldt, escaleert het alleen maar. Als je goed reageert, is de kans groot dat de ander ook goed reageert. Religie is constant een steun voor mij. Een hele mooie overlevering van de profeet zegt: de toestand van een moslim is goed. Of hij krijgt iets wat hij wil (bijvoorbeeld een baan), dan is een moslim dankbaar. Of krijgt niet wat hij wil: tegenslag. Maar als je geduldig bent, dan is dat ook goed. Op dit soort koranverzen val ik steeds op terug. Dat helpt ook voor de verwerking van negatieve ervaringen."

Discriminatie geen gespreksonderwerp in opvoeding

Jamal en zijn broers en zussen zijn door hun ouders niet voorbereid op discriminatie. Discriminatie was nooit een gespreksonderwerp, ook niet als hij ervaringen daarmee had. Wel kreeg hij van zijn ouders mee dat hij heel hard zijn best moest doen. Hij vindt dat zijn generatie dat ook verschuldigd is aan de vorige generatie(s) die hun land hebben achtergelaten om hun kinderen een betere toekomst te kunnen bieden:

"Heel veel mensen gaan niet studeren, terwijl hun ouders en grootouders alles hebben achtergelaten in hun land. Dan moeten wij wel het maximale eruit te halen."

Jamal vindt het zelf wel belangrijk om zijn kinderen te vertellen over discriminatie en hen zo voor te bereiden op wat ze kunnen verwachten en hoe ze ermee om kunnen gaan.

4.6 Zahra

Zahra (31 jaar) woont in de Utrechtse wijk Overvecht. Ze is getrouwd en heeft geen kinderen. Zahra is universitair opgeleid en werkt in loondienst. Ze is geboren in Afghanistan en woont sinds haar twaalfde in Nederland. Verder noemt Zahra dat ze een culturele moslima is. Ze gelooft niet in de islam, maar heeft als gevolg van een islamitische opvoeding van haar ouders wel een culturele binding met de islam en met moslims.

Weinig persoonlijke ervaringen met discriminatie

Zahra vertelt dat ze zich sterk thuis voelt in Utrecht. Zodra ze buiten Utrecht is, voelt het voor haar minder prettig. De meerderheid van de Utrechtse bevolking is in haar beleving niet vijandig. Ze ervaart in Utrecht persoonlijk weinig discriminatie. Wel noemt ze dat een andere behandeling en bepaalde blikken 'normaal' en 'vanzelfsprekend' zijn geworden. Daar heeft Zahra mee leren leven.

Dreiging en intimidatie

Dit betekent niet Zahra nooit discriminerende of stigmatiserende ervaringen opdoet. Een keer hebben verschillende bewoners met 'islamitische namen' in Overvecht, waaronder ook Zahra zelf, een brief ontvangen met de mededeling dat moslims binnenkort het land uit worden gezet. Ze heeft dit als bedreigend ervaren:

"Het was geen kleinigheid. Meerdere gezinnen hadden de brief ontvangen. Ze hadden daadwerkelijk moeite gedaan. Ik vond het wel heftig dat je zoiets krijgt. Je voelt je bedreigt. Niet dat ik denk dat mensen mij uit mijn huis zouden halen. Het is geen waarheid op zich, maar het bewustzijn dat er mensen in je buurt wonen die zoveel moeite doen, dat klopt voor geen meter"

Dat Pegida in Utrecht mocht demonstreren, heeft Zahra eveneens als bedreigend ervaren:

"Utrecht is ook mijn stad en zij mogen daar lopen. Zij keken mij vol haat in mijn gezicht aan. Dan voel je je niet helemaal welkom."

Melding van discriminatie

Zahra heeft melding gemaakt van de dreigbrief bij Art. 1 Midden Nederland, omdat ze het belangrijk vindt dat ervaringen van discriminatie zichtbaar wordt gemaakt:

"Als ze niet weten dat het speelt en als niet bekend is dat er ook echt een probleem is, kun je er ook niet naar handelen."

Ze heeft geen melding bij de politie gedaan, maar zij waren ook op de hoogte van het voorval. Het nadere onderzoek is aan de politie overgelaten. Zahra vindt dat de politie het serieus oppakte, maar ze weet niet hoe het uiteindelijk is afgelopen. Ze is ook tevreden over Art. 1. Midden Nederland. De medewerkers stonden haar goed te woord.

Subtiële uitsluiting

Persoonlijke discriminatie maakt ze niet vaak mee, maar Zahra vertelt dat ze wel vaak geconfronteerd wordt met subtiële boodschappen waarin haar 'anders-zijn' op een negatieve manier benadrukt wordt. Dat gebeurt bijvoorbeeld als mensen haar complimenteren voor haar uitstekende beheersing van de Nederlandse taal. Het maakt wel uit wie het zegt. Als dat bijvoorbeeld een oudere vrouw is of iemand is die haar niet kent dan heeft ze er begrip voor. In een professionele sfeer vindt ze het storend, omdat collega's beter zouden moeten weten. Ze vindt het ook storend als mensen direct naar haar afkomst vragen. Ook in dit geval verschilt het volgens haar wel per situatie:

"Mensen die je ergens ontmoeten en meteen naar je afkomst vragen. Het kan nieuwsgierigheid zijn, maar mijn afkomst komt vanzelf wel naar voren in mijn verhalen. Als ze meteen ernaar vragen, krijg je het gevoel alsof dat het eerste is wat ze opvalt en dat is geen fijn gevoel. Mensen vragen zich al snel af: wat is dat andere wat daar naar binnen komt lopen? Bij een internationale bijeenkomst in Utrecht, dan is het niet erg als mensen het vragen, maar voor bewoners in Overvecht doet het er niet toe.

Exotisering

Een andere subtiële vorm van stigmatisering die Zahra meemaakt, is zoals zij het zelf aanduidt 'exotisering'.²⁹ Ze ervaart dat sommige collega's een zekere fascinatie hebben voor de andere cultuur. Die fascinatie gaat gepaard met de neiging om de ander als vertegenwoordiger te zien van die exotische cultuur. De identiteit van Zahra wordt met andere woorden in deze gevallen door anderen volledig of grotendeels bepaald door haar etnische, culturele en/of religieuze achtergrond, waardoor individuele kenmerken en andere sociale aspecten van haar identiteit niet gezien worden. Ze wordt gereduceerd tot haar etnische of religieuze identiteit. Mensen zijn zo nieuwsgierigheid naar 'de ander' en 'de andere cultuur' dat ze niet door lijken te hebben dat ze allerlei persoonlijke vragen stellen die ze bij een autochtone Nederlanders veel minder zouden stellen. Zahra vertelt er het volgende over:

"Op het werk krijg ik soms de vraag: is het in jullie cultuur ook zo? In de lunchpauze krijg ik gekke vragen over eetculturen. Mensen nemen de ruimte om heel veel persoonlijke vragen te stellen, terwijl ze dat bij andere collega's niet doen. Er wordt gevraagd naar mijn achtergrond en gewoonten. Aan de buurman die naast mij aan tafel zit, wordt niks gevraagd waar hij

²⁹ Zie ook Charkaoui 2019; Omlo, 2020

vandaan komt en of hij de Utrechtse cultuur fijner vindt dan de Nederlandse gemeente waarin hij zelf is opgegroeid. Je wordt exotisch gemaakt."

Vooroordelen

Zahra vertelt dat mensen vaak denken dat ze islamitisch is, terwijl ze niet gelovig is. En op basis van deze veronderstelde identiteit gaan mensen er bij voorbaat van uit dat ze geen alcohol drinkt om religieuze redenen. In werkelijkheid is de reden dat ze alcohol niet lekker vindt. Voor Zahra is het een tekenend voorbeeld voor hoe het gedrag van mensen door anderen al snel verklaard wordt vanuit een veronderstelde islamitische achtergrond.

Pijnlijke opmerkingen over islam en moslims

Ze merkt dat moslims in haar omgeving gediscrimineerd worden. Ook hoort ze geregeld negatieve uitlatingen over de islam en moslims. Dit doet Zahra pijn, ook al is ze zelf niet gelovig. Ze legt uit dat de islam onderdeel is geweest van haar opvoeding en ze nog steeds verbonden is met moslims, waaronder haar familieleden, en de cultuur. Bovendien veronderstellen anderen geregeld dat zij wel degelijk een moslima is. Dat maakt het voor haar moeilijk te begrijpen waarom mensen zich negatief uitlaten over moslims in haar bijzijn:

"De islam is onderdeel van mijn opvoeding geweest. Dan draag je het met je mee. Het raakt je sowieso. Ik ben niet religieus, maar je voelt je toch verbonden met de groep. Als mensen dan negatief praten denk ik: hoe durf je dat te doen waar ik bij sta, terwijl je er ook van uitgaat dat ik gelovig ben?"

Dialogo aangaan en soms negeren

Het zit niet in het karakter van Zahra om mensen te negeren als ze zich discriminerend of stigmatiserend uitlaten. Ze gaat liever in gesprek of dialoog om zo verbinding te proberen te realiseren.

"Als mensen gekke opmerkingen maken, laat ik mensen uitpraten en dan stel ik wat vragen om eerst te doorgronden wat er aan de hand is. Ik ga er niet meteen impulsief op reageren. Ik houd mij niet stil. Ik ga het gesprek verder voeren. Ik vertel dat ik Afghaans ben en een islamitische achtergrond heb. Ik zoek dan naar gemeenschappelijkheden, ga de dialoog aan en maak verbinding."

Verbindend reageren vraagt soms wel om een mentale voorbereiding. Als er bijvoorbeeld een nieuwe collega op het werk komt, houdt ze er rekening mee dat ze vragen krijgt waar ze vandaan komt. Vragen die haar collega's niet krijgen.

"Ik denk dan van te tevoren: niet bot doen, maar beleefd, genuanceerd en inhoudelijk reageren."

Zahra reageert niet altijd verbindend. Op een dergelijke manier reageren, vindt ze vooral belangrijk bij mensen die ze vaker ziet. Dan wil ze eventuele spanningen wegnemen. Bij mensen die er niet voor openstaan, gaat ze niet eindeloos in gesprek. Een enkele keer laat ze ook wel eens haar boosheid blijken. Andere situaties waarin ze niet reageert is als ze moe is van discussies en niet wil overkomen als een "zeurderige allochtoon".

"Soms denk ik: moet ik weer 'emotional labour' verrichten? Soms ben ik gewoon moe. Dan denk ik: hopelijk pakt iemand anders het op. Een keer kon ik tijdens een lunchpauze niet mijn broodje eten, omdat ik heel veel vragen kreeg over hoe mijn leven in Afghanistan was. Soms wil je even niet al dat soort vragen beantwoorden. Ik denk: choose your battles wisely. Ik hoop soms dat een ander ingrijpt, maar je staat er alleen voor. Als mensen mij discrimineren dan zijn omstanders heel stil. Geen idee waarom. Misschien durven ze niet of ze zien het niet. Ik reken niet op anderen."

Activisme

In reactie op stigmatisering en discriminatie probeert Zahra soms ook maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen door te schrijven en een actieve bijdrage te leveren aan protesten. Daarnaast noemt ze dat ze in gesprek gaat met collega's die kleine onschuldige opmerkingen maken in de hoop dat ze hen op andere gedachten kan brengen.

Sociale en religieuze steun

Steun, begrip en troost zoeken bij anderen levert Zahra veel rust op. Wanneer ze haar ervaringen met anderen kan bespreken, vergroot ze de mogelijkheid om voorvallen beter te begrijpen en in de specifieke context te plaatsen. Ze kan haar interpretaties van het voorval zo toetsen bij anderen. Het bespreken van ervaringen levert haar rust op. Zahra ervaart de mensen met ze dit bespreekt als een "supportgroep".

In de islam vindt ze inspiratie hoe ze kan omgaan met discriminatie.

"Een aspect van het geloof is dat je geduld moet hebben en dat geeft mij soms wel rust. Als ik er niet mee om kan gaan, dan probeer ik wel geduldig"

te zijn. Het is niet zo dat ik de Koran opensla, ik heb het vanuit mijn islamitische opvoeding meegekregen."

Discriminatie een gespreksonderwerp in de opvoeding

Discriminatie is wel een gespreksonderwerp geweest in de opvoeding. Na de afronding van de middelbare school, waar Zahra een prettige tijd had gehad, heeft haar moeder haar bewust gemaakt dat andere studenten op de universiteit haar mogelijk anders zullen behandelen. Hoewel ze het eerst niet geloofde, bleek haar moeder gelijk te hebben. Van haar moeder heeft ze geleerd om de dialoog aan te gaan met mensen. Ze praat nog steeds met haar moeder over dit soort ervaringen. Haar moeder brengt ook haar ervaringen in. Zahra leert hiervan. Als ze later zelf kinderen heeft, wil ze haar kinderen voorbereiden op discriminatie. Ze wil hen ook bewust maken dat iedereen anders is en hen meegeven dat ze diversiteit moeten omarmen en niet moeten doen alsof het niet bestaat.

4.7 Sakina

Sakina (47 jaar) woont sinds haar 23ste in Utrecht. Ze woont samen met haar man en drie kinderen (14, 19 en 22 jaar) tussen Kanaleneiland en Oog in Al. Sakina heeft Marokkaanse roots en is in Marokko geboren. Tot haar veertiende was ze analfabeet. Na het volgen van diverse opleidingen heeft ze op een bepaald moment een Mbo-opleiding afgerond. Ze is door een burnout en depressie sinds een tijdje uit dienst getreden. Sakina beschouwt zichzelf als een moslima.

Neerbuigend en denigrerend taalgebruik van juffrouw

Sakina heeft nare ervaringen opgedaan op de basisschool van haar kinderen. Ze had sterk het gevoel dat ze negatief werd behandeld vanwege haar hoofddoek. Ze was bevriend met een aantal ouders bij wie ze ook over de vloer kwam. Een ouder vertelde Sakina dat de juffrouw tegen haar had gezegd "wat dacht dat doekje te kunnen bereiken?" Die moeder vond dit verwerpelijk en zei tegen de juffrouw: "Een doekje? Ze heet Sakina."

Juffrouw laat dochter achter in een park tijdens schoolreisje

Diezelfde juffrouw die neerbuigend over Sakina en haar hoofddoek sprak, heeft Sakina op een negatieve manier bejegend. Zo werd ze soms genegeerd, terwijl andere ouders wel uitgebreid te woord werden gestaan. Ze heeft de indruk dat het te maken heeft met haar islamitische achtergrond die zichtbaar is door het dragen van haar hoofddoek. Verder vertelt ze over een voorval waarbij de juffrouw haar dochter – die toen in groep twee zat – tijdens een schoolreisje vergeten was en achtergelaten heeft in een park:

"Als ik vriendelijk goedemorgen zei, werd er gereageerd alsof ik geen recht had om daar te staan. Met anderen ging de juf in gesprek als ouders vroegen hoe de dag verlopen is. Als ik het vroeg, kreeg ik een baggerreactie. Ik liep dan huilend naar huis. Het is ook de toon. Die is bepalend. Ik word gewoon genegeerd waar ik bij sta. Ik ben best wel lang. Ik ben geen ukkie dat je mij kan negeren. Een keer heeft de juf mijn dochter achtergelaten in het park tijdens een schoolreisje. In het park zijn ze haar vergeten. Er kwam een vrouw met een hond bij mijn dochter. Mijn kinderen konden al vroeg lezen en schrijven. Ik heb mijn 06 nummer er bij mijn dochter ingestampt. Die vrouw belde mij. Toen heb ik mijn dochter met de fiets opgehaald. Daarna ben ik naar de school gegaan. De juf zei: Oh nee, hoe kan dat? Rot toch op, een vrouw met een hond is getuige dat je haar hebt achtergelaten op een speeltoestel."

Kinderen onterecht aangemerkt als zorgleerlingen

Sakina voelde zich op school behandeld als een "zwart schaap" Als ze kritische vragen stelde, werd ze volgens haar op botte wijze afgekapt. Ze legt uit dat ook haar kinderen niet de juiste begeleiding hebben gehad en dat zij als moeder onder druk is gezet om haar kinderen te laten testen of het zorgleerlingen zijn die thuishoren in het speciaal onderwijs. Ze noemt het optreden van de school "gemeen", omdat haar kinderen geen eerlijke kans hebben gekregen. Sakina heeft de indruk dat er sprake is van ongelijke behandeling van islamitische kinderen. Ze ziet namelijk vaker gebeuren dat islamitische kinderen soms ten onrechte te snel worden aangemerkt als probleemkinderen of zorgleerlingen.

"Mijn kinderen konden lezen voordat ze naar basisschool gingen. Thuis waren we heel actief met letters en tellen. Ze konden tellen tot 100 nog voordat ze naar school gingen. Over mijn dochter zei ze: je mag blij zijn als ze VMBO haalt. En over mijn zoon zei een docent: hij luistert niet, hij is zo druk. We willen hem en je dochter laten onderzoeken. Ik legde aan haar uit dat druk zijn niets zegt over intelligentie. De juf zei: als je niet wil ondertekenen dan moet je geen hulp van mij verwachten. Ik vroeg: waarom moeten ze onderzocht worden? Ik kon nergens terecht. Niet bij de juf, niet bij de directrice. Ik werd als een ziekte behandeld. Bij rapporten was het elke keer een heel negatief en naar gesprek. Er was niks positiefs te noemen. Op gegeven moment werd er gezegd: of je laat ze onderzoeken of we laten je links liggen. Ze kunnen niet leren, je ziet niet in dat ze een probleem zijn, zei de juf. Ik was hoogzwanger van de derde. Ik stond op het punt om iemand iets aan te doen. Het was zo'n groot onrecht. Ik ga hier weg dacht ik. Naar een andere school."

Ik was naar een andere school geweest. Ze mochten een middag meelopen. Het was totaal geen punt. Totdat ze contact hadden gezocht met de andere school. Die hebben deze school laten weten dat het probleemkinderen zijn. Als mijn kind hulp nodig heeft, dan weet ik dat zelf. Omdat de andere school mijn kinderen zwart heeft gemaakt, wilde ze mijn kinderen niet aannemen."

Uiteindelijk heeft ze contact gezocht met een school in Hoograven. Op gesprek bij de directie barste Sakina in huilen uit en vertelde ze dat niemand haar kinderen wil helpen. Ze heeft de directrice openlijk verteld wat ze allemaal heeft meegemaakt op de vorige school. Deze directrice heeft haar goed geholpen. Later koppelde de directrice terug dat het negatieve gedrag niet zichtbaar was. De opgelopen achterstanden zijn in korte tijd ingehaald. De directrice concludeerde dat Sakina en haar kinderen zijn weggepest. Het zijn geen zorgkinderen, ze horen niet thuis op het bijzonder onderwijs. De directrice bevestigde dat de andere school niet goed gehandeld heeft. Sakina heeft haar zoon op eigen initiatief later toch nog laten testen via een onafhankelijk onderzoek, omdat ze als moeder misschien bevooroordeeld is en ze zichzelf niet achteraf iets wil kunnen verwijten. Uit het onderzoek bleek hij een hoog iq te hebben, gymnasiumniveau.

Geen luisterend oor

Sakina heeft contact gezocht met de Onderwijsbond, maar dat leverde weinig op. Hun reactie was dat de school weet wat ze doen. Volgens Sakina houdt iedereen elkaar de hand boven het hoofd.

"Niemand heeft het lef om eerlijk en nuchter naar het dossier kijken. Niemand luistert en niemand neemt mijn verhaal voor waar aan, behalve die ene directrice."

Sterke impact van ervaringen op basisschool

De ervaringen op de basisschool van haar kinderen hebben diepe sporen nagelaten en hebben haar gevormd als mens. Ze spreekt over een wond die nooit dicht zal gaan. Het achtervolgt Sakina nog steeds. Ze zegt hierover het volgende:

"Je voelt je waardeloos. Het maakt mij zo emotioneel. Ze kijken zo op je neer alsof je mensonwaardig bent. Het was een vernedering. Er gingen zoveel emoties door mij heen."

Tegelijkertijd besloot ze iets positiefs te doen met haar ervaringen. Ze is als zorgcoach gaan werken voor multiprobleemgezinnen, omdat ze wil voorkomen dat andere gezinnen dezelfde ellende meemaken. Ze heeft een aantal gezinnen kunnen helpen. Ook spreekt Sakina erover met haar jongere zus die hetzelfde heeft meegemaakt met haar zoon in het onderwijs. Aan haar geeft ze advies.

Vooroordelen

Sakina vertelt dat ze een vreemde buurman heeft. Hij denkt dat haar man in de drugs wereld zit, omdat hij een mooie auto heeft. Die buurman denkt:

"Hoe kan een Marokkaan zich zo'n auto anders veroorloven? Dat klopt toch niet".

Sakina legt uit dat andere burens haar hebben verteld dat hun buurman dit heeft gezegd. Deze buurman realiseert zich niet dat haar man een goede baan heeft en dat Sakina zelf ook tot voor kort heeft gewerkt. Diezelfde buurman zou een keer Sakina bijna van de fiets hebben gereden met zijn auto. Ze probeert deze buurman te vermijden. Het is een grote man en ze is bang dat hij agressief zal reageren bij een "grote mond." In hoeverre de buurman zich zo opstelt vanwege haar islamitische of Marokkaanse achtergrond of allebei is niet duidelijk.

Een andere keer was er een oud-wethouder op bezoek bij een organisatie die zij samen met iemand anders had opgericht. Tot onvrede van Sakina veronderstelde hij dat zij de schoonmaker was:

"Ik gaf hem koffie. Later stuurde hij een mail waarin hij zei: er was niemand aanwezig, alleen maar een schoonmaakster. Dat was ik in zijn ogen. Hij wist dondersgoed wie ik ben. Maar het feit dat ik een hoofddoek en lange kleding draag.... blijkbaar kunnen die niets anders dan schoonmaken in zijn ogen."

Contact gezocht met Art.1 Midden Nederland

Naar aanleiding van het voorval met de oud-wethouder heeft Sakina Art. 1 Midden Nederland gebeld, omdat ze zich gediscrimineerd voelde. Uiteindelijk zag ze er toch vanaf, omdat ze niet het idee had dat het iets op zou leveren:

"Ik was boos. Ik heb Art. 1 gebeld, een melding gedaan en een afspraak gemaakt. Ik was aan het reïntegreren, ik had een dubbele longontsteking. Misschien corona. Het zou een lange tijd duren voordat ik hersteld zou zijn. Ik

voelde mij niet lekker om het op te pakken. Ze wilden mij terugbellen, maar ik dacht later: wat bereik ik ermee? Op gegeven moment heb ik ervan afgezien. Een medewerker van Art.1 heeft nog vaak gebeld om te vragen wat er precies was gebeurd. Ik heb het nummer op gegeven moment geblokkeerd. Ik zou bewijzen sturen. Daarna dacht ik: ik trek het niet, ik hoef het niet en wat bereik je ermee? Krijgt hij een tik op zijn vingers? Wordt hij erover aangesproken? (...) Maar ik ben niet ontevreden over Art.1"

Uitgescholden worden

Als Sakina onrecht ziet in de wijk, bijvoorbeeld Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen die autochtone ouderen pesten, dan spreekt ze de jongeren hierop aan. Deze ouderen zijn bang voor die jongeren en zijn dan ook blij dat zij het voor hen opneemt en danken haar. Maar niet alle ouderen nemen haar hulp in dank af:

"Een keer zag ik een oud vrouwtje. Ik zag haar richting het kanaal gaan. Er was een harde wind. Ik zei: mevrouw kijk uit, voor u het weet verliest u uw evenwicht. Ze riep: tuig, wegwezen, vieze tuig!"

Religieuze steun

De islam biedt Sakina troost en inspiratie om met haar negatieve ervaringen om te gaan en helpt ook om te relativeren.

"Het geloof zegt: je hele lijf is in bruikleen. Ga er goed mee om. Je bent op de wereld gezet om de Schepper dankbaar te zijn en te aanbidden. Je hebt zoveel dingen gekregen om dankbaar voor te zijn: je kan lopen en praten. Het negatieve moet niet de overhand krijgen. Ook het besef dat alles wat je meemaakt en jou raakt zo heeft moeten zijn, want blijkbaar moest je daar een les uit halen. Hoe negatief het ook is, je leert er wel van."

Ook positieve ervaringen

Sakina vertelt dat ze ook positieve ervaringen heeft. Ze legt uit dat ze een "apart figuur is". Zo heeft ze homoseksuele vrienden. Andere mensen – zowel moslims als niet-moslims – begrijpen die vriendschap niet. Ook heeft ze goede contacten met autochtone ouderen in de buurt die haar vertrouwen:

"Ondanks mijn hoofddoek en lange kleding, vertrouwen die ouderen mij. Dat verzacht. Ze laten de sleutel voor mij achter. Als iets kapot is, vragen ze:

kan je man ons niet helpen? Dat vragen ze niet aan anderen. Wij zijn de enige die ze bellen."

Meewerken met onbeschofte politie

Een keer heeft ze een incident meegemaakt met de politie. Haar achterste band zou alleen de stoep hebben aangeraakt, maar volgens de politie had ze op de stoep gereden. Ze koos ervoor om mee te werken, omdat het naar haar idee weinig zin heeft om ertegenin te gaan:

"Ik had mijn jongste zoon en die kwam van de huisarts en hij had overgegeven in de auto. Ik wilde naar huis. Mijn achterste band heeft alleen de stoep aangeraakt, maar de politie was ervan overtuigd dat ik op de stoep gereden had. Ze kwamen achter mij aan: waarom zo'n haast, wat denk je wel? Ja mijn kind heeft overgegeven. Ik ben altijd iemand die heel erg van de regels is. Ik irriteer mij aan mensen die parkeren op stoepen, dubbel geparkeerd of half op de stoep staan. Die politieman riep: lekker stoer he op de stoep?! Ik zei: ik heb dat niet gedaan. Hij was zo bot. Wat je te melden had, deed hij er niet toe. Geef maar een boete, want er valt blijkbaar niet met je te praten, zei ik. Ik heb het hem laten uitschrijven en betaald. Wat moet je anders doen? Je wil niet twee keer vernederd worden. Het is iemand met aanzien. Je hebt kinderen in de auto, dan verwacht je dat ze netjes met je omgaan."

Voorbeeldig gedragen

Sakina ervaart sinds het niqaabverbod dat ook vrouwen met een hoofddoek "vogelvrij zijn verklaard". Mensen denken volgens haar dat ze in hun recht staan en verwarren de hoofddoek met een niqaab. Als ze in de rij staat krijgt ze opmerkingen en nare blikken. Het is voelbaar. Ze voelt de noodzaak om voortdurend op "eieren te lopen om een ander maar niet te triggeren". Ze moet steeds voorbeeldig gedrag vertonen en heeft het gevoel dat ze daarin geen steken mag laten vallen. Ook op andere manieren probeert Sakina positief gedrag te vertonen om daarmee vooroordelen en discriminatie zoveel mogelijk te voorkomen:

"Ik probeer zo te leven dat de ander mij niet hoeft te veroordelen. Goed zijn voor je medemens. Als ik iets voor je kan doen, dan doe ik dat ook. Als ik niets goed kan zeggen, zeg ik niks. En ik probeer mijn kids goed op te voe-

den. Ik geef ze mee dat het goed is als ze iets voor een ander kunnen betekenen.”

Omgaan met discriminatie als gespreksonderwerp in de opvoeding

In haar eigen opvoeding is Sakina niet door haar ouders geadviseerd over hoe ze om kan gaan met discriminatie. Aan haar eigen kinderen geeft ze wel mee hoe ze hierop kunnen reageren. Ze geeft onder meer mee aan haar kinderen dat ze op school hun opdrachten altijd digitaal moeten inleveren, omdat ze dan nooit beschuldigd kunnen worden dat ze iets niet hebben ingeleverd. Zo is er altijd bewijs.

4.8 Mounir

Mounir (37 jaar), geboren als Daan, is een Utrechter die op 24-jarige leeftijd moslim is geworden. Hij werkt als freelance-consultant. Daarnaast is hij actief op sociale media en voor verschillende islamitische stichtingen. Mounir is getrouwd, is vader van een kind en woont in Veldhuizen/ de Meern.

Bekering

Zijn bekering zelf leidde tot amper discriminatie-ervaringen in de eigen familie- en vriendenkring. De meesten accepteerden direct zijn keuze.

“Mijn vader was nota bene de eerste die een donatie deed voor Centrum de Middenweg [een islamitisch centrum in Rotterdam]. Mijn ouders hebben principes. Ik heb wel een paar andere familieleden die er moeite mee hadden, maar daar heb ik geen contact mee. Ik heb na mijn bekering wel een paar vrienden verloren, maar die vrienden hebben mij ook verloren. Het hoort ook bij het leven dat je vriendenkring verandert. Het maakt niet uit of je moslim bent of niet. Ik heb ook nieuwe vrienden gekregen zowel moslims als niet-moslims.”

Wel merkte Mounir dat hij na zijn bekering anders benaderd werd. Zijn loyaliteit aan de Nederlandse samenleving werd bijvoorbeeld opeens ter discussie gesteld.

“Om je een voorbeeld te geven: toen ik nog geen moslim was, was ik actief in de milieubeweging. Als ik toen iets aanzwengelde, als ik ergens tegen protesteerde, kreeg ik begripvolle reacties; ‘als je wil dat iets anders gaat, is het goed dat je je daarvoor inzet’. Maar wanneer ik als moslim iets aan de kaak stel, krijg ik geregeld als reactie: ‘Als je het hier niet fijn vindt, dan ga je toch

weg?' Het verschil met het verleden is dat mijn visie op de samenleving nu veel eerder een loyaliteitsding is geworden in de ogen van anderen."

Die loyaliteitsvraag komt ook aan de orde wanneer aan Mounir gevraagd wordt afstand te nemen van terrorisme.

"Als mensen mij vragen wat ik van ISIS vind, dan heb ik daar moeite mee, omdat mensen er dan van uit lijken te gaan dat ik het überhaupt eens zou kunnen zijn met een alles vernietigende moordmachine. Dat vind ik echt storend."

Context

Mounir vindt zelf dat hij niet vaak last heeft van discriminatie op grond van zijn geloof.

"Ik heb denk ik de mazzel dat ik een vrij sterke positie heb. Ik kom niet in kringen waarin veel gediscrimineerd wordt. Ik ga met mensen om vanwege hun principes. Ik zit in vriendengroepen waar mensen genuanceerd over dingen denken. Geen complotdenken of populisme. Ik kom ook minder plat racisme tegen dan veel anderen."

Hij denkt dat hij ook minder met discriminatie te maken heeft, omdat hij niet altijd herkenbaar is als moslim voor mensen die hem niet kennen. Dit verandert wanneer de context verandert of Mounir bijvoorbeeld een islamitisch gewaad aantrekt.

"Ik ervaar wel discriminatie als ik islamitische kleding draag in de bus. Zodra je zit, komt er zelden iemand naast je zitten. Ik vind dat vooral dom en niet per definitie onrechtvaardig. Mijn beeld van de mensheid is er wel negatiever van geworden."

Ook ervaart hij de scheldpartijen op sociale media als facebook en twitter niet snel als vervelende discriminatie: "Iedereen wordt gediscrimineerd op twitter. Als je niet gediscrimineerd wordt, dan word je pas echt gediscrimineerd."

Mounir geeft mensen van het andere geslacht geen hand. Hij vindt dat zelf geen ongelijke behandeling van vrouwen. "Als ik een vrouw was geweest, dan had ik mannen geen hand gegeven." Dat hij mensen van het andere geslacht geen hand geeft, heeft als consequentie dat hij voor sommige functies minder snel in aanmerking kan komen. Hij vindt het lastig om te bepalen of dat dan discriminatie is:

"Ik vind dat lastig. Het vloeit namelijk voort uit een keuze die ik zelf maak. Maar het wordt wel problematischer wanneer van een niet-moslim wel wordt geaccepteerd dat hij geen handen geeft, maar van mij als moslim niet."

Mounir denkt dat hij ook minder last van discriminatie heeft, omdat hij over specifieke kennis en vaardigheden beschikt die hem op de arbeidsmarkt een sterke positie geven. Hij geeft hiervan een voorbeeld.

"Ik deed een klus voor een opdrachtgever. Er waren vrouwen die geklaagd hadden dat ik mensen van het andere geslacht geen hand gaf. Toen kwamen ze erachter dat die organisatie een regeling had, dat ze me dan konden ontslaan. Er werd mij gevraagd of ik daarom toch vrouwen een hand wilde geven. Toen zei ik: Jullie kunnen me ontslaan als jullie willen – prima – maar dan is jullie probleem waarvoor jullie me hebben ingehuurd nog steeds niet opgelost. Toen kozen ze toch maar voor het oplossen van hun probleem."

Hij heeft wel de indruk dat hij als Mounir op de arbeidsmarkt iets meer drempels te nemen heeft dan hij zou hebben als hij nog steeds Daan had geheten. Zo kreeg hij ooit een baan via een headhunter na een anonieme procedure.

"De baan was geknipt voor mij en het eerste gesprek ging heel soepel. De dame van HR dacht na afloop ook dat het allemaal in kannen en kruiken was. Toch wilden ze me uiteindelijk niet en gaven als reden op dat ik niet in het team zou passen. De headhunter had nog even stevig doorgevraagd, maar ze konden het verder niet inhoudelijk onderbouwen, vertelde hij mij later."

'Domme dingen van mensen die het goed bedoelen'

Mounir geeft aan dat hij ook verschillende ervaringen heeft met zoals hij het omschrijft "domme dingen van mensen die het goed bedoelen". Wanneer hij in een winkel rondloopt, door zijn kleding herkenbaar als moslim, krijgt hij negatieve reacties, maar ook positief bedoelde reacties als: 'Je mag er zijn hoor.'

Ook vertelt hij dat hij een keer spreker op een avond was. Toen hij aankondigde later te komen omdat hij nog moest werken, kreeg hij als reactie: 'Wat goed dat je werkt!' Mounir

weet niet of hij dat als discriminatie moet bestempelen: "Het is wel zo dat mensen dan anders handelen vanuit een gepercipieerd beeld dat ze hebben."

Omgeving

In zijn omgeving hoort hij verschillende verhalen van moslims die gediscrimineerd worden. Dat zijn over het algemeen vaker vrouwen dan mannen. Het gaat meestal om scheldpartijen. Ook zijn eigen vrouw heeft dergelijke ervaringen.

"Ik maak het zelf zelden mee dat mijn vrouw wordt uitgescholden. Dat doen ze meestal als ik er niet bij ben. Iemand riep een keer pinguïn naar mijn vrouw. Ik heb daar toen niet op gereageerd. Ik was verbouwereerd. Achteraf kreeg ik daar spijt van. Als mijn vrouw nu weer in mijn gezelschap uitgescholden wordt, dan laat ik dat niet meer passeren. Ik weet nog niet wat ik dan doe, maar ik zal mijn kind wel laten zien dat het niet normaal is dat zijn moeder wordt uitgescholden."

Mounir wil rationeel reageren, maar merkt dat het niet altijd lukt, zeker niet sinds hij een gezin heeft.

"Wanneer het schelden richting mij is, vind ik het vooral dom, maar nu ik een kind heb sta ik er meer gevoelsmatig in."

In discussies over discriminatie gaat het vaak over een 'slachtofferrol.' Mounir vindt dat een lastig onderwerp:

"Wanneer ik ergens solliciteer, kunnen ze zeggen: we willen geen moslims. Ik kan dan de rest van mijn leven thuis in een hoekje gaan zitten, dan kruip ik in een slachtofferrol. Daar word ik zelf niet gelukkig van, mijn omgeving heeft er niets aan en de samenleving ook niet. Maar tegelijkertijd vind ik het ook belangrijk dat ik na zo'n ervaring erken dat ik slachtoffer was."

Aangifte

Mounir noemt zichzelf assertief. "Ik laat me niet met een kluitje in het riet sturen. Dat heb ik van mijn ouders geleerd." Hij is twee keer naar de politie gegaan en heeft één keer aangifte gedaan van discriminatie.

"Dat was tegen een politiedocent die had gezegd dat je alle moslims moest doodschieten. De politie heeft de aangifte in eerste instantie genegeerd. Toen ik ernaar informeerde, zeiden dat ze het dossier kwijt waren. Pas toen ik

een advocaat erop zette, zijn ze erachter aan gegaan. Toen kwam er een schikking met de agent."

Een andere keer was er iemand met een Youtube account die had geschreven dat ze Mounirs benen moesten breken.

"Ik ben toen naar politie gegaan. Daar vertelden ze in eerste dat ze niet veel voor me konden betekenen, omdat hij niet zei dat hij zelf m'n benen ging breken en had ook anderen niet opgeroepen om dat te doen. Daarop zei ik dat ik dan zelf wel even bij die man langs zou gaan. Ik had zijn adres namelijk. Ze schrokken zich rot en stuurden toch maar even de wijkagent bij die man langs."

Bij een discriminatievoorziening is hij nooit langs geweest. Wel had hij toen Geert Wilders op de markt voor het eerst zijn 'minder Marokkanen'-uitspraak had gedaan hierover een klacht ingediend bij een antidiscriminatiebureau, nog voordat later de hele hoos aan aangiffes op gang kwam. "Ik heb daar later nooit meer echt iets over teruggekregen."

5. Aanbevelingen

Tot slot presenteren we enkele oplossingsrichtingen. Dit zijn geen wetenschappelijk onderbouwde aanbevelingen. Het zijn suggesties van ervaringsdeskundigen en sleutelfiguren die vanuit de alledaagse praktijk verschillende ideeën hebben over wat er nodig is om discriminatie van moslims te voorkomen, te verminderen en te bestrijden. De aanbevelingen zijn afkomstig van de leden van de klankbordgroep, de focusgroep en van de geïnterviewde respondenten. De verschillende aanbevelingen richten zich vooral op de gemeente, maar in sommige gevallen zijn er ook suggesties voor Art.1 Midden Nederland en andere organisaties.

5.1 Maak melden van discriminatie toegankelijker en laagdrempeliger

Het onderzoek laat zien dat mensen discriminatie-ervaringen weinig melden. Om de meldingsbereidheid te vergroten is het belangrijk om een structuur te organiseren die laagdrempelig is voor in het bijzonder oudere en laaggeschoolde moslims. Deze mensen zijn niet altijd op de hoogte dat ze een melding kunnen doen en hoe ze dat kunnen doen. Niet iedereen is bovendien digitaal vaardig.

Om dit te ondervangen kan het helpen om aangifteformulieren of formulieren waarop mensen een melding kunnen doorgeven aan Art. 1 Midden Nederland achter te laten bij moskeeën en ontmoetingscentra. Daar kunnen moskeebestuurders of jongeren mensen ondersteunen bij het invullen van zo'n formulier. Voor jongeren zou het mogelijk kunnen helpen om ze de gelegenheid te geven om discriminatie via social media te melden.

Overigens zijn niet alleen ouderen en laaggeschoolde moslims zich onvoldoende bewust van de mogelijkheid om te melden. Niet iedereen weet wat Art1. Midden Nederland voor ze kan betekenen wanneer er sprake is van discriminatie. Dat is meer dan alleen het registreren van meldingen. Om die reden wordt genoemd dat het belangrijk is dat Art. 1 Midden Nederland meer zichtbaar wordt en dat ze mensen meer stimuleren om te melden. De gemeente kan daarin zelf ook een rol spelen door op de gemeentelijke website online voorlichting te geven over de mogelijkheden om discriminatie te melden.

Een andere manier om melden toegankelijker en laagdrempeliger te maken, is het instellen van een specifiek meldpunt voor moslimdiscriminatie bij Art1. Midden Nederland. Zo kan het taalgebruik, de communicatie, de symbolen en de middelen afgestemd worden

op de specifieke problematiek en situatie van de doelgroep, in dit geval moslims. Getuigen hebben ook de mogelijkheid om te melden. Daar zou meer bekendheid aan gegeven kunnen worden.

5.2 Train vertegenwoordigers van moskeeën en zelforganisaties

Genoemd is ook dat Art.1 Midden Nederland ambassadeurs en vertegenwoordigers van moskeeën en zelforganisaties (zoals Blijf van mijn niqaab af, Al Amal) kan trainen zodat zij beter in staat zijn om islamofobie te herkennen, klachten aan te nemen, te registreren en door te verwijzen. Om zowel mannelijke als vrouwelijke slachtoffers goed te kunnen ondersteunen, is het van belang om zowel mannen als vrouwen te trainen. Meldingen kunnen (afhankelijk van de wens van de melder) eventueel anoniem geregistreerd worden. Wanneer melders informatie, advies of ondersteuning willen over mogelijke vervolgstappen, dan wordt hij/zij doorverwezen naar een ervaren klachtbehandelaar bij Art.1 Midden Nederland.

5.3 Maak meer zichtbaar voor mensen dat melden wél zin heeft

Een andere conclusie uit het onderzoek is dat mensen niet melden, omdat ze niet het gevoel hebben dat het loont om te melden. Aangegeven wordt dat het daarom zinvol zou kunnen zijn als de gemeente online voorbeelden openbaar maakt waarbij duidelijk wordt dat het melden van discriminatie effect kan hebben en bijvoorbeeld de daders van discriminatie naar aanleiding van een melding zijn gestraft. Als mensen zien dat melden op deze manier tot resultaten kan leiden, kan de meldingsbereidheid groeien.

Een andere overweging in dit verband is om het beleidsdoel van meldingen aan te passen of te verbreden. Als de gemeente expliciet zou uitdragen dat het belang van melding niet (alleen) schuilt in eventuele vervolging maar (ook) in het verkrijgen van inzicht in de mate waarin mensen discriminatie ervaren, dan kan dat de meldingsbereidheid eveneens doen groeien. En als mensen wel melden, zorg als politie of anti-discriminatievoorziening er dan voor dat de uitkomsten teruggekoppeld worden. Soms is er volgens een lid van de klankbordgroep geen terugkoppeling en dat maakt mensen moedeloos en teleurgesteld en nodigt niet uit om in de toekomst opnieuw een melding door te geven. Dit blijkt ook uit de enquête.

In het klankbordoverleg wordt hierbij wel de kanttekening gemaakt dat Art. 1 Midden Nederland gebonden is aan een wettelijk kader. Sommige gewenste veranderingen vragen mogelijk om wettelijke aanpassingen.

5.4 Ondersteun slachtoffers van discriminatie

De mogelijkheid om te melden is belangrijk, maar niet voldoende. Slachtoffers van discriminatie moeten ook ondersteund worden. Het onderzoek laat zien dat deze ervaringen een sterke emotionele impact hebben op mensen. Het leidt onder meer tot gevoelens van verdriet, machteloosheid en boosheid, mensen ervaren stress en mensen worden beperkt om volwaardig te participeren in de samenleving. Het is daarom belangrijk dat er (psychologische) ondersteuning en hulp is waarbij slachtoffers inzichten kunnen verkrijgen in hoe ze kunnen omgaan met discriminatie. Zo kan de gemeente bijdragen aan het vergroten van veerkracht, empowerment, zelfvertrouwen en assertiviteit van mensen door te investeren in trainingen.

5.5 Geef als gemeente het goede voorbeeld

Betrokkenen noemen dat mensen bij de overheid, in publieke functies en in overheidsgebouwen ook discriminatie meemaken. Het is volgens hen belangrijk dat de gemeente zelf het goede voorbeeld geeft door steeds duidelijk te maken dat discriminatie niet getolereerd kan worden.

De gemeente zou er daarbij ook voor kunnen kiezen om niet samen te werken met ondernemers waarvan bekend is dat ze zich schuldig hebben gemaakt aan discriminatie. Als de (lokale) overheid geen duidelijke statements maakt en niks van zich laat horen, dan ontstaat er een eenzijdig beeld en dat geeft ook signalen af aan de samenleving. Voor moslims is een vorm van erkenning belangrijk zodat men het gevoel krijgt dat de overheid er ook voor hen is en zelf niet discrimineert. Als de gemeente en gezaghebbende politici zich uitspreken tegen moslimdiscriminatie kan dat bovendien een krachtig effect hebben op de publieke opinie.

In het verlengde van het voorgaande is een diverse vertegenwoordiging in het personeelsbestand van de gemeente een belangrijk middel om uit te stralen dat moslims ook onderdeel zijn van de samenleving. Het beeld kan zo ontstaan dat moslims ook in belangrijke posities terecht kunnen komen.

Ook de communicatie van de gemeente kan inclusiever. Dat geldt eveneens voor de lokale omroep RTV Utrecht. Ze ontvangen gemeenschapsgeld, maar bereiken volgens leden van de focusgroep niet alle groepen.

5.6 Werk aan positieve beeldvorming over moslims

De beeldvorming over moslims is negatief. Dat verklaart voor een deel waarom mensen vooroordelen en discriminatie ervaren. Het is om deze reden nodig dat er meer aandacht is voor positieve verhalen van bijvoorbeeld ambtenaren met een islamitische achtergrond. Zij kunnen functioneren als een rolmodel die ondanks wellicht negatieve ervaringen toch succes hebben weten te boeken. Genoemd wordt ook het belang om in de communicatie uit te dragen waar de Utrechtse identiteit voor staat. De 'Utrechter' bestaat niet alleen maar uit mensen met blond haar en blauwe ogen. Het is nodig om uit te dragen dat ook mensen met een andere afkomst Utrechters zijn om zo aan verbinding te werken tussen groepen. Ook wordt genoemd dat er op een hele concrete manier gewerkt kan worden aan een dergelijke beeldvorming, bijvoorbeeld door de Utrechtse diversiteit zichtbaar te maken op posters in de stad en in bushokjes. Er is grote waardering voor het filmpje dat dit jaar door de gemeente is uitgebracht over de ramadan; dit soort initiatieven verdienen navolging.

5.7 Maak samenwerking tussen gemeente en islamitische gemeenschappen zichtbaar

De gemeente onderneemt volgens betrokkenen veel positieve acties met betrekking tot het voeren van dialogen met diverse groepen moslims. Deze dialogen vinden echter vooral plaats achter de schermen. Ondertussen is de gemeente voor de schermen heel actief met het voeren van een rechtelijke strijd tegen controversiële islamitische personen. Dat krijgt onevenredig veel media-aandacht. Het gevolg is dat zowel moslims als niet-moslims in Utrecht een bepaald beeld krijgen van de gemeente en van moslims. Als de gemeente vooral op deze manier aandacht weet te genereren, wordt de indruk gewekt als of dit de enige beleidsprioriteit is. Maak daarom ook zichtbaarder welke partnerschappen er zijn met moslingemeenschappen en wat dit oplevert.

5.8 Polarisatie tussen groepen tegengaan

Organiseer ontmoeting en dialoog tussen bevolkingsgroepen om sociale spanningen en polarisatie tegen te gaan. Faciliteer bijvoorbeeld ontmoetingen tussen leerlingen van islamitische en katholieke scholen. Betrek moslims niet alleen bij integratie- en veiligheidsvraagstukken, maar laat ze ook meepraten over ondernemen, duurzaam leven, gezond leven, de toekomst van de stad of andere topics. Zo kunnen mensen zich meer bewust worden dat moslims- en niet-moslims ook gezamenlijke belangen en uitdagingen heb-

ben. Ook het Bondgenotenoverleg – dat onder meer inzet op het tegengaan van polarisatie - wordt genoemd als positief voorbeeld. Als er iets speelt in een bepaalde de wijk dan weten de verschillende sleutelfiguren elkaar snel te vinden. Er heerst tevredenheid over de werkwijze. Het overleg verdient een stevige verankering in beleid.

5.9 Geef aan dat vrouwen met niqaab ook veilig over straat moeten kunnen

Enkele betrokkenen geven aan dat vrouwen met een niqaab sinds de invoering van het niqaabverbod meer last ondervinden van discriminatie en (verbaal) geweld. Vrouwen geven hierdoor aan soms niet naar buiten durven te gaan of zelfs het ziekenhuis te mijden uit angst. Het zou goed zijn wanneer de gemeente duidelijk maakt dat Utrechtse moslima's met niqaab ook veilig in de stad moeten kunnen leven en bewegen.

5.10 Vervolgonderzoek

Betrokkenen noemen dat het belangrijk is om vervolgonderzoek te doen, specifiek onder lager opgeleiden en 50-plussers. Deze groepen zijn in dit onderzoek om eerdergenoemde redenen ondervertegenwoordigd in deze studie.

Ook is genoemd dat het belangrijk is om niet alleen onderzoek te doen naar slachtoffers, maar ook naar mensen die zich schuldig maken aan discriminatie om een nog completer beeld te krijgen van aard en omvang van de problematiek. Om discriminatie tegen te gaan, is het ook belangrijk om te begrijpen waarom mensen discrimineren. Wat behelst sommige mensen om op straat zomaar mensen uit te schelden op basis van hun religie of afkomst? Hoe kijken bijvoorbeeld (HRM) managers van grote bedrijven aan tegen meer diversiteit in hun bedrijf? En als ze zeggen dit belangrijk te vinden, waarom lukt het dan in veel gevallen niet? Dergelijk onderzoek kan belangrijke lessen ophalen en kan helpen om discriminatie en stigmatisering te bestrijden.

Literatuurlijst

Abaaziz, I. (2016) *Jaarrapport 2015*. Amsterdam: Stichting Meld Islamofobie.

Abaaziz, I. (2019) *Alledaagse Islamofobie in Nederland; een verkennend onderzoek*. Amsterdam: Stichting Meld Islamofobie.

Andriessen, I., Nievers, E., Faulk, L. & Dagevos, J. (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., Fernee, H., & Wittebrood, K. (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., Hoegen Dijkhof, J., Van der Torre, A., Van den Berg, E., Pulles, I., Iedema, J., en De Voogd-Hamelink, M., (2020) *Ervaren discriminatie in Nederland II*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Arts, L., Butter, E. (2012), *Een kwestie van investeren en anticiperen; maatschappelijke onrust en de rol van netwerken, sociale media en sleutelfiguren*. Amsterdam: ACB Kenniscentrum.

Beehr, T. A. & McGrath, J. E. (1996). The methodology of research on coping. Conceptual, strategic, and operational-level issues. In: M. Zeidner & N. S. Endler (red.), *Handbook of coping: Theory, research, applications*, p. 65–82. Wiley: New York.

Berg, C. van den, Bijleveld, C. Blommaert, L. & Ruiters, S. (2017). *Veroordeeld tot (g) een baan: Hoe delict- en persoonskenmerken arbeidsmarktkansen beïnvloeden*. In: *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 59, nr. 1-2, p. 113-135.

Bouabid, A. (2018) *De Marokkanenpaniek. Een geïntegreerde morele paniekbenadering van het stigma 'Marokkaan' in Nederland*. Boom Criminologie.

Bon, S. van & Fiere, B. (2020) *Monitor arbeidsdiscriminatie 2015 – 2019*, Discriminatie.nl.

Butter, E., Van Oordt, R., (2018) *Zuilen in de polder; een verkenning van de institutionalisering van de islam in Nederland*. Amsterdam: Brave New Books.

Butter, E. (2019) 'Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt?' De reactie van politici op geweldsincidenten gericht tegen moskeeën, in: I. van der Valk (red.), *Mikpunt Moskee*, Amsterdam: Brave New Books.

Butter, E., Van Oordt, R., Van der Valk, I. (2020, nog te verschijnen), *Vierde Monitor moslim-discriminatie*.

Di Stasio, V., B. Lancee, S. Veit en R. Yemane, (2019). 'Muslim by default or religious discrimination? Results from across-national field experiment on hiring discrimination', *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI: [10.1080/1369183X.2019.1622826](https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1622826).

Dinsbach, W. & Bon, S. van (2012). *Gegevens en informatie over discriminatie: Onderzoeksmethodes en beschikbare bronnen in Nederland*. Rotterdam: Art.1 Kenniscentrum discriminatie Nederland.

Charkaoui, N. (2019) *Racisme. Over wonden en veerkracht*. Antwerpen: Epo uitgeverij.

Ens, A. (2016) *Discriminatie melden bij de politie?*, Den Haag: Nationale Politie 2016.

Klooster, E., Koçak, S., Day, M. (2016) *Mbo en de stagemarkt, wat is de rol van discriminatie? Een verkenning onder onderwijsprofessionals en studenten*. Utrecht: Kenniscentrum Integratie en Samenleving.

ESS (2018) *Handreiking lokaal netwerk van sleutelfiguren Samen werken aan preventie van polarisatie en radicalisering*. Den Haag: Expertise Unit Sociale Stabiliteit, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Koning, M. de (2019) *Vijf mythen over islamofobie*, Antwerpen: Yunus Publishing/ KifKif.

Lamont, M., Silva, M.S., Welburn, J.S., Guetzkow, J., Mizrahi, N., Herzog, H. & Reis, E. (2016) *Getting respect. Responding to stigma and discrimination in the United States, Brazil & Israel*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984) *Stress, Appraisal, and Coping*, New York: Springer Publishing.

Major, B. & Eccleston, C.P. (2005) Stigma and social exclusion. in Abrams, D., Hogg, M. A. & Marques, J. M. (ed.) *The social psychology of inclusion and exclusion*. New York: Psychology Press.

Michon, L., Jaspers, P. & Bosveld, W. (2017) *Straatinterviews discriminatie*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam Onderzoek, Informatie en Statistiek.

Omlo, J. (2011) Integratie én uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

Omlo, J. (2015) Hoe migranten omgaan met discriminatie? Radicaliseren, terugtrekken of verdragen. <https://www.bureauomlo.nl/hoe-migranten-omgaan-met-discriminatie-radicaliseren-terugtrekken-of-verdragen/> (geraadpleegd 25 mei 2020).

Omlo, J. (2017) *Evaluatie training 'Reageren op discrimineren.'* Den Haag: Expertise Unit Sociale Stabiliteit, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Omlo, J. (2020a, nog te verschijnen) Verzetten, vermijden of veranderen? Reageren op discriminatie en stigmatisering. Rotterdam: Art1. & Radar.

Omlo, J. (2020b) In dialoog over sociale spanningen in Duindorp. Den Haag: Gemeente Den Haag.

Pascoe, E.A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 135 (4), 531-554.

Rispens, S., Janssen, S., Weel, A. & Wielaard, P. (2014) *Discriminatie*. http://www.arbokennisset.nl/images/dynamic/Dossiers/PSA/D_Discriminatie.pdf (geraadpleegd op 28 mei 2020).

Tierolf, B., Drost, L. Van Kapel, M & Wagenaar, W. (2018) Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Thijssen, L., M. Coenders en B. Lancee (2019). Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt. In: *Mens en maatschappij*, jg. 94, nr. 2, p. 141-176.

Valk, I. van der (2012) *Islamofobie en Discriminatie*, Amsterdam: University Press.

Valk, I. van der (2015) *Monitor moslimdiscriminatie*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Valk, I. van der (2017) *Monitor moslimdiscriminatie; derde rapportage*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Verkuyten, M. (1999) Etnische identiteit. *Theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam: Spinhuis.

Verkuyten, M. (2003) Sociaal-psychologische gevolgen van stigmatisering, in Harchaoui, S., Huinder, C. (red.) *Stigma: Marokkaan! Over afstoten en insluiten van een ingebeelde bevolingsgroep* (p. 81-92). Utrecht: FORUM.

Verkuyten, M. (2010) *Identiteit en diversiteit. De tegenstellingen voorbij*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Waters, M. C. (2014) Nativism, racism, and immigration in New York City, in N. Foner, J. Rath, J.W. Duyvendak & R. Van Reekum (ed.) *New York and Amsterdam. Immigration and the new urban landscape*. New York & London: New York University Press.

Wonderen, R. van & Kapel, M. (2017) *Oorzaken en triggerfactoren van moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker instituut.